

SCIENTIA

S. SCRIPTURE

DE

TIMOTEU CIPARIU

CANONICU G. R. C. SI PROFES. DE LIMBELE SI
SCIENTIELE BIBLICE.

BLASIU, MDCCCLIV.

Cu Tipariulu Seminar. Diecesanu.

**Er' Filipu alergandu audi pre elu
legundu pre profetulu Esaia si duse. Au
intielegi ce legi? Er' elu duse: Si cum
asi poté denu me va indereptá cineva.**

Faptele Ap. VIII, 30, 31.

M A R I E I S A L E

PREA LUMINATULUI SI PREA SANTITULUI

DOMNU ARCHIEPISCOPU

A L E S A N D R U

STERCA — SULUTZ

etc. etc. etc.

CU

PROFUNDA VENERATIUNE

INCHINATA

De Autoriulu.

S. L.

Cugetulu autoriului in scrierea acestui opu a fostu, a dá in man'a teneriloru inveiatori un Manuale despre cele ce se cuvenø a sci unui prentu despre S. Scriptura dupa starea scientiei biblice de acum, si dupa credenti'a beserecei catolice. Inse nu numai acestoru teneri, ci chiaru si prentiloru mai be-trani, credemu, cá intru asta serácia a literaturiei romanesci si mai alesu teologice, nu va fi cu totulu forà folosu. Autoriulu, care in decursulu a XV ani s'a cuprensu cu tradarea studiului biblicu, si si-a fostu cumpusu una mare parte dein acele scientie in limb'a parentiesca, ar' fi doritu, cá nu in compendiu, precum e acestu de facia, ci intru totu intensulu loru, dupa cum le a fostu deliniatu de la inceputu, se le fia potutu publicá in tipariu. Inse causele impiedecarei sunt prea bene semtite, farà de a le infrá mai cu de amenuntulu. Candu autoriulu pre lenga ostenelele cumpunerei si spesele intru castigarea cartiloru necesarie, mai are inca de asi tipari opurile cu a sale noue spese,

si ast'a dupa pierderi insemnate in multe respecte, speram, ca nu ne va imputa cineva, deca ne restringem numai la compendiu in locu de opu intru intensulu cuvenitu scientiei. Cine sci, deca si acesta carticea nu va fi spre adausulu pierderiloru de mai inainte. Deunde cu cuvenientia este, ca dela acestu opu nu mai multu se se cere de catu dela un compendiu, in care firesce nece tote, nece intru totu intensulu loru se potu propune, cate se tienu de una scientia. Toata nevoientia autoriului a fostu, un'a ca se nu remana a fora ceva dein cele mai momentose, cate adeca se potu intielege fora cunoscentia limbelor biblice,— alt'a, ca, in catu suferu natur'a limbii si neincungiurat'a terminologia a scientiei, se fia mai la intiesu. Cei ce cunoscu limb'a latina, si nu sunt cu totulu despoati de orice scientia, nu voru senti multa greutate interminii cei noi, punendu si ceva nevoientia.

Altii inca dorim ca sese folosesca, in catu voru poté.

Blasiu, 22 Ianuaru, 1854.

T. Cipariu.

S. SCRIPTURA.

I. Numele.

A cunosce, ce e S. Scriptura, cuprenstul si invetiatur'a ei, autoritatea si inceputul acestoru carti, e de celu mai inaltu interesu pentru tota omenimea si mai cu alegeru pentru omulu crestinu, preutu si teologu. Intru ins'a afla istoriculu monumente literarie si fontane istorice de cea mai inalta vechime, plene de cele mai interesante notiie in tota cautarea: filosofulu cea mai limpede teoria despre cele mai grele probleme metafisice: de D.dieu si sufletu, precum si moralea cea mai curata si inaltatoria de anime: crestinulu. cunoscenti'a relegiunei cei mai mangaiatorie, a descoperirei cei mai adeverate D.dieesci, si insusi cuventulu lui D.dieu. Era preutulu cá teologu afla intru insa fontan'a cea neimpucinata, dein care e chiamatu a adapá turm'a sa cea sufletesca insetata de adevverulu D.dieescu cu ap'a cea via si de pururea curetoria,— si arm'a neinvinsa, cu care sesi apere turm'a asupr'a ostei indoieleloru si a necredentiei. „Cá buzele preutului voru pazí scienti'a, si lege

voru cercă dein rostulu lui: că angerulu domnului poteriloru este elu. Mal. II, 7. „Cercetati scripturele, că acelea sunt care marturisescu de mine. Joan. V, 39.

In Scriptura aflăm începutulu adevăratei cunoștințe de D.dien, antăiu in legea lui Moise și in scriptele profetiloru descoperita și întemeiată, era apoi prein Domnul nostru Is. Christosulămurit și perfectinată. „Nu socotireți, că am venit să deslegu legea au profetii: nu am venit să deslegu, ci să implinescu. Mat. V, 17. Intra însă autenticele documente despre preinștiințiarca și înfiențiarca Crestinătății: despre viața, faptele și învetațur'a lui Is. Christosul, și ale Apostoliloru și: și despre întemeiată și lățirea Bisericii născuende; —era mai alesu idealulu au tipulu a totă virtutea deplinită înfiențiată in personă Domnului nostru Is. Christosul, precum și alu celui mai înflăcăratu zelu pentru lățirea Evangheliei și a Bisericii între totă poporele in personle apostoliloru și discipuliloru loru. „Că cui a dăsu cându-va de între angere, fiulu meu esti tu, eu astăzi te născui? Ebr. I, 5. „Că atare se cădea noue arhieru, sântu, fără reutate, fără spurcătune, despartitu de pecatoși, și mai înaltu de ceruri fiendu.—Că legea omeni pune de arhieru avendu nepotențiarca: era cuventulu legăturii cu juramentulu celei după lege, și în-

tru pururea deplinu. VII, 26. 28. „Că mi-se pare, că D.dieu pre noi apostolii cei mai depre urma ne arată că judecati de morte: că vediatoria ne făceramu lunei, si angeriloru si omeniloru; noi nebuni pentru Christosu, éra voi cu mente in Christosu; noi nepotentiosi, éra voi tari: voi mariti, éra noi neomeniti, panà in or'a de acum si flamendinu si insetànu, si ne despoiamu, si ne palmim, si nu avemu stare, si ne ostenim lucrandu cu mânule noastre; batu-jocoriti, bene-cuventànu, fugariti, suferim; blastemati, rogànu; că curatitùre lunei ne făcemu, tuturoru lapedatura panà acum. — Roguve deci, urmatori mie siti. 1 Cor. IV, 9—13. 16.

Nota. Sub numele de S. Scripturà se întielegu acele carti, pre care beserec'a crestinesca dela inceputu prein decursulu tuturoru secluriloru le a veneratu că pre Scripture scrise dein insuflare D.diecesca, dreptu care si s'inte le a numitu: „Tota scriptur'a de D.dieu insuflata. 1 Tim. III, 16. „Ca nu dein voia omenesca s'a adusu canduva profetia, ci de Spiritulu santu portati au grăitu sântii lui D.dieu omeni. 2 Petr. 1, 21. „Cercati cu dea-densulu santele scripture, care sunt adeverate profetiele Spiritului santu: si ve învetiati, că nu este nemica intru insele nederçptu, nece aflatu, nece faciaritu. Clemente Romànu 1 Cor. XLV. Ele se chiama cu numirea vulgare si Biblia, care cuventu dupà limb'a grecesca însémna Cărti seau mai strensu carticele, pentru că ele sunt cartile crestiniiloru, mici dupà volumele lor, inse mari dupà momentulu cuprensului loru deiu la intru.

II. Partile.

Scriptur'a stà dein doue parti: a Legei vechi si a celei Noue. Scriptur'a legei vechi cuprende în sene tote acele carti sante, câte sunt scrise de profeti si alti barbati D. dieesci dein legea vechia pana la inceputulu crestinatatei, pre care si sinagog'a judeasca totu deun'a, si insusi Is. Ch., Apostolii si Beserec'a le au recunoscutu de scripture sante si de Domnedieu insuflate. „Rateciti, ne sciendu scripturele, nece poterea lui Domnedieu. Mat. XXII, 29. — „Paulu sierbulu lui Is. Chr. chiamatu apostolu, alesu spre evangeliulu lui Domnedieu, carele s'a pre-nunsiatu prein profétii lui in scripture sante. Rom. I, 1.—Éra Scriptura legei noue cuprende cartile scrise de S. apostoli au sub autoritate apostolésca in seclulu antâiu al crestinetatei, câte adeca Beserec'a le a recunoscutu de adeverate scripture a acestoru domnedieesci scrietori.

Nota. 1. Dupa acésta impartire S. scriptura se numesce si scriptur'a vechiului si noului Testamentu sau Fedu, inca si numai Vechiulu si Noulu T. sau F., de ora ce intr'amendoue aceste parti se afla asiediarea unei forme de invoire cu legatura între Domnedieu si omeni, care in legea vechia mai antâiu s'a facutu cu Abraam (Fac. XII, 1—3, 7. XV, 18. XVII, 1—21) si s'a renouatu cu solenitate sub Moisi cu totu poporul Israelescu (Es. XXXIV, 1—27) cá un fedu între cei vii,—er' in legea cea noua prein Domnulu nostru Is. Chr. între

Domnedieu si totu genulu omenescu cá un testametu intre vii si morti. „ Si pentru acésta midilocitoriu este unui nou asiediamentu, pentru cá, morte facunduse spre rescumpararea celoru de sub antáiu-lu asiediamentu calcári, se ié cei chiamati promisiunea eternei ereditati; cá unde e testametu, morte lipsesce a se aduce testatoriului, cá ce testametu pre morti se intaresce, de ora ce nece-cându are potere, pana candu e viu testatoriulu, de unde nece celu de antáiu fara sange nu s'a innoitu. Ebr. IX, 15—18. De unde si Is. Chr. a dísu: „ Acest'a e sangele niueu, al noului asiediamentu, carele pentru multi se vérsa spre iertarea peccatorulu. Mat. XXVI, 28. (Mar. XIV, 24. Luc. XXII, 20) „Carele ne a si indestulitu pre noi sierbitori noului asiediamentu. 2 Cor. III. 6. „Midi-locitoriu unui mai bunu asiediamentu, ce se intemeiá pre mai bune promisiuni. Ebr. VIII, 6. Asiediamentu preinscientiatu inca sub legea vechia prein Jeremia profetulu (XXXI, 31 urm.) dícundu: „ Éta, díle venu, díce Domnulu, si voiu implení casei lui Israel si casei lui Juda asiediamentu nou, nu dupa asiediamentu ce feci parentiloru loru, in diua cândui luai de mâna spre ai scote dein pamentulu Egiptulu. Ebr. VIII, 8, 9. „Dicundu noua, a invehitu pre cea de antáiu, er' ce e invehitu si imbetranitu, aproape este de stergere. VIII, 13.

Nota. 2. Scriptur'a vechiului Asiediamentu inca stá dein doue parti; mai vechia si mai noua. Partea mai vechia cuprende cartile scrise dela Moisi incepundu pana la capetulu esiliului babilonicu, cea mai mare parte in limb'a asiá numita ebreésca, ér' unele mai mici parti in cea chaldeésca. Ér' cea mai noua cuprende pre cele lalte, cate adeca dupa acea epoca s'au scrisu pana la inceputulu crestinatatei au de inceputu in limb'a grecesca, au care perindu originalele ebreesci astadi nu se mai áfla decatu in ver-

siuni grecesci primitive; de unde nece la Judei, afara de cei dein Egiptu, n'au statu intr'acecasi autoritate cu partea cea mai vechia.

Nota. 3. Limb'a scripturei noului asiediamentu, in carea au compusu autorii ei, e numai cea grecesca vechia; er' parerile, cum ca unele deintr'aceste carti aru fi fostu scrise de inceputu intr'alte limbe, precum: Evangeliulu lui Mateiu in cea ebreesca, al lui Marcu in cea latinesca, si epistoli'a lui Jacobu si cea catra Ebrei in cea ebreesca vulgare de atunci, dein care apoi s'aru fi tradusu in cea grecesca precum le avemu astadi, sunt au nedepenu demustrate an cu totulu neintemeiate.

Nota. 4. Scriptur'a ambelorn asiediamente incepura a se traduce intr'alte limbe inca dein cea mai inalta vechime. Asia partea asiediamentului vechiu scrisa in limb'a ebreesca si chaldeesca incepù curundu dupa inceputulu Ptolomeiloru a se traduce in cea grecesca pentru Judeii dein Egiptu, carii uitasara limb'a patria si nu mai scieau decatu grecesce. Asta versiune numita „a celoru sieptedieci“ dupa numerulu lucratoriloru la aceea cum se dice, au mai bene pentru cà fù aprohata de sinedriulu egiptenescu de LXX asesori, impreunata cu partea cea mai nona a vechiului asiediamentu, intarita de autoritatea apostolesca in scriptur'a noului asiediamentu, fù recepta dela inceputu in tota beserec'a crestinesca si pan'astadi e testulu autenticu al beserecei grecesci. Alte versiuni grecesci mai insemnate, precum alui: Aquila, Theodotion si Symmachu, faente curundu dupa inceputulu crestinatatei totu pentru Judeii vorbitori grecesce, de multu sunt perite afara de pucine parti si fragmente. — Dein aceeași versiune gracesca aloru sieptedieci se fece cea mai befrana versiune latinesca numita „Itala“, pentru crestinii de limb'a latina, ci carea apoi mai de totu fù lapedata. adoptânduse in loculu ci cea

facuta de S. Ieronimu in Sec. V.—Alte versiuni amenduroru Testamenteloru intr' alte limbe, vechi si noue, precum Sirienésca, Coptica, Sclavonica etc. sunt parte dupre testulu originale, parte dupre alte versiuni, facute au indereptate.—In limb'a romanésca inca s'a tradusu S. Scriptura; intrega de doue ori: antaiu de Sierbanu si Radu Logofetii, tiparita in Bucuresci la a. 1688 in fol., inse cu unele insemnate smentele; adou'a de Samuel Calugarulu, tiparita in Blasiu a. 1795 in fol. retiparita in S. Peterburgu in 8, amendoue dupa testulu celoru LXX. N. Testamentu inca s'a tradusu intregu de doue ori, una data suptu Stefanu Metropolitulu, tiparitu la Alba-Julia, a. 1648, in f. si erasi mai de curundu in dialectulu Romaniei, tiparitu la Smirna, in 8. Alte parti mai menunte s'au tradusu si tiparitu de forte multe ori, intre care mai de insemnatu sunt cele doue Càrti de prima alui Moisi, tiparite la Orestia, la a. 1581, in fol. etc.

III. Numerulu.

Numerulu cartiloru S. Scripture amenduroru Testamenteloru, pre carele 'beserec'a crestinesca catolica dela inceputu totu de a un'a le a recunoscutn de domnediesci, autentice si de tota credenti'a demne, si canonic le a numitu, e de siepte dieci si doue. Dein carele: in Vechiulu Test. partea mai vechia treidieci si optu, partea mai noua siepte, cu totulu patru dieci si cincî; er' in N. T. doue dieci si siepte. Care sunt urmatoriele: V. T. 1-o: cincî alui Moisi adeca a Facerei, Esirei, Levitiloru, Numeriloru, si Adoua lege; una

alui Isus Navi; un'a a Judeciloru; doue a lui Samuel; doue a Regiloru; trei a profetiloru mari adeca a Jesaiei, Jeremie si a lui Jezechiel; doue spradiece a profetiloru mai mici adeca alui Osea, Joel, Amos, Abdia, Jona, Michea, Naum, Abacum, Sofonia, Aggei, Zacharia si Malachia; V volume adeca Canteculu cantecelor, Ruth, Plansurile Jeremie, Ecclesiastulu si Ester; un'a a Psalmiloru; un'a a Paremieloru; un'a alui Job; un'a alui Daniel; un'a a Ezrei; un'a a Neemie; si doue a Paralipomeneloru; — 2-o: un'a alui Tobia; un'a a Juditei; un'a alui Baruch; un'a a Intieptiunei lui Solomon; un'a a intieptiunei lui Isus Sirach; si doue a Machabeiloru. — N. Testamentu: patru Evangelii adeca alui Mateiu, Marcu, Luca si Joane, un'a faptele apostoliloru; siepte epistole catolice adeca un'a alui Jacob, doue alui Petru, trei alui Joane, si un'a a Judei; si unulu Apocalipsulu lui Joane.

Nota. 1. Canonice se numescu aceste carti domnediesci dela cuventulu grecescu Canon, care insemneza indereptariu sau regula si catastichu sau catalogu asemenea totu cuvente grecesci, asia numite pentru ca beserec'a dela inceputu temenduse, ca nu crestinii mai nesciutori se se insiele de amagitorii eretici, carii spre intarirea ereseloru sale scrieau carti false suptu numele profetiloru si ale apostoliloru iu care-si versau veninulu releloru sale invetiaturi si insielau pre cei nepriceputi, cu mai mul-

te ocașiuni în sinode asiedia un catalogu de scripturele cele adevărate, care creștinilor dreptu-credentiosi se le fia de îndereptariu că se scia alege pre cele bune și autentice deîn cele rele și menționose. Asia aflăru în Can. LXXXV al SS. Apostoli, în Can. LIX dela Laodicea între anii 360-364 deîn partea beserecei grecesci, și în Can. XXXVI dela Ippon în Africa la a. 393, și în Can. XLVII dela Carthago III la anulul 397, pre carele apoi și Papa Inocentiu III cu numele seu și a tota beserec'a romana l'a întaritu, întarinduse și de sinodulu dela Constantinopole la anulul 692, și în urma deîn partea beserecei romane între Canonole Sinodului dela Roma la a. 494 supțu Papa Gelasiu I, și ale celui dela Tridentu dela a. 1545; er' deîn partea beserecei grecesci în respnnsulu sinodului dela Constantinopole sub Patriarchulu Dositeu la a. 1672 catra protestantii deîn Germani'a, în carele tote totu acelesi carti sunt recunoscute de amendoue partile beserecei. Asemene Cataloge se afla și în cartile multoru parenti beserecesci precum la Meliton Sardeanulu, Origene, Eusebiu Cesarianulu, Cirilu Ierosolimitanulu, Icronimu, Rufinn și alții, cu prea pucina diferenția. Asta diferenția înse se trase numai deîn indoielele, ce le aveau unii Crestini în seculii mai d'antaiu asupr'a unoru pucine carti deîn V. și N. Test. deîn mai multe cautari, care ei nefiendu încă în stare de a le poté superá, socoteau mai cu întieptiune a fi a le lasá afora deîn Canon de catu ase espune pre sene și beserec'a vre unei rateciri. De aici aflămn pre unii parenti facundu doue Canone, în celu d'antaiu punendu pre cele recunoscute de toti, er' într'aldoilea pre cele de sub indoielea; er' pre alții impartindule în Marturisite (*ὁμολογούμενα*) și legendes (*ἀναγινωσκόμενα*); pana ce dupa mai îndelungate cercetari aflara indoielele neintemeiate, și asia pre tote le dechiarara de asemenea autoritate și credentia.

Nota 2. In Canonulu de astadi alu judeiloru nuse afla dein Scriptur'a Vechiului Test. de câtu cele scrise in limb'a ebreésca si chaldeésca, macar' ca lu vechii Rabini se afla urme, cum cá si dein celalalte, cate adeca fura scrise ebreesce in origine, le au fostu in de mare pretiu si autoritate, precum in specie cartea lui Sirach. Er' Ieronimu marturisesce, cá a avutu cartea lui Tobia in limb'a chaldeésca dein care o a si tradusu latinesce, asemenea si Origene de 1 Machabeiloru in limb'a ebreésca; carele numai la judei se poteau serbá si numai déca si ei le aveau in pretiu.

Protestantii, dein V. T. lapedare cu totulu partea cea mai noua grecesca carea unii dein parenti o numisera de ál doile Canon, er' dein N. T. oricatu de multe indoiele avura asupr'a unor'a deintr'insulu, nu cutezara a lapedá neunica.

Samaritani, asta mestecatura dein Israiliteni si struini, nu recepura dein V. T. de catu pre cele cinci ale lui Moisi, inse si acestea dupa o alta recensiuone aprope de a versiunei grecesci a celoru LXX, inse fara ceva diferentia insemnata.

Nota 3. Afora de Cartile Canonice se mai afla suptu numele autoriloru D. dieesci inca si altele numite apocricf adeca ascunse, dein carele totusi unele pentru frumuseti'a cugeteloru loru sau si deintr'alta cauza se mai sufero lenga S. Scriptura precum Psalmu CLI, rogatiunea lui Manase, a IV nlu Ezra, a III Machabeiloru, inca si alui Josifu Flaviu un'a sub titlu: a IV a Machabeiloru; er' altele, cá unele de nece un pretiu sunt lapedate de totu, precum Psalmii lui Solomon, Cartea lui Enoch, Inaltiarea Isaiei, si mai multe evanghelie, precum a prunciei etc.

P A R T E A I.

Scriptur'a Vechiului Testamentu.

IV. Impartîrea.

Scriptur'a Vechiului Testamentu în testu-
lu de astadi ebreescu se afla impartîtu în
troi parti: în Lege, profeti, și scrip-
ture, sub care impartire și la Is. Sirachu în
prologu: „legea și profetii și celelalte carti-
cele“, și chiaru în N. T. la Luc. XXIV, 41
venu înainte unde Domnulu nostru Is. Chr.
dîce: „Că se cade a se împleni toate cele scrise
în legea lui Moisi, în profeti și în psalmi pen-
tru mine“. În partea de antăiu sau lege se
cuprendu cele cinci carti alui Moisi: Face-
rea, Esîrea, Levitii, Numerii și A-
dou'a lege;—într'a dou'a impartîta în pro-
fetii de antăiu și cei de pre-urma: Cartea
lui Isus Navi, a Judeciloru, alui Sa-
muel doue, și doue a Imperatiloru, că
profetii de antăiu, ér' Cartea profetiei lui I-
saia, Jeremia, Jezechiel și alte XII mai
mici aloru celor'alalti doispradicce, că profetii
cei de în urma;—ér' într'a treia toate cele lal-
te câte se afla în testulu ebreescu precum:
Job, Psalmii, Paremiele lui Solom-
on, Canteculu cantecelor, și Ec-
clesiastulu amendoué totu alui Solomon,
Ruth, Plansurile lui Jeremia, Dani-
el, Ester, Ezra, Neemia și doue a Pa-

ralipomenelor sau Cronicelor; care toate împreună se numesc de antaiul Canon, ér' cele ce astăzi nu se mai afla decât în testul grecesc, de al doilea Canon, după cum le amu înfirat în Nr. mai deinsus.

Nota. Impartirea acésta nu este de totu exacta, de ora ce după argumentul și auctori Plansurile Jeremie și Daniel, carele se afla într'atrea parte, chiaru așa profetice se potu numi că și cele deinsus a două parte. De aci mai bene s'aru poté imparti după argumentul lor în profetice, istorice, și morale, ér' după stilul în prosaice și poetice, de aceste deinsus urma ținenduse nu numai Job, Psalmii, Păremiele și Cantecul cantecelor ci în catu-va toate celelalte profetice și morale, ér' de prosaice cele istorice.—Impartirea cartilor în parti mai mici, la Ebrei și Crestini nu este totu un'a. Cea de acum în Capete se fece mai târziu în Seclul XIII de Crestini, ér' în versuri cu ceva mainainte de Judei pre cându s'au adausu vocalele la testul ebreesc; în timpurile mai vechi ale Crestinatei Capetele și versurile erau almentrea impartite.

V. Legea.

Cele cinci carti alui Moisi, care împreună și Lege, după greci și Pentateuchu, se numesc, cuprind istoria punerii Legii vechi la Ebrei prein Moisi și a insei natiunii ebreesci până la moartea acelu puitoriu de lege cu toate promisiunile facute vechilor patriarhi și preparativele spre acestu scop; și alesu:—

In Cartea de antaiu sau a **Facerei istori'a facerei lumiei** a omului, deunde sia luatu si numirea, a diluviului, alui Noe, **Abraam**, **Isac**, **Jacob** si **Josefu** pana la intrarea in **Egiptu** si **mortea patriarchului Jacob**, impreuna cu multe alte notitii genealogice, istorice, geografice si ethnografice.

Intr'a dou'a sau a **Esirei**, istori'a asuprirei **Israilteniloru** in **Egiptu**, a scaparei si esirei loru dein acea tiera in desiertulu **Sinai** sub ductulu lui **Moisi** si **Aaron** fratii, publicarea **legi** date prein **Moisi** la muntele **Sinai**, innoirea **legaturei** intre **Domnedicu** si **poporulu ebreescu** si **redicarea Cortului** de antaiu.

Intr'a treia sau a **Levitiloru**, inte-meierea si despusetiunea **cultului mosaicu**, a **serbatoriloru** si a **sacrificieloru**, a caror'a ministri se despusera a fi **Levitii** si deintr'acestia **famili'a** lui **Aaron** de preuti.

Intr'a patr'a sau a **Numeriloru**, **numerarea** **poporulu** **Israilteanu** dupa cele **XII triburi** principale, alte noua despusetiuni ierarchice suplenitorie celoru dein cartea mai dein-ainte, si **preparativele** spre **ocuparea** **pamentulu** **promisu** impreuna cu **impiedecarile** dein la-intru si dein afora.

Intr'acincea cea depre urma sau **A dou'a lege**, **cuventarile** lui **Moisi** **catra** **poporulu** **Israiltenescu** in anii cei dein urma a **vietiei** sale, **repetiendu** **totu** **cuprensulu** **legi**,

indereptandu si suplenindu, deunde si adou'a lege se numesce la greci; in urma benecuventarea si moartea aceluasi mare profetu pitoriu de lege.

Nota. 1. Acésta impartire in cinci parti se pare a fi facuta numai mai tardiu precum si a altoru carti mai multe; celu pucinu volumele Pentateuchului, depre care se face lectur'a iu Sinagoga, si care se paru a infaciosiá cea mai vechia forma a acestoru carti, n'au acésta impartire; cu tote acestea ea este forte vechia precum arata numirile loru in versiunea grecésca aceluor LXX, carele precum vediumu sunt luate dupa argumentulu fiesce caria carti, candu dein contra la Judei se numtescu dupa antáiele cuvente cu carele se incepe fiesce-care carte, precum Beresi tadea: la i n e p u t u in locu de cartea facerei etc.—Inse numirea loru cea mai generale atátu in Scriptur'a vechiului catu si a N. T. precum si la Rabini e Legea pentru tote aceste cinci carti.. Asia—

Jos. I, 7, 8: „Inca te intaresce si te impoteresce a pazi se faci dupa tota legea, carea a demandatu tie Moisi sierbulu mieu; nu te vei abate dela ea in drept'a si in steng'a, cá se te intieptiesci intru ce vei amblá. Se nu se departe cartea legei acestia dein gur'a ta, si vei cugetá intr'ins'a ziua si noptea cá se pazesci a face dupa totu ce e scrisu intr'ins'a. Cf. VIII, 31, 32, 34. XXII, 5. XXIII, 6. XXIV, 26.

1 Imp. II, 3: „Si vei pazi paz'a Domnului D. dieului teu a amblá in calile lui se pazesci asiedamentele lui, demandatiunile si judecatele lui dupa cum e scrisu in legea lui Moisi.

2 Imp. XIV, 6: „Si pre filii ucisiloru nui vei ucide dupa cum e scrisu in Cartea legei lui Moisi. care a demandatu D. dieu dicundu: nu se voru ucide

parentii pentru fiii, neci filii pentru parenti, ci flacarele pentru peccatele lui se va ncide. Cf. XVII, 37. XXII, 8, 11. XXIII. 2, 21. 24, 25.

Psal. XL, 8, 9: „Atunci dâsi, éta venii; in volunele cartei scrisu e pentru mene. A face voi'a ta D.diculu meu n'am desfetatu, si legea ta e in midi-loculu meruntáeloru mele.“ — Afora de alte locuri nenumerate in Psalmi, profeti si cele lalte carti a Vechiului si N. T.

Nota. 2. Deunde si beserec'a totu de un'a a creditu, cum ca auctoriulu acestoru carti este insusi Moisi puitoriulu acestei legi, precum se scrie le Adou'a lege XXXI, 9—13: „Si a scrisu Moisi legea acést'a si o dede preutiloru, fililoru lui Levi carii pórtá arc'a fedului Domnului si toturoru betraniloru lui Israil. Si demandà loru Moisi dicundu: la capetulu a siepte ani, la tempulu anului de repausu, in serbatori'a corturilor; — venindu totu Israil cá se védia faci'a Domnului in loculu celu va alege, vei lege legea acésta inaintea totu Israil in urechile loru; — adunându totu poporulu, barbati si mulierile, pruncii si ospetii tei ce sunt in portile tale, cá se audia si se invetie, si se se téma de Domnulu D.diculu vostru, si se pazésca a face tote cuventele legei acestia; — si filii loru, carii nu voru scí, voru audi si voru invetiá a se teme de Domnulu D.diculu vostru.“ Si mai in diosu totu acolo v. 24—26; „Si fú, dupa ce complení Moisi a scrie cuventele legei acestia pan' in capetu, — si demandà Moisi Levitiloru portatoriloru arcei fedului Domnului dicundu: Luându cartea legei acést'a, si o veti pune a laturea arcei fedului Domnului D.diculu vostru, si va fi acolo in contr'a ta de marturia.“ Deunde si Domnulu nostru Is. Chr. dice Judeiloru Jo. V, 46, 47: „Cà de credeati lui Moisi, ati si creditu mte; cà despre mene a scrisu elu. Er' déca scripturiloru aceluia nu credeti, cum veti

crede cuvintelor mele?“ Singuru capulu de preurma (XXXIV) dein adou'a lege, care scrie despre mortea si inmormentarea lui Moisi, e adausu de alta mâna spre completarea a tota istori'a punerei de lege date poporului ebreescu. Cea mai insemnata greutate ce se pote pune acestei sententie pentru autoritatea lui Moisi este acea observatiune, că chiaru si cartea de antâiu a facerei e culesa dein alte carti mai vechi de câtu cartile lui Moisi, foră de ase poté presupune că înainte de Moisi ebreii arn fi avutu vre o literatura; inse si la acést'a s'a respunsu, că nu e cu nepotentia a presupune, că si înainte de Moisi in Egiptu se voru fi aflatu barbati zelosi pentru apasat'a loru natiune, carii spre mangaiarea loru voru fi scrisu in carti promisiunile facute patriarciloru loru; dein care apoi, precum si dein alte notitie genealogice, si istorice facute de genealogisti, Moisi componendu Pentateuculu a trasu totu catu adeca se parea a fi amesuratu scopului ce sia propusu de a lasá si in scrisu cá un monumentu autenticu istori'a legislatiunei sale.

VI. Josue.

Cartea lui Josue cuprende istori'a fapteloru acestui mare erou israiltenescu dela mortea lui Moisi, caruia ia urmatu in autoritatea civile, pana la mortea accluiasi; ale su trecerea Jordanului catra apusu in Chanaană sau pamentulu promisiunei si ocuparea ei mai intréga prein bataile avute cu vechii abitatori, (I—XII). Dupa aceea descrierea si impartirea a totu pamentulu ocupatu atatu deincece catu si deinceolo de Jordanu intre XII triburi a natiunei (XIII—XXII); si in

urma doue adunari a poporului in Sichem, innoirea legaturii facute suptu Moisi si moartea aceluia (XXIII, XXIV).

Nota Candu si de cine fù scrisa acésta carte, nu se scí, precum nu se scí neci de celelalte urmatorie ale Judeciloru, ale lui Samuel si ale Imperatorilor; cu tote cà, déca cartile lui Moisi sunt scrise de Moisi, nemica nu stà contra a díce, cà si cartea lui Josue e scrisa de Josue, si mai alesu cantandu cà XXIV, 26 se díce: cà „a scrisu Josue cuventele acestea in cartea legii lui D. dieu;“ ér' V, 1, auctoriulu graiesce in person'a antàiu dícundu: „si a fostu, dupa ce audira toti imperatii Amorcului cei dein colo de Jordanu catra mare, si toti imperatii Cananeului cei spre mare, cum-cà a uscatu D. dieu apele Jordanului deinnaintea fililoru lui Israil pana ce amu trecutu;“ care arata cà insusi a fostu de facia la acea trecere. Inse Canteculu citatu la X, 12, 13 dein cartea dreptului, carea fù scrisa dupa David (vedi 2 Sam. I, 18), se pare a aratá contrariu.—Cartea lui Josue, ce se afla la Samaritani, e numai o prefecatura inmultita cu fabule si dedusa pana la Alesandru Severu.—Josue filiulu lui Nun la greci se numesce Isus filiulu lui Navi.

VII. Judecii. Ruth.

Cartea Judeciloru cuprende istoria caderiloru si sculariloru poporului ebreescu suptu Judecii loru dela moartea lui Josue pana la Samuel profetulu. Auctoriulu incepe de la insemnarea triburiloru, care dupa moartea lui Josue pre coabitatorii Cananei iau lasatu in viatia si nu iau desradecinatulu cu totul, si pericolulu ce lea venitu dein'trasta sufe-

rentia [a elementului strainu idololatricu a-supr'a loru, deunde alunecanduse si ei la idololatria fura cadiuti suptu jugulu strainiloru, de suptu care numai intorcunduse éراس la credinti'a si la legea lui Moisi potura scapá prein barbatii, carii s'a redicatu dein senulu loru precum: Otoniel, Aod, Sangar, Barac cu Debora, Gedeon, Thala, Jair, Iestac, Abzan, Elon, Abdon si Samson, carii si judeci totudeaun'a fura dati Israilteniloru. Dein care se cunosce, cá scopulu anteriorului, de almentrea necunoscutu, a fostu morale istoricu, vrendu a arată cu exemple neindoite dein istoria: cá tota fericirea si scaparea Israilteniloru nu se pote asteptá de airca decatu deinsingura neclatit'a pazire a legci. I—XVI.

La capetu se afla doue istorie totu dein acea epoca: despre inceputulu idololatriei la Daniteni (XVII, XVIII); si despre batai'a crunta intre Benjamiti si celelalte triburi; fora de altu nesu cu partea d'antâiu a cartei. XIX—XXI.

Ascemenca acestoru doue fragmente interesante e si istori'a Ruth moabiteuei, care in destintu volume se afla intr'a treia parte a Canonului ebreescu, totu dein aceeași epoca, si se pare totu de o mana. Caus'a cá-ce Ruth nu se impreună cu a Judeciloru se pare a fi genealogi'a lui David adausa in capetulu ei; care anteriorulu cartei judeciloru voindu in compunere a urmá cronologiei fapte-

loru, n'a vrutu a o preocupá inainte de cartile lui Samuel.

Nota. Cutote cà, si in cartea lui Josue partile dein carele e compusa au o facia cu totulu fragmentaria, dein care s'ar poté concludé cà autoriulu cartei e numai compileriu deintr'alte carti si monumente compuse de altii;—inse ast'a cercustare de nicainri nu se cunosce mai apriatu cà dein cartea Judeciloru, in care chiaru si scopulu autoriului partei de antâiusi mai mare ealtulu de catu a compileriului, carele o a impreunatu cu cele dein urma cinci capete numai dein punctu istorico-cronologicu; precum asemenea impreunari aflâmu si la capetulu cartei II a lui Samuel. Er' cercustarea, cà autoriulu cartei Judeciloru dein punctulu istorico-cronologicu n'a pusu nici n'a potutu pune aici cartea lui Ruth, precum nici in cartile lui Samuel, ci a fostu constrinsu a o lasá cá o carte de sene statatoria, macar cà avea un nesu asia de strinsu cu capetele dein urma ale Judeciloru, demustra invederatu, cà compileriulu toturoru acestoru carti a fostu un'a si totu aceensi person'a.—Er' in catu pentru autoriulu primitivu a partei antaie a Judeciloru, alaturandu scopulu acela, cu cele ce aflâmu despre Samuel evventându catra Israilteni, cându cereau se le puna imperatu, I Sam. XII, se pare nu pucinu intemeiata acea parere, cà autoriulu ei a fostu Samuel si a scrisuo celu pucinu panà la XII, 7.

VIII. Samuel.

Cartile lui Samuel, asia numite la Judei pentru cà se inceptu dela istori'a acestui mare profetu, ér' in versiunea grecesca a celoru LXX antai'a si a dou'a a imperatoru, facu intr'adeveru numai un'a, impartî-

ta in doue numai pentru volumele ei. Cuprinsulu loru se pote impartî in trei parti: a) istori'a nascerei, crescerei si gubernarei profetului Samuel pana la cererea Israilteniloru de a lise dá imperatu 1 Sam. I,—XII; — b) alegerea si imperatîrea antáiului imperatu Saul de in tribulu lui Benjamin, impreuna cu cele mai d'antaiu intemplari a vietii lui David alesu de successoriu in loculu lui Saul, 1 Sam. XIII—XXXI;— c) istori'a imperatiei, si fapteloru bune si rele ale lui David celui d'antaiu imperatu de in tribulu lui Juda, pana la betranetiele lui aproape de morte, 2 Sam. I—XXIV, intr'un firu necurmatu, cu nesce adausuri suplenitorie fragmentarie sicsa cu numerulu (2 Sam XXI, 1—XXIV, 25).

IX. Imperatii.

Intr'un firu neintreruptu istoricu urméza cele done carti ale Imperatiloru, I si II la Judei, a III si a IV dupa versiunea grecésca, carele asemenea in origine numai un'a facu. Antáiu istori'a suirei pre tronul lui Solomon, impacarea publica, glori'a si pomp'a acestui laudatu de fericire, avere si intieptiune imperatu, edificarea antaiei besecece in Jerusalem cu insufletitori'a lui rogatiune cu ocasiunea santîrei, alunecarile lui cele de in urma, asupririle poporului pre in grele contributiuni de unde urmà si desbina-

rea imperatiei dupa mortei si mortea lui, 1 Imp. I—XI. De aici istori'a desbinarei si redicarea unei noue imperatii pentru cele diece triburi, carea si imperati'a lui Israel se numí, impreuna cu faptele imperatiloru de anibe partile, ai lui Juda si ai lui Israel, pana la perirea acestei mai dein urma si mai noue imperatii, in decursulu a CCLIII ani, 1 Imp. XII — 2 Imp. XVII. In urma istori'a remasei imperatii alui Juda dela Ezechia pana la Ioiachin in CXXXV de ani, pana candu si acésta imperatia fu surpata, cetatea Jerusalemului cu beserec'a fu arsa, si poporuludu su in sierbitute la Babilon, 2 Imp. XVIII —XXV.

Nota. Autoriulu inchie cu cele mai depre urme templari a regelui esilatu Jochachin in al XXXVII-le anu al captivitatei acestui. Scris'a elu atunci au mai tardiu totu in captivitate, nu se pote sci, precum nice cine a fostu elu; inse dupa totu firulu istoricu acestoru patru carti dein urma se vede, cà ele fura compuse sau mai bene compilate totu de aceeasi persona dupa multe pretiose monumente istorice scrise de barbati profetici, anumitu dupa analele amenduroru imperatieloru, ce se citeza pre tota pagin'a. Parerea, cà autoriulu ar fi fostu Jeremia, n'are neci un temei; er' scopulu a fostu neindoitu theocraticu-istoricu.

X. Paralipomena.

Cu cartile lui Samuel si ale Imperatiloru stau in cea mai de aproape afinitate dein partea argumentului, cele doue carti la grcci

Paralipomena (Remasîtie, suplamente), er' la Latini ale **Cronicelor** numite, care inse facu éراسi numai o carte; cuprendiendu mai antâiu table genealogice despre cele **XII** triburi israitene incepundu dela Adam, deintre carele cea alui Zorobabel e dedusa pana la tempurile lui Alesandru celu mare, **1 Par. I—IX**;—apoi istori'a lui David mare parte mai dein cuventu in cuventu cá intr'ale lui Samuel, **1 Par. X—XXIX**; si á lui Solomon **2 Par. I—IX**; de aci istori'a imperatiei lui Juda, fora de a imperatiloru loru Israel, pana la esiliulu babilonicu, **2 Par. X—XXXVI**.

Nota. Scopulu autoriului a fostu mai multu teocraticu-leviticu decatu istoricu, deunde si dein istoria numai acelea le atenge ce mai aproape se tienu de acestu interesu. Cine a fostu autoriulu acestoru carti, nu se sci, inse dein genealogi'a lui Zorobabel (**1 Par. III, 19—24**) se cunosce, cá atraitu tardiu dupa esiliu si aproape de etatea Macabeiloru; precuu neci acea nu e destulu de descurcatu, déca autoriulu alucratu cu totulu independente de cartile lui Samuel si ale Imperatiloru, numai dein acelesi fontane istorice, au dor' mai mare parte numai dupa acele carti; cu tote acestea ele cuprendu prea multe date istorice si alte notitie de tota clasea, ce intru celelalte carti ale scripturei nule mai aflâmu, deunde si pretiulu loru cu atat'a e mai mare.

XI. Ezra. Neemia.

Cu cartile Paralipomenelor sunt legate mai strensu cá o continuatiune acelor'a, carti-

le lui Ezra si Neemia, care la Judei facu numai un'a, er' la greci si la latini I si II alui Ezra se numescu, si cuprendu istori'a intorcerei dein esiliu, si a restabilirei statului judeescu; si alesu:

Ezr. I—VI, dela I anu alui Ciru pan'la al VI-lea alui Dariu Istaspe (536-515 inainte de Chr.) antai'a intorcere a Judeiloru in patria, si restaurarea beserecei si a cultului Mosaicu in Jerusalem; —VII—X, istori'a intorcerei lui Ezra intr'al VII anu alui Artasiasta sau Xerxe (478 inainte de Chr.) cu o noua colonia in Jerusalem, si despusetiunile lui atatu pentru cultu preste totu, catu si pentru casatoriile cu de alta natiune. Intrevalulu intre aceste doue colonizari e de XXXVII de ani.

Neem. I—VII, 5, venirea lui Neemia in Judea intr'al XX anu alui Artasiastu (aici Artaxerxe Longimanulu) si asia cu XXXIII de ani mai tardiu de catu alui Ezra (414 inainte de Chr.), si intemeierea Jerusalemului nepotendu stá contra impiedecarile puse de Samaritani;—list'a celoru intorsi cu Ezra (VII, 6-73), o solenitate sub Ezra si Neemia (VIII—X, 40), impoporarea cetatei si dedicarea muriloru impreuna cu mai multe liste (XI—XIII), si in urma a dou'a venire a lui Neemia si reformele facute (XIII).

Nota. Autoriulu acestoru doue carti se cuno-sce a fi totu unulu cu al Paralipomeneloru, nu numai

că cele de în urmă a două versuri de în Paralipomene (2 Par. XXXVI, 22, 23,) se afla la începutul cărții lui Ezra (Ezr. I, 1—3) aici continuate și completate, ci și cartea numită a III alui Ezra la greci, care nu e altă decât o altă versiune și redacțiune a celei d'antăiu alui Ezra, începe cu mult mai adânc de în cartea a 2 a Paralipomienelor; care de înstră, cum că cartile Paralipomienelor, alui Ezra și a Neemie înaintea de redacțiunea de acum a testului ebreesc faceau numai un'a; er' mai târziu pentru mărirea ei împărținduse, asta împărțire se fece în mai multe forme. De unde și numirea de cartea lui Ezra și Neemia e luată numai după persoanele principale de într'însele. Cu toate acestea se pare neîndoindu a fi, cum că autorii aceste cărți le a compus mare parte după monumente lasate chiar de Ezra și Neemia. Interesul levitic-teocraticu ce și într'aste cărți resuflă că și în ale Paralipomienelor ajută prea multu acestei păreri.—O parte de în Ezra, adică IV, 8—VI, 18 e scrisă în limba chaldeesă.—A IV cartea alui Ezra, ce se afla numai latinesc, e apocrifă.

XII. Ester,

Cartea Esterei, după cuprinsul ei și timpul întemplanturilor de într'înș'a, încă e legată cu cartile mai de înaintea. Ea cuprinde scaparea Judeilor esilați sub Aasveru, carele se crede a fi Xerxe, de un mare pericolu ce le amenință ur'a lui Aman celui mai mare consilieriu al regelui persescu, preîn Ester nepot'a judeului Mardocheiu redicată la demnitate de imperatesă, precum și resbunarea judeilor asupra lui Aman și ordonarea serbatorii Purim în XIII și XIV a

lunoi depreurma sau Adar, spre memori'a acestei scapari.

Nota. 1. Autoriulu cartei e necunoscutu, cn tole cà sunt carii dein X, 2 vreu a concluda ca in-susi Mardocheiu o ar fi compusu. De insemnatu e-ste inse, cà macar cà acèsta carte se afla 'si in Canonulu judeescu, totusi multi dein cei d'antaiu parenti ai bescrecei, precum Meliton Sardeanulu, Gregoriu Nazianzenulu, Amfilochiu, Athanasiu, Leontiu, Juniliu si Niceforii amendoi, au lasat'o afora dein Canon, deunde unii dein teologi o pusera intr'al doile Canon, ci precum se pare numai dein ratiuni dogmatice; si într'adeveru, intru totu testulu ebreescu al acestei carti numele lui D.dieu neci macar o data nu vene inainte.—In versiunea grecésca se afla mai multe adause la inceputu, la midi-locu si la capetulu acestei carti, care in testulu ebreescu cu totulu lipsescu,

Nota. 2. Cartile Ruth, a Paralipomeneloru, a Ezrei, Neemie, si a Esterei, in Canonulu judeescu sunt puse in a 3 parte, ci noi le adausemu aici pentru nesulu cuprensului loru cu cartile profetiloru d'antaiu, carele sunt intr' adou'a parte a acelu Canon, precum si de ci inainte la asemene templari vomu face.—Urméza cartile profetiloru dein urma sau stensn profetice.

XIII. Jesaia.

Intre cartile stensu profetice stau in loculu d'antaiu ale celoru mai mari trei: Jesaia, Jeremia si Ezechiel, la carii se pote adauge Daniel deintr'atreia parte.

Celu mai insemnatu deintr'acestia e Isaia, filiulu lui Amos, a carnia profetii sunt depre tempurile lui Jotham, Ahaz si E-

zechia imperatii lui Juda, pre candu adeca imperati'a Asirieniloru era inaltiatu la o putere amenentiatoria imperatieloru Siriei, Judei si alui Israil, deunde curundu apoi urma perirea Siriei si a lui Israil, er' imperatia lui Juda fu inundata de ostile asiriene pana suptu murii Ierusalimului. Profetiele lui sunt asupr'a Judei, alui Israel si a altoru popora precum: a Filisteiloru, Moabitiloru, Idumeiloru si a Chalceiloru precum si asupra Tirului, Damascului, Egiptului si a Babilonului; cele mai insemnate inse sunt profetiele mesiane precum la II, 2—4 urm. „Si va fi in dilele mai de apoi; intaritu va fi muntele casei Domnului in capulu muntiloru si inaltiatu de asupra costelor, si voru curre la elu tote poporale, Si voru merge popora multe si voru dice: veniti se ne suim la muntele Domnului la cas'a D.dieului lui Jacob, si ne va invetiá cãlile sale si vomn amblá pre cararile lui; cã dein Sion va esí lege si cuventulu Domnului dein Ierusalim. Si va judecá intre glote si va mustrá popora multe; si voru faurí sabiele loru in fieru de aratu si astele loru in seceri; nu va mai redicá poporu asupr'a altui poporu sãbia neci voru mai invetiá ostíre.“ VII, 13-16: „Si a dish; ascultati acum cas'a lui David, au pucinu e voue a amarí pre omeni, ca amariti si pre D.dieu? Pentru acea va dá Domnulu insusi voue semnu: éta fetior'a va ingrecá,

si va nasce filiu si va chiamá numele lui Emanuel (cu noi este D.dieu). Untu si miere va mancá, ca se scia a lapedá reulu si a alege benele. Ci inainte de a scí prunculu a lapedá reulu si alege benele, parasí-se va pamentulu carele tu-lu uresci de catra faci'a aloru doi imperati ai ei.“ (Vedi Mat. I, 22, 23).—LIII: „Cine a credintu audiului nostru si braciulu Domnului spre cine s'a descoperitu? si s'a inaltiatu cá un ramu inaintea lui si cá o radecina dein pamentu setosu; nu erá forma pre elu nece marire si selu vedemu, nece facia si se o laudámu“, etc. (Vedi Mat. VIII, 17).—LXI, 1 urm. „Spiritul Domnului D.dieu spre mene, pentru care m'a unsu Domnulu; a bene-scirí umilitiloru m'a tramisu, a vindecá pre cei frampți la ânima, a publicá captiviloru libertate, si celoru prensoriti, deschiderea prensorei. Spre a chiamá anulu buna-voientiei Domnului, si dîn'a resbunareì D.dieului nostru, spre a mangaiá pre toti cei ce plangu;“ etc. (Vedi Luc. IV, 17—19). XLII, 1—4: „Éta sierbulu meu in carele me voi rezimá, alesulu meu ce voiesce sufletulu meu; dat'am spiritulu meu spre elu, judecata poporeloru va scote. Nu va strigá si nu va inaltia, si nu va face ase audì afora viersulu seu. Arundine rupta nu va frange si mucu fumandu nu va stinge; intru adeveru va scote judeciu. Nu seva abate neci

va curre panà ce va pune pre pamentu judecata, si in legea lui insulele voru sperá: (vedi Mat. XII, 17—21).—Asiá si profeti'a despre intorcerea Judeiloru dein captivitate suptu Ciru regele Persiloru mai cu 200 de ani inainte de acésta templare, inca si numele aceluí rege prenunciandu, XLIV, 28; „Celu ce díce lui Ciru, pastoriulu mieuesci, si tota voi'a mea va impleuí, si dicundu Jerusalimului, edífica-te; si beserecei, intemeiéza-te;“etc (vedi Ezer. I, 1 urm.).— In tre partea antáia si cea de preurma se afla un fragmentu istoricu (XXXVI—XXXIX) dein viati'a profetului si a Ezechiei imperatului Judei, care mai dein cuventu in cuventu se afla si in 2 Imp. XVIII, 13 — XX, 19.

Cuventarile acestui profetu sunt de o elegantia si inaltíme a cugeteloru, de care nevoie se pote aflá in totu V. T. ceva mai pre susu; si intr'adeveru se pote socotí a fi tipulu celu mai curatu, dein care se pote judecá in ce a statutu profetismulu ebreescu. Zelulu domnediescu ce resufla dein tote idcele si cugetele lui, infocatulu patriotismu, infinit'a lui amore catra ratecitori'a sa natione ce o vedea perindu, dulceti'a graiului incantatoria de sufletu si presenti'a nemarginita a cugeteloru lui rapesce sufletulu semtitoriu silu imple de cele mai benefactoria semtiemente.

XIV. Jeremia: Plansurile.

Jeremia fliulu lui Chilchia, preotu de in Anatoth aproape de Jerusalem, incepú a profetizá intr'al XIII anu alui Josia imperatulu Judei, cu XXIII de ani inainte de captivitatea babilonica si cu XLIII inainte de stricarea Jerusalimului, mai antâiu in Anatoth, apoi in Jerusalimu unde multe avú a patí dein partea necredientosiloru Judei, pana ce ardiendu Jerusalimulu se duse in Egiptu, unde si morí. Profetiele lui sunt a-supr'a imperatîei lui Juda si a Jerusalimului, si a altoru imperatîi invecinate inca si a Babilonului. Cea mai insemnata este despre intorcerea Judeiloru dupa LXX de ani dein captivitate, restaurarea Jerusalimului si a statului ebreescu, fericirea si statorenti'a Judeiloru in credentia (XXV, 11, 12. XXIX, 10); venirea Mesíei, XXX, 9: „Si voru sierbí Domnului D.dieului lor, si lui David imperatului lor precarele-lu voiu redicáloru;“ si punerea altui nou si mai bunu asediamentu de câtu celu d'antâiu (XXXI, 31—34). In urma (LII) un scurtu fragmentu istoricu despre Sedechia imperatulu Judei si perirea lui, si despre Jojachim, finindu chiaru cu cuvintele cu care si-ea capetu si si 2 Imp. XXV, 30.

In partea a III a Canonului se mai afla suptu numele acestuiasi profetu o carticea

numita **Plansuri** statatorie dein **IV** cantece elegiace alfabetice, a caror'a obiectu sunt tristele templari dela stricarea **Jerusalimului** plene de vaiete si de durori, si deintru o **Oda** religiosa.

Nota. Despusețiunea profetiilor **Jeremie** e mare parte alt'a in versiunea celoru **LXX** decum e in testulu ebreescu, precum e si a **Paremiilor** lui **Solomon**. In catu pentru autoriulu **Profetiilor** si a **Plansurilor**, de toti e recunoscutu a fi **Jeremia**, inse prein ajutoriulu scrietoriului seu **Baruch** dela care se afla o carte intr'al doile **Canon** (**Jer. XXXVI, 18**). Cuventarile dein profeti de si sunt plene de zelu, dar' nu se redica la inaltimea lui **Isaia**; stilulu si limb'a inca e mai de diosu cá si in plansuri, si ideele mai ordinare.—In versiunea celoru **LXX** aflamu si un **Psalmu** (**CXXXVII**) in scrisu lui **Jeremia**, inse carele a nevoia pote fi al aceluia.

XV. Jezechiel.

Ezechiel filiulu lui **Buzi** prentu, contemporaneu **Jeremie** inse mai teneru, fiendu dusu captivu impreuna cu **Joiachim** regele **Judei** **XI** ani inainte de stricarea **Jerusalimului** in **Mesopotamia** la riulu **Chabora**, incepú dupa **IV** ani a captivitatei sale, si cu **VII** ani inainte de respire a profetizá, continuandu pana la al **XVI** anu dupa respire (**XXIX, 17**). Profetiele lui sunt: **I—XXIV** dein tempulu inainte de respire asupr'a **Judeilor** si a **Jerusalimului**, caror'a le prenumcia perire pentru idololatri'a lor; **XXV—**

XXXII asupr'a straineloru popora precum Amoniteniloru, Tyrieniloru, Egipteniloru; **XXXIII—XLVIII** dupa respire, despre restaurarea relegiunei si fericirea Judeiloru, si mai alesu despre reedificarea nouci besereci, si a cetatei si despre despusetiunile noului statu (**XL—XLVIII**). Ele sunt plene de visiuni, a caror'a si cele mai menunte parti se descriu si une ori se repetiescu, precum mai incolo aflamu la Daniel si Zacharia, inse fora inaltime in idei, precum neci stilulu nu e prea poeticu neci limb'a prea curata; intru tote fiendu mai pre diosu decatu Jeremia, pre carele se vede alu fi avutu de modelu. Cartea inse e scrisa cu cea mai mare atentiune si dupa ordenea cronologica a profetieloru, asia catu profetulu se vede fia-care profetia mai autaiu a ofi pusu in scrisu inainte de ale publicá. De aci neci autorimea lui n'a fostu trasa neci odata la indoiéla. — Despre Daniel, pre carele Ezechiel cu numelelu numesce de trei ori (**XIV, 14, 50. XXVIII, 3**), mai in diosu.

XVI. Doisprediece. Osea, Joel, Amos, Abdiu, Jona, Michea.

Intre cartile profetice in urma stau cartile sau carticelele a **XII** profeti adunate intr'un volume, inse nu intru acel'asi ordene la judei si la greci, precum la neci unii in

ordene strensu cronologica. Noi vomu urmá celei ebreesci.

O sea filiulu lui Beerî profetizà suptu Uzia, Jotham, Achaz si Ezechia imperatii lui Juda si suptu Jeroboam II. regele Israelteniloru. Profetiële lui sunt asupr'a lui Efraim si a Judei, inse cu multa sperare cà se voru indereptá si scapá. Stilulu si limb'a sunt grele.

Joel filiulu lui Fatuil dein tribulu Judei, fora de a se scí candu a vietuitu, inse cu multu in ainte de esiliu, se pote cà suptu Uzia imperatulu Judei. Profeti'a lui stà dein o cuventare indemnatoria la penitentia luandusi ocaziune dein préd'a locusteloru si secet'a depre atunci. Atatu stilulu catu si ideile sunt inalte, regulate si avute.

Amos, pastoriu dein Tecoa aproape de Jerusalem, inse pentru aceea neci seracu neci fora cultura, profetà pre un tempu cu Osea suptu Uzia si Jeroboam II. Profetiële lui sunt mai vertosu in contr'a imperatiei lui Israil, caria-i prenuncia perire pentru fora-de-legile lui. Acestu profetu e dein partea elocutiunii pote-cà celu mai regulatu intre toti profetii; ideele si simbolele lui sunt vii si amesurate, ritmulu rotundu si periodicu, si limb'a curata, frumosa. Autoriulu se vede partile, dein care stà acésta elegante si gustuosa carte, insusi ale fi ordinatu dupa un planu premeditatu.

Abdia sau Obadia despre tempulu stricării Ierusalimului și așa contemporaneu Jeremieii, profetă asupra Idumeilor pentru prea marea lor bucuria de caderea Ierusalimului, numai într-o profetia înse care se afla și la Jer. XLIX, 7 urm., și originalitatea se pare a fi pentru Abdia.

Jona fiulul lui Amitai din Gad-Hefer (2 Imp. XIV, 25) care era în tribulul lui Neftali (Jos. XIX, 13), cându a vietitutu nu se ști, înse înainte de Jeroboam II. Cartea e scrisa în forma istorica nu profetica, și cuprinde templarile ce a patit profetulu din nesupunerea sa către D.dieu, de a merge la Ninive și pronunția perirea de nu se va îndreptă. Limb'a cartei e mai neregulata de catu într'ale celor'alalti profeti. Deunde și scrierea ei se crede a fi făcuta tardiu după esiliu, și așa nu de man'a profetului.

Michea din Morest-Gath, destintu de altu profetu cu același nume: Micha fiulul lui Imla de suptu Achab imperatulu lui Israel (1 Imp. XXII, 8, 9, 13-28), a profetizat sub Jotham, Achaz și Ezechia și așa a fostu contemporaneu cu Osea, Amos și Iesaia. Profetiile lui sunt în contr'a Judei și a lui Israel caror'a le pronunția perire și Ierusalimului stricare; esilarea Judeilor la Babilon și întorcerea lor de acolo; reedificarea bisericii și restaurarea teocrației, și mai a-

lesu profeti'a despre nascerea Messiei de in famili'a lui David in Betleemulu Judei, V, 1—4: „ Si tu Betleem-Efrata, micu de a fi intre miile lui Juda: dein tene va esi mie, se fia domnitoriu in Israel, si esirile lui de in vechime, dein dilele eternitatei. Pentru aceeai va da panà in tempulu cându va nasce nascatori'a, si ceilalti frati ai lui se voru intorce la filii lui Israil. Si va sta si va pasce in virtutea Domnului, intru marirea numelui Domnului D.dieului seu si voru sie-de, ca acum se va mari pana la marginile pamentului. Si va fi acesta pace; “(Vedi Mat. II, 5, 6). Alta profetia messiana e IV, 1—3, cu acelesi cuvente ca si in Isaia II, 1—4, care unulu dela altu, sau amendoi de intr'al treilea ore-care o au luat. Cuventarea lui Michea e inalta si impetuosa, figurele elegante, stilulu si ritmulu rotundu, plenu si luminos, limb'a curata. Profetiele lui sunt plene de sentiri adanci si de celu mai curatu spiritu al moralitatei si a pietatei; si intru un firu necurmatu neintraruptu. Autorimea profetieloru e confirmata prein marturisirea Jeremieii XXVI, 18, 19: „ Michea Morastitulu a fostu profetizatu in dilele Ezechiei imperatului Judei si agraitu ca tra totu poporulu Judei dicundu: Asia dice Domnulu Sabaoth, Sionulu ca un campu se va ara; “etc. Cf. Mich. III, 12.

**XVII. Naum, Abacum, Sofonia,
Aggei, Zacharia si Malachia.**

Naúm Elcheseulu, deîn satulu Elchesé in Galilea, profetá suptu Ezechia imperatulu Judei dupa batai'a lui Sancharib imperatulu Asirieniloru, asupra Ninivei capitalei Assiriei, prenunciându-i perire pentru relele ce au facutu Judei ostirile loru. Cuventarea profetului e in totu respectulu clasica: infocata, avuta, si originale, precum si chiara si rotunda; ritmulu prea regulatu si viu; er' limb'a curata.

Abacum sau Chabacucu, a profetatu pre tempulu candu Chaldeii incepeau a fi periculosi Judeiloru, si asia intre Ezechia si stricarea Jerusalimului, si dupa stilu si limba intre Jesaia si Jeremia. Partea d'antâiu e plena de plansori asupr'a reutatiloru Judei, pentru care prenúncia că se voru certá amaru prein Chaldei, dar' că si acestia pentru prea marea crudelitate a loru se voru certá asemenea; — er' partea deîn urma e un cantecu relegiosu mai sublime de catu tote cantecele relegiose ale Scripturei Vechiului Testamentu; precum graiulu si stilulu lui preste totu intrece pre toti ceialalti profeti, inaltu, frumosu, chiaru si amesuratu. Limb'a curata. — O anecdota despre acestu profetu in adausele grecesci la cartea lui Daniel

presupune, că elu a traitu pana la captivitatea babilonica.

Sofonia filiulu lui Cusi si nepotulu lui Ezechia pote că a imperatului de acestu nume, profetă sub Josia imperatulu Judei inse se pare inainte de reformele facute de acest'a in al XVIII anu al imperatiei sale, pentru că remasîtiile cultului lui Baal inca se dîcu a fi mari, asupr'a caror'a profetulu se plange amaru, de unde amenintia perire cetatei si esiliu abitatoriloru ei precum asemenea si altoru popora: Filisteiloru, Moabitiloru, Amonitiloru si Asirieniloru, ci cumca Judei éراسi se voru intorce inapoi si preîn statorenti'a loru in relegiune voru fi fericiti. Cuventarea si stilulu e dupa tempulu in carele a traitu mai de diosu si mai prosaicu, inse limb'a inca mai totu curata.

Aguei a profetizatu sub Zorobabel intr'al II-le anu alui Dariu Istaspe, asia dar' dupa esiliu că si cei urmatori doi profeti: Zacharia si Malachia, pre candu adeca judeii o parte intorcunduse in Jerusalem se apucasera a edificá beserec'a, ci impiedecati de Samaritani erau constrensi a incetá, pana ce castigara noua invoie dela Dariu. Elu indémna pre Judei a continuá edificarea, si mâniaia pre betranii carii vedúsera beserec'a lui Salomon si erau tristi precepundu, că acésta noua nu va se fia asemenea cei de antâiu in pompa si marire, promiti-

endu că acésta adóua pentru doririle ce voru veni la ea, va fi mai stralucita cá cea d'antáiu; si in urma despre marea stranutare a lucrurilor ce va se urmeze. Mesianu se vede loculu II, 6, 7: „Cá asia díce Domnulu Sabaoth: inca o data, si io voiu scuturá cerurile si pamentulu, si marea si uscatulu. Si voi scuturá tote poporele si voru veni, dorirea tuturoru poporaloru; si voi implé cas'a acésta de marire, díce Domnulu Sabaoth. “ Unde Jeronimu in versiunea sa cea latinésea a tradusu: „Si va veni doritululu tuturoru poporeloru“; intielegundu pre Mesia - Christos, care cu venirea sa in beserec'a Jerusalimului a implutu-o de marire. — Cuventarea si stilulu sunt prosaice; limb'a seraca si aproape de cea chaldeesca. — In versiunea celoru LXX psalmii CXLVI, CXLVII se inscriu acestui profetu si urmatoriului Zacharia, inse in testulu ebreescu asta inscriptiune nu se afla.

Zacharia filiulu lui Barachia alui Iddo, — diversu de Zacharia filiulu lui Jojada (1 Par. XXIV, 20 urm. Cf. Mat. XXIV, 35), — contemporaneu si sociu lui Agei (Ezr. V, 1. VI, 14), numai cu o luna mai tardiu începú a profetá. Profetíele lui parte se atengu de cele de pre atunci precum despre edificarea beserecei, parte de cele venitorie precum de o imperatia preutiésca, de stergerea unui ajunu, de bataile ce voru se ai-

ba in venitoriu si despre Mesia, IX, 9, 10: „Búcura-te forte fét'a Sionului, striga fét'a Jerusalimului; éta imperatulu teu va veni la tene, dreptu, si scapatu, umilitu si incalecatu pre asinu si pre manzu puiu de asine. Si voiu frânge incalecatulu dein Efraimu si calulu dein Jerusalem, si se va frânge arculu de bataia; si va grai pace poporaloru; si imperatî'a lui va fi dela mare pana la mare, si dela riu pana la marginile pamentului. “(Vedi Mat. XXI, 4, 5. Jo. XII, 14, 15). XII, 10: „ Si voiu versá spre cas'a lui David si spre celu ce siede in Jerusalim spiritulu gratiei si a indurariloru, si voru cautá la mene pre care l'au impunsu; si voru portá doiu cá cei ce duiosiéza asupr'a unului nascutu; si se voru amari pentru densulu cum se amarescu pentru antáiulu nascutu; “ (vedi Jo. XIX, 37). Profetiele lui au multe simbole inse intunecose, cu un stilu mai pretotendenea prosaicu; er' limb'a cam mestecata si cam aspra,

Malachia, despre a caruia persona nemica alta nu se scia, dupa cuprensulu profetieloru sale a victiuitu mai tardiu decatu Ageui si Zacharia, contemporaneu cu Neemia pre care se vede al fi ajutatu in reformele sale, macar' ca in cartea Neemiei numele acestui profetu nu se memoreza. Elu e celu mai dein urma in Canon si intr'adeveru celu mai dein urma profetu si dupa tem-

pu, inse profetandu inca totu in spiritulu vechiloru profeti, indemuându a se conteni de rele, si mangaindu pre Ebrei cu cautarea la sortea mai misiea a altoru popora, si cu asteptarea unei mai fericite venitorimi cu venirea Mesiei, III, 1, 2: „Éta io trimitu pre angerulu meu si va derege calea inaintea mea, si curundu va intrá in beserec'a sa Domnulu pre care voi-lu cercati si angerulu fedului pre care voi-lu doriti; éta vene dice Domnulu Sabaoth. Si cine va suferi diua venirei lui, si cine va stá la aratarea lui? Cà elu va fi cá foculu lamuritorinlui si ca sapunulu inalbitoriloru, “(vedi Isa. XL, 3. 4. Marc. I, 2. Luc. I, 76). III, 23, 24 (Grec. IV, 5, 6). Cuventarea profetului e infocata, ci stilulu mai totu prosaicu si limb'a cam aspra.

XVIII. Daniel.

De cartile profetice ale V. T. se tiene si cartea lui Daniel, macar cà la Judei se afla pusa intr'a treia parte a Canonului dein ratiuni necunoscute, inse au pentru starea lui in curtea imperatoru dela Babilon, precum dicu unii Rabini, au pentru limba care e in cea mai mare parte a cartei chaldeesca (II, 4—VII), au cà culegatorinlui cartiloru profetice ia fostu necunoscuta, macar cà-i erá cunoscuta person'a dein Jezech.

(XIV, 14, 18, 20. XXVIII 3) că un esemplariu a dereptatei și a inticleptiunii împreună cu Noe și Job. Cuprinsul ei este biografic-profetic despre viața și temerile acestui barbat sub imperiul Chaldei, Medi și Persi de la Nabuchodonosor până la Cirus I. în Babilon, unde încă de tineret fusese împreună cu alții de înalți imperatoresci și ai magnatilor Judei într-o VI-lea an al imperiului lui Jojachin (606 înainte de Chr.) și crescut împreună cu aceia în limbă și științele chaldeilor, unde prin inticleptiunea lui ajunsese la cele mai înalte grade de demnitate în curtea acelor imperatori, însoțit cu multe pericole pentru statură și în credința părinților și a poporului său.—Profetia lui sunt învescitate mai mare parte în simbole și viziuni că în Zacharia, înseamnă mai înalte și mai clare, er' cele mai întinse explicate prin misticismul angerilor cărora aici și cu numele se numesc; cele de în capetele de pre urmă intenționate până la timpurile lui Antiochus Epifane și ale Mesiei IX, 24—27: „Șaptezeci de săptămâni s'au desfipt pentru poporul tău și pentru cetatea cea sfântă a ta, spre a se șterge fără-de-legea și a se împlini păcatul și a se curăți reutatea, spre a aduce dereptatea seculilor, și a se sigila viziunea și profetia, și a se unge sfântul sfântilor. Și vei ști și vei înțelege: de la esirea cuventului spre a se

intorce si a reedificá Jerusalimulu pana la Mesia (Christosu) principele septamâne si epte si septamane siesa-dieci si doue, si érase se voru edificá piatile si crepaturele intru stremtorarea temporiloru. Si dupa septamâne siesa-dieci si doue se va frange Mesía si nu va fi; si cetatea si santuariulu le va stricá poporulu principelui ceva vení, si capetulu lui va fi in reversare si pana la capetulu luptei se voru defige devastarile. Si va intari legatúra la multi intru o septamana si in diumetate de septamana va face a incetá sacrificiulu si donariele, si pre arip'a spurcatiuniloru va devastá si pana la complenire si se va defige ase versá asupr'a devastarei. “(Vedi Mar. XXIV, 15). VII, 13: „Vediut'am in visiunile noptei, si éta cu norii ceruriloru cá filiulu omului veniá, si pana la celu vechiu de dîle vení si inaintea lui se apropiá. “(Vedi Mat. XXIV, 30. XXV, 31. XXVI, 64).—Argumentele celoru ce dicu, cá cartea nu ar fi scrisa de Daniel, a nevoia se potu socoti decretorie, precum neci cercustarea cá Is. Sirach (XLIX) unde se memoréza profetii, tace de Daniel, nu prejudeca nemica, dupa ce se afla mai vechia marturisire in Jezech. la locurile mai susu atense.

Nota. In versiunea grecesca a celoru LXX nu numai se afla multe schimbate ci si alte multe adause, precum cantarea celoru trei prunci (C. III), si istori'a Susanei si alui Belu, ce nu se afla in testu-

lu ebreescu; cea despre Belu inscrisa fiindu in aceeasi versiune aff dein profeti a lui Abacum filiulu lui Isus dein tribulu lui Levi.—In beserec'a grecesca asta singura parte a versiunei celoru LXX e lapadata si schimbata cu a lui Teodotion inse cu adausele versiunei grecesci.

XIX. Iob.

Intre cartile poetice, carele ocupa antaiulu locu in atreia parte a Canonului judeescu, cartea lui Job meritéza numai de catu a se adauge dupa cartile profetice pentru asemenarea ideiloru simbolice despre angeri si a templariloru persoanei principale extraordinarie cu cele ce aflamu incartile lui Jona, Daniel si altii. Ea stà dein trei parti: preambulu despre Job si causele caderei lui in cea mai adunca meseretate fora de a murmurá in contra provedentiei D. dieesci;—miediu sau dialogulu poeticu intre Job, amicii lui si D. dieu, in care Job si-apara inocenti'a asupr'a amiciloru celu condemneza dein principiu: cá relele fisice nu sunt neci odata de catu urmarile si certele pentru relele morale, unde in capetu D. dieu dà dreptate lui Job si condámna principiulu amiciloru acestuia;—si epilogu despre reinsanatosiarea si reasiediarea lui Job erasi la starea mai dein ainte a fericirei cá premiu pentru constanti'a intru asale drepte principiu-ri ne miscata de puterea celoru mai infioratorie nefericiri; dein carele cea d'antaiu si

cea depre urma sunt scrise in prosa, ér' cea de midi-locu singura in forma si stilu poetice de o valoare preinalta. Inse cine a fostu Job si pre ce tempu a traitu neci dein partile prosaice ale cartei neci de airea nu se scie; de unde unii opinéza, cà a fostu un emiru arabu dein desiertulu aprobe de Damascu, de aici si supunu aceia cà limb'a cartei lui Job ar avé multu dein limb'a arabesca; er' altii dupa adausele la versiunea celoru LXX, cà a fostu Idumeu dein sementi'a lui Abram al trei-le nepotu, deaci si supunu cumca autoriulu cartei a fostu Moisi si a scrisuo in ainte descoterea Israilteniloru dein Egiptu, spre mangaiarea poporului asupritu aratandui in patemile lui Job un esemplu de omu dereptu luptranduse cu reua fortuna fora de a fi invinsu de dens'a, si indemnandui la asemenea suferentia fora misicare in credentia sperandu asemenea premiare. Alta urma de person'a lui Job nu se afla in V. T. de catula Jezech. (XIV, 14, 16, 20), unde impreuna cu Noe si Daniel se propune cà un esemplariu a dereptatei si intieleptiunei, fora alte daturi; de unde unii concludu, cà numitu fiendu dupa Daniel, si deintr'asta impregiurare precum si dein ideele despre angeri, asia déca nu mai tardiu dar' celu pucinu de pre un tempu a fostu cu Daniel, inse fora de indestulitu temeiu. Er' dein form'a limbei cu atatu mai pucinu se pote ceva deduce spre adeverirea

tempului pre candu a trairu Job san autoriu-
lu cartei, cu catu ea mai de aproape socotita
n'are nemica peculiariu, dein care s'ar poté
conclúdo neindoitu pentru un periodu mai
vechiu decatu esiliulu babilonescu. Adeveru
inse este, cà partea poetica a cartei e forte
a nevoia de intielesu, ci asta greutate nu
dein vechimea limbei acestei carti, ci parte
dein individualitatea autoriului in stilu pur-
cede, precum si airia in scriptura, parte de-
in statulu limbei ebreesci in carele ea a ve-
nitu la noi cu multe scaderi si dificultati, ce
noi cei mai tardii nu mai suntemu in stare
tote ale impleni si superá.

Nota. Versiunea celoru LXX nu numai are mai
multe adausuri la capetulu cartei, ci si in partea po-
etica forte multe versuri a lasatu afora, pre care O-
rigene le a suplenitu dupa alte versiuni grecesci; tra-
ducatoriulu ne fiendu in stare de a intielege o carte
care si celoru mai canoscutori de limb'a ebreesca in-
ca este cu anevia de intielesu mai multu de catu
alta carte.

XX. Psalmi.

Cartea psalmiloru, grecesce psalte-
riu, ocupa antáiulu locu intre cartile poe-
tice ale V. T. si pre dreptate, nu numai pen-
tru autoritatea autoriului loru principale, Da-
vid imperatu si profetu, ci si pentru nease-
menatulu pretiu al acestei carti, care e co-
ron'a a tota poci'sa relegiosa, si caria aseme-

nea neci o relegiune nu e in stare de a poté arată. Ea cuprende CL de cantece sau ode relegioase intre carele unele se inaltia la sublimitatea cantecului lui Abacum (n. 17), er' tote resufla un spiritu relegiosu curatu insu-fletitoriu. Argumentulu loru inse e diversu: istoricu, natiunale, morale, sententiosu si filosoficu, in cea mai frumosa varietate si armonia. Cartea insasi e impartita in cinciparti sau carti, ce se paru pre incetulu un'a cate un'a a fi fostu adunate si in urma intr'un corp impregnate. Autorii loru dupa inscriptiuni sau titulii psalmiloru sunt mai multi, deintre carii: David cu 71 dupa testulu ebreescu si cu alti 11 dupa versiunea celoru LXX; Asaf levitulu si cantaretiulu de supu David (1 Par. XVI, 5, 8) cu 12; Solomon cu 2 (Ps. 72, 127), si Moisi cu 1 (Ps. 90); afora de aceea dupa versiunea celoru LXX: Aguei si Zacharia cu 2 (Ps. 146, 147), si Jeremia cu 1 (Ps. 137), ceilalti fara numele autoriloru loru, inse nece titulii celoru cu nume nusunt afora de tota indoiel'a. Alte inscriptiuni sunt pentru cantareti, instrumente de musica etc. De insemnatu este inse si grup'a de XV psalmi (120—134) inscrisi „ai graduriloru“ sau ai suiriloru, asia numiti sau pentru că se cantau pre gradurile beserecei in tend'a mulieriloru la serbatoarea corturiloru, sau cu ocaziunea suiriloru ebreiloru in Ierusalim le serbatori. De insemnatu inca e-

ste si psalmulu CXIX (la greci 118) cu 176 de versuri dupa alfabetulu ebreescu cu câte 8 versuri dein fia-care litera dein cele 22, celu mai lungu deintre toti psalmi, precum Ps. CXVII (la greci 116) e celu mai scurtu, de 2 versuri numai. Alti psalmi alfabetici mai sunt Ps. XXV, XXXIV, XXXVII, CXI, CXII, si CXLIV; asemenea si cele de antâiu IV elegii ale lui Jeremia dein cartea plansurilor, si fragmentulu dein urma in cartea Paremiilor despre laudele mulierei bune.

Nota. 1. In versiunea celoru LXX nu numai se afla cu un psalmu mai multu ce se número al CLI, ci si numerarea celor'alalti dela al 9 incepundu pana la al 147 e alt'a; cà-ci psalmii IX si X intr'ins'a sunt impreunati intr'uuulu, deunde pana la al 114 scade numerulu cu unulu la greci; de aci Ps. 114 si 115 érași impreunându-se la greci se número al 113; apoi Ps. CXVI impartînduse in doi la greci se número al 115 - le si 116 - lea dupa care dela 117—145 érași scade laei cu unulu; apoi Ps. CXLVII impartînduse in doi la greci se número 146 si 147, dupa care cei alalti trei dein urma au aceiasi numeri la greci cá si la ebrei.

Nota. 2. Afora de acesti psalmi, si in celelalte doue parti mai dein ainte se mai afla unele cantece poetice istorice - relegiose de aceeași natura cu psalmii de aici, intre carele unele sunt si mesiane. Acelea sunt aceste XII urmatorie:—

a) Bene - cuventarea patriarchului Jacob; Fac. XLIX, 1—27; mesiana la v. 10: „Nu va incetá scptru dein Juda, nece judecatoriu deintre petiorele lui, pana ce va veni cel'a a cui este, si la elu e adunarea poporeloru.“

b) Cantarea Israelitenilor dupa trecerea prein marea rosia; Es. XV, 1—19.

c) Cautarea lui Moisi in ainte de morte; Ad. Leg. XXXII, 1—43.

d) Bene-cuventarea aceluiasi cea depreurma; acol. XXXIII, 1—29.

e) Cantarea triumfale a Daborei si alui Baracu; Jud. V, 1—31.

f) Cautarea de multiemita a Anei muuei lui Samuel; 1 Sam. II, 1—10.

g) Elegi'a lui David la mortea lui Saul si Jonatau, dein cartea dreptului; 2 Sam. I, 17—27.

h) Rogatiunea Ezechiei imperatulu; Jes. XXXVIII, 10—20.

i) Rogatiunea Jesaiei profetulu; acol. XXVI, 9—21.

k) Rogatiunea Jonei profetulu: Jon. II, 2—10.

l) Canteculu lui Abacum profetulu; Ab. III, 1—19.

m) Elegi'a lui Jeremia profetulu; Plansuri V, 1—22.

Rogatiunea lui Manase imperatulu Judei dupa indereptare, usitata in beserec'a grecesca, e deintre apocriife. — Peritu e uu cantecu dein cartea celui dreptu, deiu carele numai doue versuri se mai afla la Jos. X, 12—15.

XXI. Paremie.

Urmeza trei càrti suptu numele lui Solomon filiulu lui David celu mai gloriosu intre imperatii lui Juda, renumitu de inalt'a lui intieptiune, marire si fericire. Cea mai insemnata deintr'insele e cea dupa greci Paremii, dupa latini Proverbe, numita, macar cà nu numai proverbe, in catu adeca ai-

ci însemnéza sententii scurte, vii și întiepte, dar' și bucati mai lungi cuprende în sine. Ea stă deîn mai multe parti, nelegate dealmentre întresene decatu preîn forma, că atâte particule, nu tote de Solomon compuse nece tote asemenea, ci numai pentru natur'a argumentului împreunate într'o carte; ele sunt urmatoriile optu:—

a) dupa titlu suptu numele lui Solomon: I, 1—IX, 18, o cuventare poetica continua despre întieptiune;

b) suptu alaceluiasi nume: X, 1—XXII, 16, sententii scurte singuratece;

c) fara nume: XXII, 17—XXIV, 22, mai lungi;

d) ale întieptiloru: XXIV, 23—34, érași scurte;

e) ale lui Solomon adunate de barbatii Ezechiei imperatulu: XXV, 1—XXIX, 27, totu scurte;

f) alui Agur filiulu lui Jache: XXX, sententii și enigme;

g) alui Lemuel imperatulu: XXXI, 1—9;

h) fora nume: XXXI, 10—31, laud'a mulierci bune în versuri alfabetice.

Deunde se cunosce, cum că cartea e redusa în form'a de acum de o mâna mai târdia decatu Ezechia imperatulu.—În versiunea grecesca sunt multe adause și lasate, și unele parti stramutate.

XXII. Cantecul cantecelor.

Cantecul-cantecelor, adica celu mai frumosu cantec, suptu numele aceluasi imperatu, e o poema erotica inse casta, lirica, descriptiva despre amorea intre doi teneri doiosi, care S. parenti o au intielesu despre amorea intre Christos si beserec'a sa er' unii judei despre cea intre D. dieu si populu ebreescu. Tonulu poemei, dulcetia si amenitatea stilului impreuna cu viosia cugetelor si a imaginilor presupunu un tempu pacatu si fericite cum a fostu alui Solomon, macar ca limb'a nu e asia corecta cum s'ar astepta dein epoc'a lui Solomon.

XXIII. Ecclesiastulu.

Si in urma, totu suptu numele lui Solomon, e cartea filosofica, la Ebrei Cohelet adica Adunatoriu numita, dennde si in versiunea celoru LXX: Ecclesiastu totu intr'acel'asi intielesu se chiama. Autoriulu intr'un spiritu adevveratu filosoficu se inaltia deasupra misclatatoru omenesci si asupra desiertatimiloru toturoru aceloru fara de mente, carii fora de repausu canta multiamire animei patimose acum in averi, acum in marire si altele asemenea, si numai dupa indelungat'a osteneda si dupa ce au ajunsu la culmea doririloru, se afla ca tota osteneda si patem'a le a fostu indesiertu, ca-ci anim'a

nusio afla multiemita neci folosu altulu decatu ce au beutu si mancatu; de unde luandu esemplu dela sene, carele cá un imperatu tote le ajunse cate ia postitu anim'a si in urma totu nu s'a aflatu multiamitu, indémna pre omeni la relegiune si fric'a lui D. dieu, cá-ci nu mai aceea singura e ce pote se multiemesca pre omu.—Limb'a cartei atatu e de diversa de a celoralalte carti a V. T. cátu nu s'au indoitu multi a dice, cácartea acesta este scrisa tardiu dupa esiliulu babilonicu, si cá numele lui Solomon aici cá si in canteclulu cantecelor e numai impromutatu de autoriu spre a dá mai mare efectu compuse-tiunci sale.— Rabinii pre amendoue aceste carti le au opritu dein máu'a teneriloru si a celoru mai neprecepti, carii ne avendu destula maturitate au petrunde in cugetele autoriului, pre usioru se potu insielá alunecanduse in idei periculose moralitatei si relegiunci.

XXIV. Intieleptiunea lui Solomon.

Alta carte suptu numele lui Solomon se afla in al doile Canon al V. T. cu titlu: Intieleptiunea lui Solomon, in carea Solomon provocá pre toti domnitorii pamentului dupa esemplulu seu a urmá dereptatea si vertutea carele ducu la adeverat'a domnia si nemurare, si arata dein istori'a patriarchiloru incepundu dela Adam si a altoru sânti, cá totu be-

nele ce a castigatu poporulu ebreescu a urmatu dein intieptiune, er' pedepsele lui si ale altoru popora dein nebuni'a idololatriei; la C. IX e adausa o rogatiune prein care Solomon cere acea intieptiune dela D. dieu. Cartea se vede scrisa dupa mustr'a Eclesiastului si a unoru parti dein paremiele lui Solomon, inse dupa limb'a grecesca a ei, in care se pare a fi scrisa de autoriu, cei mai multi o credu a fi scrisa forte tardiu dupa Solomon si dupa esiliu, unii chiaru dupa inceputulu crestinatatei, si asia nu de Solomon ci de altu careva judeu egipteanu, inse nece de Filon judeulu, a caruia stilu si filisofia sunt cu totulu almentrea.

XXV. Isus Sirachu.

De asemenea argumentu sau aproape, este cartea intieptiunei lui Isus filiulu lui Sirachu, scrisa tardiu dupa esiliu in limb'a ebreésca, er' apoi tradusa in cea grecesca de nepotulu aceluiasi totu de un nume cu autoriulu cartei, dupa mustr'a paremieloru lui Solomon si in acelasi spiritu; inse originalulu ebreescu, pre carele Jeronimu scrie că l'a vedintu, s'a pierdutu. In Talmud se afla mai multe sententie dein acésta carte sub numele lui „Ben-Sira“ adeca filiulu lui Sira sau Sirachu, inse si altele care nu se afla in cartea scripturei; afora de aceea se afla la judei si doue mici adunari de sententie

in ordine alfabeticu suptu numele lui Ben—Sira.

XXVI. Baruch.

Intre cartile dein aldoilea Canon numai singura alui Baruch este profetica, care si de a fostu scrisa la inceputu ebreesce de acestu profetu sierbitoriulu si scrietoriulu lui Jeremia (nr.14), dar' astadi nu se mai afla decatu in cea grecesca. Cartea se incepe de la scrisori'a esulatiuoru dein Babilon catra cei remasi in judea, impreuna cu o epistula alui Baruch catra aceia, prein carelei indémna la recunoscenti'a peccatoru sale pentru care Israel fù certatu ci éراسi se va mangaiá, si inchiaie cu o cantare elegiaca si mangaitoria pentru Jerusalem (IV, 9—29), si o cuventare asemenea (IV, 30—V, 9).—In urma e adausa o epistula alui Jeremia catra esulatii dein Babilon asupr'a idololatriei, care numai in acesta carte si numai grecesce se afla.

XXVII. Tobia.

Cartea Tobiei inca se pare a fi compusa de autoriulu ei, de almentrea necunoscutu, dupa o mustra dein cartile antaiulu Canon. Precum Job acolo, asia Tobia aici, un juden dein tribulu lui Neftali dusu de Salmanasar in captivitate la Ninive in Asiria, omu dreptu si nationalistu zelosu, cadiu in mare nefericire si in urma orbí, inse prein ajuto-

riulu angerului Rafael si a filiului sen Tobia pentru dereptatea lui éراسى fú nu numai in-avutitu ci si vindecatu de orbía. Testulu grecescu, celu chaldeescu dupa care traduse Jeronimu acésta carte, celu latinescu al vulgatei vechie, celu sirienescu si ebreescu (acestu dein urma neci canonicu neci vechiu), tote au mare diferentia între sene; si dein începutu se pare a fi fostu ebreescu, ci dein tempulu tardiu dupa esiliu.

XXVIII. Judith.

Cartea Juditei e dupa mustr'a Esterrei dein antaiulu Canon. Juditha, o veduva frumoasa dein Bethulia, pentru cá sesi scape patri'a de ostile Asirieniloru, esi dein cetate si insielà cu frumsetiele ei pre Oloferne ducele lui Nabuchodonosor sii taià capulu; deunde Judeii batura pre ostirile remase fora Capitani si patri'a fú salvata. Greutatile inse istorice, si geografice dein asta carte sunt asia mari, catu templarile deintr'ins'a nuse potu luá de stensu istorice, ci precum intr'alte carti, de asemenea tendentia morale au politico-nationale, numai fundulu naratiunei, inca si acest'a forte angustu, se pote luá de stensu istoricu. Originalulu se pare a fi fostu scrisu de un judeu dein Palestina, pentru aceea in limb'a ebreesca au chaldeo-sirienesca, inse cu pucinu inainte de Crestinatate.

XXIX. Macabei.

Celea mai depreurma in Canonulu Vechiului Test. sunt cartile Macabeiloru, asia numite pentru faptele istorice ce cupreudu dein tempulu Macabeiloru sau a dinastiei preotiesci, care se sculà cu succesu in contr'a persecutiuniloru lui Antiochu Epifane imperatulu Siriei asupr'a Judeiloru si a relegiunei loru la a. 167 inainte de Christosu, si ocupandu demnetatea regesca domní pana la Erode celu mare, suptu care se nascù Domnulu nostru Is. Chr. Ele se númera preste totu trei ori patru, inse fora de a fi legate intre sene neci prein nesu istoricu neci compusetiune de acel'asi autoriu. Canonice recunosce beserec'a numai pre I si II; dein carele: —

Cea d'ântaiu descrie originea resculari Judeiloru asupr'a lui Antiochu Epifane sub ductulu preotului Matatia si aloru cinci fili ai sei, carii si Macabei s'au chiamatu, impreun'a cu faptele eroice ale a celor'a pana la mortea regelui - preotu Simon (a. 145 — 135, inainte de Chr.); si a fostu scriisa ebreesce, precum marturisesce Origene care o a vediutu inca in acea limba, ci astadi numai està decum grecesce si in versiunile deintr'ins'a.

Adou'a neindoitu scriisa de altu autoriu si in limb'a grecesca, la inceputu contiene

două epistole a Judeiloru deîn Jerusalem ca-
tra cei deîn Egiptu, de patimele loru și re-
staurarea cultului în beserec'a Jerusalemului,
(deîn anii 123 și 143 înainte de Chr.). Du-
pa care dela II, 19 se începe istori'a despre
persecutiunile lui Antiochu Epifane și fapte-
le lui Juda Macabeulu; și așa începe mai
desus și înceta mai curundu de catu I Ma-
cabeiloru. Autoriulu la II, 19 — 32 înscien-
tiéza, că elu numai a compendiatu istori'a
lui Jason, carele de airea nu ne e cunoscu-
tu, și deîn cinci carti a facutu un'a.

A treia e apocrifa și numai la greci
în usu; ea cuprende o istoria despre incer-
careă lui Ptolomeu Filopatru regele Egiptu-
lui de a predă beserec'a Jerusalemului, și per-
secutarea lui asupr'a Judeiloru Egipteni îm-
preună cu minnat'a loru scapare. Autoriulu
se vede a fi imitatu pre cele două deîn ain-
te scriendu asemenea templari că ale Judei-
loru deîn Palestina; de unde numai așa po-
te se se numesca a macabeiloru. Înse în ca-
tu e istori'a acestoru fapte deîn a III carte
adeverata au numai fabula, nu se pote ade-
verí.

A patr'a se numesce de unii cartea
lui Josifu Flaviu suptn titlu: „despre impe-
ratiea mentei“ sau Macabei, despre siepte
frati carii toti au suferitu morte împreună
cu mun'a loru suptu Antiochu Epifane pen-
tru nemisicat'a statoréntia în credenti'a pa-

rentiesca, carii se serbéza la 1 Augustu in beserec'a grecesca; inse cartea de si este cumva alui Josefu Flaviu, inca nu se pote socotí a face parte Vechiului Test., fiendu acest'a dupa inceputulu crestinetatei generariu judeescu suptu Titu si Vespasianu.

XXX. Resultatu.

Resultatulu cercetariloru in parte despre fiacare carte a Scripturei Vechiului Test. este mangaitori'a convingere a crestinului, cá aceste scripture, ce provedenti'a domnediesca ni-le a pastratu dein fortunele marei vietiei omenesci, si pre care beserec'a crestinésca cá o ereditate de neestimatu pretiu le a luatú deintru antai'a descoperire D.dieesca prein man'a Domnului nostru si a Apostoloru, intr'adeveru meriteza acea inalta autoritate atátu dein partea D.dieesciloru loru autori pre catu si dein partea insufletitoriu-lui cuprensu'al loru. Dein acelesi cercetari, cá o parte deintr'insele sunt compuse dein altele mai vechi documente istorice, care dupa aceea dein fatalitatea timpuriloru au peritu cu totulu, precum sunt scripturele istorico - profetice; altele sunt numai adunate intru un trupn fora de a se mestecá un'a intr'alt'a precum sunt cartile strénsu profetice; ér' alt'a contine insene carti cu totulu despartite de catra olalta, macar'ca unele dein ele si insele sunt agregate deintr'alte parti

mai menunte au compuse că cartile istorico-profetice, precum sunt cele de in urma de in Canonulu ebreescu, asia câtu o mana ingrigitoria se vede a fi prevegghiatu pentru acestea tote, că se se compuna, se se ordeneze si se se couserbe pentru benele venitorimei; candu inse s'a facutu acést'a si prein cine, n'a remasu întru cunoscentia, ci numai atât'a se pare a se poté determiná, că acésta ne ci inainte de esilulu babilonicu ne ci dupa inceputulu epoci Macabeiloru nu s'a templat; Rabinii dicu, că asta s'a facutu de barbati Sinagogei mari, care se pare a fi prea aproape de adeveru. Celelalte carti, care astadi nu se mai afla ebreesce, si de in carele unele s'an scrisu chiaru grecesco, tote sunt scrise intre inceputulu acestei epoci a macabeiloru si al crestinetatei de judei palestineni si egipteni, si cu tote că nu se potu asemená cu cele de in canonulu d'antâiu in respectulu argumentului si al momentului lor, totusi sunt si ele plene de invetiatura D. dieesca si de un spiritu curatu morale si relegiosu.

Inse adeveratulu tesauru al Crestinului e Scriptur'a Noului Testamentu, ce urméza.

PARTEA II.

Scriptur'a Noului Testamentu.

XXXI. Impartîrea.

Cea mai vechia impartîre a Scripturii Noului Testamentu este in doue parti: in Evangeliu si Apostolu, suptu care numiri vene inainte la cei mai betrani parenti ai beserecei: Ireneu, Tertulianu, Clemente Alesandrinenu etc., pre cum a ramasu si in usulu beserecei grecesci; ci nu e destulu de esacta. Alta impartire este: in Evangeliie, Acte, Epistule si Apocalipse, dupa form'a si cuprensulu cartiloru. Evangeliiele sunt patru: a lui Mateiu, Marcu, Luca si Joane;—Acte sau istori'a Apostoliloru numai un'a;—Epistule impartite in doue parti: Catolice siepte: Alui Jacob un'a, a lui Petru doue, a lui Ioan trei; si a Judei un'a, si a lui Paulu patru-spra-diece: catra Romani un'a, Corinteni doue, Galateni un'a, Efeseni un'a, Filiponi un'a, Coloseni un'a, Tesaloniceni doue, Timoteiu doue, Titu un'a, Filemon un'a, si catra Ebrei un'a; — Apocalipse sau descoperire un'a a lui Joane.

Nota. Afora de aceste scripture, pre carele singure le a recunoscutu beserec'a de carti canonice, se mai afla si alte carti dela barbati apostolicesci precum: epistul'a Barnabei apostolului un'a, si alui Clemente romanulu doue catra Corinteni, inse astadi nu

intregi, — si afora de acestea o multime de carti apocrife: suptu numele Domnului nostru Is. Chr. precum epistul'a catra Abgar regele Edesei, — a maicei Domnului catra Apostolulu Joane, si a altoru Apostoli, precum: Evangeliile lui Jacob, Bartolomeu, Toma, Filipu, si Matia, Actele lui Petru si Apocalipsulu lui; mai incolo Evangeli'a lui Nicodemu, inca si alui Juda Iscariotenulu si a Evei precum si ale Ereticiloru Marcion, Basilide si Apele macar ca aceste dein urma trei erau mare parte trase dein Evangeliile canonice; inse acelea mai tote au peritu, si care au mai ramasu, la antai'a vedere de sene a. deverescu ca sunt faptele unoru omeni fora talentu si fora spiritu apostolescu. Singuru un Evangeliu numitu catra Ebrei avu ceva autoritate in ochii unoru parenti mai de antaiu, inse si ea se pare a fi fostu numai o noua forma a Evangeliulu lui Mateiu, care se credea a fi scrisu mai antain ebreesce catra Ebreii crestinati, ci si acest'a a peritu imprema cu altele.

XXXII. Mateiu.

Evangeliu dupa limb'a grecesca insemnéza buna scire si imbucuratoria preste totu, er' intru intielesulu crestinescu: scirea despre venirea lui Cristosu, invetiatur'a si faptele Domnului nostru Is. Chr., legea si credenti'a crestinesca, predicarea invetiaturei si a credentiei acestia, si inca: istori'a sau cartea despre viati'a, faptele si invetiatur'a Domnului Is. Christosu, intru care intielesu mai dein urma se si numescu cele patru Evangeliie canonice; adeca:

Evangeliulu dupa Mateiu, carele a fo-

stu unulu dein cei XII Apostoli (Mat. X, 3), numitu si Levi (Mar. II, 14. Luc. V, 27), inainte de chiamare la credentia publicanu avutu dein Galilea (Mat. IX, 9), incepe dela Genealogi'a lui Is. Chr. dein famili'a imperatesca a lui David prein imperatii Judei, si nascerea lui in Betleemulu Judeei in d'ilele I: i Erode celu mare al Judeiloru, carele fú idumen de natiune si prein urmare celu antáiu imperatu judeescu dein sânge strainu, prein care s'a implenitu profeti'a lui Jacob patriarculu (Fac. XLIX, v. 10), in care se prenuincia cà Christosu „acel'a acui este imperati'a “va veni candu va incetá sceptru dein tribulu lui Juda. De aci descrie faptele, invetiaturã, patimele, mortea si invierea Domnului nostru pana la aratarea cea mai dein urma discipuliloru sei in muntele Galileei. Intre invetiaturele Domnului nostru in acestu Evangeliiu cea mai insemnata este asia numit'a „cuventare dein munte“, carea cá intru o nuca cuprende cea mai inalta parte a moralelui crestinescu.

Nota. Dupa traditiunea hexerecesca apostolulu a scrisu mai antáiu ebreesce pentru judeii intorsi la credentia dein palestina, inainte de a se duce la predicarea cuventului intre alte popore si tieri, inse care apoi mai tardiu o a scrisu grecesce de nou in avutinduo si impleninduo pentru crestinii carii vorbeau grecesce. Inse candu anumitu, nuse pote deplenu adeveri, precuu nece alte cercustari dein vijati'a acestui Evangelistu nusunt adeverate, unii dicundu ca a

predicatu in Macedonia, altii Ethiopiloru, Parthiloru, Indiloru, Arabiloru etc., asemenea si despre moartea lui.—Scopulu autoriului dupa natur'a cartei se vede a fi fostu: a arata Judeiloru si crestiniloru intorsi dein Iudaismu, cum ca Isus Chr. este adeveratu Mesia promis prein profetii Vechiului Test. dein cas'a lui David, si acést'a prein plenirea profetiiloru in nascerea, invetiatur'a, faptele, patemele si alte cercustari dein viat'a lui, prein urmare scopu dogmaticu-istoricu, de unde si aflamu de atâtea ori citanduse acele profetii si adeverinduse că s'au plenu in Is. Chr.; de aici neci ordenele templariloru nu se pote asteptá se fia strinsu cronologicu.—Limb'a si stilulu e dupa geniulu ebreescu precum intru tote celelalte carti a Noului Test. multu sau pucinu, siendu toti, sau mai toti autorii loru nascuti ebrei.

XXXIII. Marcu.

Evangeliiulu lui Marcu se numesce dupa autoriulu lui, carele a fostu Ioane Marcu (Fapt. XII, 12) dein Ierusalim, Judeu de nascere si cunnatu Barnabei apostolului (Fapt. IV, 37. Colos. IV, 10), nu deintre cei XII Apostoli, ci numai alesu discipulu Apostoliloru Petru (1 Petr: V, 1) si alui Paulu (Col. IV, 10. 2 Tim IV 11. Filem. v. 21), cu carele impreuna a calatoritu intre pagani (Fapt. XIII, 4) si adese ori laudatu in faptele Ap. (XII, 12, 25. XIII, 5. 13. XV, 29). Cuprenselu si despusetiunea acestui evangeliu este asemenea cu a celor'alte Evangelie alui Mateiu si Luca, intr'atat'a catu chiaru si cuyentele mai tote acelea sunt, numai ca-

tu e mai pre scurtu si multe sunt lasate afora ce se afla la ceilalti doi Evangelisti, a-sia Genealogi'a si nascerea lui Christosu, cuventarea dein munte si altele deintr'al lui Mateiu, er' nou nu are decatu 27 versuri.

Nota. Traditiunea beserecesca spune, ca Marcu dupa ce s'a imparechiatu cu Paulu apostolulu, pentru ca s'a intorsu in Ierusalim dein Perg'a Pamfiliiei inapoi fora voi'a apostolului (Fapt. XIII, 13 si XV, 38) dein care cauza n'a vrutu Paulu selu mai ie cu sene in a dou'a calatori'a catra pagani, in urma éراسи s'a impacatu cu Paulu, si chiamatu fiendu (2 Tim. IV, 11) s'a dusu la Roma sierbindu amenduroru apostoliloru Petru si Paulu acolo pana la mortea loru; si acolo dupa indemnulu si suptu autoritatea Apostolului Petru a scrisu Evangeliulu; dein care cauza a si fostu acuprensu Evangeliulu lui Marcu, ca si cum ar fi chiaru al lui Petru, precum si al Lucai pentru autoritatea lui Paulu. Si intr'adeveru aflamu in evangeliulu lui Marcu unele impregiurari dein templarile lui Petru, care nu se afla la ceilalti Evangelisti precum I, 36. XI, 21. XIII, 3. si XVI, 7, si care se presupune ale fi scintu dein spus'a insusi a lui Petru.—Aceasi traditiune spune mai incolo, ca Marcu dupa mortea principiloru Apostoli s'a dusu la Alesandria, unde a intemeliatu scaunulu episcopescu, deaci in Africa apusana, de unde intorcunduse éراسи la Alesandria acolo a si suferitu mortea suptu Neron imperatoru.—Dein aceste impregiurari se pare ca Marcu a scrisu in Italia sau in Roma pentru crestinii de acolo, vrendu ale dá a amana o scurta istoria despre Is. Chr. precum arata si usuarea unoru cuvente latinesci sau frase cu intielesu latinescu: legio (V, 9), spiculator (VI, 27), a face destulu satisfacere (XV, 15) si éراسи traducerea unoru cuvente ebreesci (III,

17. V, 41), carele arata că autoriulu a petrecutu între romani, și a scrisu pentru omeni carii nu înțelegeau ebreesce, cu tote că cuvente latinesci se mai afla și aîria în N. T. precum custodia (Mat. XXVII, 66) care cuventu în evangeliile nostre romanesce traduse de omeni carii n'au știutu latinesce e tradusu: peceti! Dein acea stare impregiura au fostu unii, carii afirmara că Marcu a scrisu latinesce, și că originalulu latinescu până astadi se afla în biblioteca S. Marcu în Venetia, și care acum pentru vechime nu se mai pote lége. Cele dein urma 12 v. (XVI, 9—20) lipseau înca și în vechime dein multe esemplarie.

XXXIV. Luca.

Evangeliiulu lui Luca se numesce după autoriulu lui, carele fû Luca discipululu lui Paulu apostolu și sociu în calatoriile lui cele mai dein urma spre predicarea cuventulu credentiei între pagani până la Roma (Colos. IV, 14. Filem. v. 24), — autoriu de odata și altei carti dein N. T. ce se numesce „Faptele apostolilor“, de unde-lu și aflâmu în acesta dein urma dela C. XV, 10 pan' în capetu mai totu în person'a d'antâiu graindu. — Cuprensulu acestui evangeliu e totu acel'a carelu vediumu la Mateiu și Marcu, înse multe avendu proprie ale sale, ce la acei doi evangelisti lipsescu, multe înca care le sunt comune, puse într'altu ordine precum se pare mai cronologicu de catu la aceia. Cele mai noue și mai interesante sunt chiaru cele dela începutu, unde, după un

scurtu preamblu in caresi descopere cuge-
tulu de a scrie lui Teofilu o istoria despre
faptele si invetiatur'a lui Is. Chr, dupa cum
le a adevéritu dein marturisrea personelu
partasie la acele templari, numai decâtu in-
cepe dela templarile nascerei lui Ioane bote-
zatoriulu si alui Is. Chr. impreuna cu alta
genealogia a lui Christosu totu dein famili'a
lui David pana la Adam, ei cu diferentia
mai in tote persoanele de catra cea dela Ma-
teiu, care pana astadi nu e destulu de inteme-
liatu esplicata; dupa care descriendu celelal-
te intemplari, patim'a, moartea si invierea
lui Christosu, inchide cu suirea lui la ceru.

Nota. Traditiunea beserecesca spune inca, re-
dîmata pre loculu la Col. IV, 14, că Luca a fostu
medicu si inca si pictoriu, de unde si istori'a de-
spre icon'a maicei Domnului facuta de elu: precum
si că Luca dein indemnulu si supu autoritatea lui
Paulu a scrisu acestu evangeliu, celu pucinu besere-
c'a a socotitu totu deun'a acestu evangeliu intr'ace-
lasi pretiu cu scriptele lui Paulu si dein acea cau-
sa l'a cuprensu intre scripturele canonice ale Noulu
Test. — Scopulu evangelistului si l'a descoperitu in-
susi la inceputulu cartei precum amu atensu (I, 1—4);
cine inse a fostu acelu Teofilu, nu se scie adeveri-
tu. Tempulu scrierei se pare a fi fostu in Roma pre
candu impreuna cu Paulu se aflá acolo, si asia pre-
la anulu 60 dela Christosu. Alte cercustari despre
person'a autoriului sunt necunoscute, precum nece
dêca a fostu Juden au de alta natiune, si fost'a elu
intre discipulii Domnului unulu dein cei LXX. inca
nu e deplenu lamuritu; de ora ce neci la C. XXIV,

13—35, unde se crede că unu de in acei doi discipuli ce mergeau in Emaus a fostu insusi Luca, nu e pusu numele lui. Epifaniu scrie, că a predicatu si in Galia, Niceforu că in Grecia; er' Jeronimu că a moritu fiindu de 84 de ani. La unii parenti si in 'u-nele exemplaria lipsescu XXII, 43, 44, ci precum se pare de in ratiuni numai dogmatice, care nu sunt de ajunsu spre ale trage la indoiéla. — Evangeliulu lui Marcion ereticulu inca a fostu estrasu mai totu de intr' al lui Luca, lapedându pre cele lalte, că prea partinitorie Judaismului, precum Judaizantii chiaru de in aceeași causa lapedau pre al lui Luca.

XXXV. Joane.

Celu mai de in urma evangeliu, ci celu mai inaltu dupa spiritulu de intr'insulu e alui Joane filiulu lui Zebedeu si fratele lui Jacob celui mai mare (Mat. IV, 21. X, 2), mai antâlu discipulu botezatoriului Joane (Jo. I, 37), dupa acea Apostolu, celu mai teneru si mai amatu Domnului nostru (Jo. XIII, 23. XIX, 26. XXI, 20), barbatu infocatu si zelosu (Mar. III, 17), ci apoi stemperatu si asediatu dupa esemplulu marelui invetiatoriu, plenu de blandetie si de amore de omeni neasemenata, precum se adevere-sce de in epistulele lui. — Cuptensulu acestui evangeliu, dealmentrea in ordene preste totu cronologicu, se destinge prea multu de ale celoru mai deinainte trei evangeliu, ince-pundu de la d. diésc'a lui Is. Chr. natura, pre carele Cuventulu lui D. dieu-lu numesce, in ainte de facerea lunei carea pre intr'insulu

s'a facutu, si apoi între omeni in corpu omene-
nescu s'a aratatu; de aci despre botezulu lui
prein Joane si marturisirea acestuia, si apoi
descriendu multe fapte si cuventari de ale lui
Christosu, prein carelu demustra filiu a fi a
lui D.dieu, trece la cele dein urma invetia-
ture facute discipuliloru sei la tempulu a-
propriarei de patem'a si mortea lui, impreu-
na cu descrierea acestor'a precum si a in-
vierei si aratarei lui de mai multe ori A-
postoliloru si altoru persone, cu multe noue
impregiurari, si inchide cu un adaus de una
noua aratare acelor'a la marea Tiberiadei.
—Cea mai insemnata deintre cuventarile lui
Christosu e cea dela cen'a de preurma catra
Apostolii sei (XIII, 31—XVII, 26).

Nota. Despre person'a autoriului mai multe
alte impregiurari aflamu insemnate in Evangelia si
in Fapt. Apost. (VIII, 14); er' traditiunea besere-
cesca adauge, că mai indelungatu a ramasu in Je-
rusalim dupa inaltierea Domnului, si că mai tardiu
apoi impreuna cu maic'a Domnului s'a dusu in Efe-
su, unde a scrisu Evangeliulu si epistulele si acolo
a moritu in adunci betranetie, tardiu dupa mortea
celor'alalti Apostoli, precum unii dîcu pana in dîle-
le lui Traianu; de unde si esise fan'a si acea cre-
dentia, că elu nu va se mora pana la adou'a venire
a lui Christosu, carea pre atunci multi deintre Cre-
stini o credeau a fi forte aproape, precum si insusi
evangelistulu o atenge (Jo XXI, 23). Alta impre-
giurare mai de insemnatu e esiliulu lui in insul'a
Patmu, unde ise facu descoperirile scrise in cartea
numita Apocalipse (I, 9), care unii dîcu a se fi

templatu sup̄tu Nerone an Domitianu, inse la tota templarea inainte de scrierea Evangeliului. Dupa care impregiurari se vede, că Evangelistulu a scrisu evangeliulu tardiu dupa ceilalti evangelisti si cu luare amente la celelalte evangeliu, pre candu petrecea in Efesu, intr'acea cetate mare si plena de cultura a Asiei mici; de aci se si intielege, că ce autoriulu asia pucine are comune dein faptele si cuventarile lui Is. Chr. cu ceilalti evangelisti, voindu adeca de odata si asi demustrá scopulu, cumca Is. este Christosu, cu esemple dein viati'a lui ce le avea cunoscute intru o suma nemesurata dein esperienti'a sa cá intinu discipulu a lui Christosu (Jo. XXI, 25), si a suplení in catu-va cele lasate de alti evangelisti dein acelu pretiosu tesauru;—er' cautându la cultur'a concetatianiloru se sentí indemnatu, nu ca ceilalti evangelisti dupa ideele ebreesci, ci intru un tonu mai inaltu si mai dupa gustulu unei filosofie platonice a scrie viati'a si invetiatur'a marelui sen invetiatoriu. — Capulu depre urma XXI, este neindoitu adausn de evangelistulu dupa cesi inchiasse cartea cu epilogulu dein XX, 30, 31, — cu scopu de a refruntá faim'a latíta despre densulu cá nu vá morí pana la a dou'a venire alui Christos.— Cu indoiéla erá in vechime la unii crestini numai partea VII, 53—VIII, 12, ce lipsea in mai multe esemplaria.

XXXVI. Faptele.

Afóra de Evangeliu numai inca o carte se afla in N. T. a caria cuprensulu e istoricu, adeca Faptele Apostoliloru, scrise de Luca Evangelistulu catra acel'asi Teofilu catra care vediumu a fi scrisu si evangeliulu, asia catu Evangeliulu e socotitu ca

partea întâia éra Faptele cá partea a doua a acestui Comentariu istoricu, într' acésta a dou'a parte continuându autoriulu firulu naratiunei sale de unde incetase in partea întâia, adeca dela inaltierea lui Is. Chr. care aici o repéte mai cu multe impregiurari, si mai incolo despre alegerea Matiei in locul lui Juda Iscariotulu, implenirea promisiunci facute despre tramiterea Spiritului santu (Jo. XIV, 16, 17, 26. XV, 26. XVI, 7, 8, 13, 14) in diu'a de Rosali (Fap. II, 1—47), antâi'a persecutiune dein partea Judeiloru (V, 17 urm.), uciderea diaconului Stefanu (VI, 5—VII, 60), de unde urmà resfirarea Apostoliloru, persecutiunea si intorcerea lui Saul carele apoi Paulu s'a chiamatu (VIII—XII), Er' dela XIII—XXVIII, cá intru o a dou'a parte acestei carti aflâmu descrisa istori'a intemeliarei beserecei de nou in Antiochia cetatea Siriei cá intru a dou'a Metropole a Crestinatatei dupa Jerusalim, de unde Apostolii adunanduse incepura a tramite predicatori cuventului evangelicu si la pagani (XIII—XIX) precum Barnaba si Paulu (XIII urm.), carii mai antâiu impreuna, dupa acea despartînduse predicara, Barnaba in Cipru, ér' Paulu prein Asia mica, Macedonia, Thesalia, Grecia si anume in Athena si in Corintu etc., asia catu in urma tota naratiunea se restringe la templarile lui Paulu, ce le a avutu in calatoriile sale prein cetatile

si provinciile memorate precum si in Ierusalim, Cesaria si altele pana la sosirea lui in Roma. Si asia de si nu o istoria completa despre faptele apostolilor, dar' inse un pretiosu monumentu avemu intr' acésta carte despre cele mai insemnate templari ale nascundei beserece si ale celor mai influitori intemeliatori ai ei. Er' cà autoriulu mai cu alegere a scrisu faptele lui Paulu, e prea firescu, si pentru insemnetatea acei eminente personalitati, si éراسi pentru strins'a legatura amicale intre Paulu si autoriulu partasiu aceluor evenemente, deunde, precum insemnáramu mai susu (nr. 31), dela C. XV, 10 mai totu in prim'a persona grajesce. — Tempulu si locul scrierei sunt neindoitu totu acele carele sunt si pentru evangeliu, petrecerea lui in Roma cu Paulu pana la al II-le anu al captivitatei acestuia, carele fú al LXIII-le dupa Christos.

Nota. 1. Pentru acelu mare nesu intre Faptele Apost. si person'a lui Paulu vedemu in multe esemplaria, dupa acésta carte, nu cele VII Epistule Catolice cá in beserec'a grecésca, ci cele XIV a le lui Paulu urmându, carele mai susu (nr. 31) le amu infiratu, precum si noi dein aceeași causa urmâmu; spre intielegerea inse a ordinului cronologicu, in carele fura scrise, de lipsa ne este in scurtu a atenge cele mai momentose punte dein viati'a acestui prea mare intemeliatoriu al beserecei crestinesci dein pagani, pentru care si apostolulu gentiloru s'a chematu. Elu se numea inainte de a se crestini Saul

(Fapt. Ap. XIII, 9), după aceea Paulu intru onoreea proconsulelui Sergiu Paulu dein insul'a Pafu, pre carele insusi l'a intorsu la crestinetate (Fapt. XIII, 7, 9, 13); fiindu nascutu Judeu, dein tribulu lui Benjamin dein carele fusése si Saul antâiulu rege al Ebreiloru, inse cetatianu romanu (Filip. III, 5. Fapt. ap. XXII, 28) dein parenti, si după eresu cum dîce insusi fariseu (Fapt. XXIII, 6), dein Tarsu cetatea Ciliciei, un'a dein celea mai renumite pre atunci dein partea culturai si a scientieloru; inse de teneru transmisu in Ierusalimu spre a invetiá legea stramosiésca la pietiorele laudatului rabinu Gamaliel (Fapt. V, 34. XXII, 3); er' după profesiune facatoriu de corturi (acol. XIII, 3). De unde-lu si aflâmu de buna ora luandu parte asupra crestinatatei in favorea Mosaismului fiindu de facia la persecutiunile si uciderile crestiniloru precum la alui Stefanu antâiului marturu (Fapt. VII, 57. VIII, 1—3. IX, 1 urm. 1 Cor. XV, 9. Gal. I, 23); inse nu multu după aceea fiindu in drumu catra Damascu cu scrisori de la Sinedriulu dein Ierusalim spre a persecutá si acolo pre crestini, preintr'o visiune inustratu si intorsu, se botezà de Anania in Damascu (Fapt. IX, 3, 7 urm. XXII, 6. XXVI, 13 urm.), prein care templare atatu se scimbà câtu dein perculatoriu se fece celu mai zelosu si neostenitu predicatoriu si apostolu poporaloru pagane.

Dein Damascu se intorse mai antaiu in Ierulin cá se védia pre Petru (Gal. I, 18 urm.), si apoi in Tarsu (Fapt. IX, 30. Gal. I, 21) si de aci in Antiochia unde un anu a petrecutu invetiandu cuventulu evangeliului (Fapt. XI, 25 urm.). De aci fû transmisu cu Barnaba in Ierusalim cá se duca eleemosin'a adunata pentru crestinji de acolo pre tempulu fometei suptu Claudiu imperatulu de la Roma, la a. 44 după Christos (Fapt. XI, 30), de unde intorcunduse fû transmisu impreuna cu Barnaba si cu Marcu

spre a predicá între pagani (Fapt. XIII, 2 urm.), carea fù antâi'a lui calatoriá la pagani în Asia mica. De acolo venindu în Antiochia, fù transmis împreuna cu Barnaba în Ierusalim la adunarea apostolilor spre audîrea decisiunii definitive, deca sunt detori si cei dein pagâni a pazí ceremoniele legii mosaice au nu (Fapt. XV. Gal. II, 1); de unde întorcunduse éراسi plecà împreuna cu Sila sau Silvanu cá se viziteze beserecele întorse în calatori'a antâia la pagani, trecundu pre-în Asia mica, unde în Listra luà pre Timoteu, apoi prein Macedonia, Tesalia, Atena pana la Corintu, si de aci dupa un anu si diumetate (Fapt. XVIII) la Efesu si inapoi la Antiochia.—Dein Antiochia înca odata, a 3 ora, se vede a se fi întornatu pre acelesi locuri, la Efesu, Macedonia, Filipi, si de aci prein Cesaria a 4 ora la Ierusalim; unde intru un tumultu a poporului prendienduse fù dusu în Cesaria si de acolo provocandu la Cesariulu cá cetatianu romanu fù transmis la Roma (Fapt. XXV, 10, 25), unde dupa o lunga si periculosa calatoriá într'al 2-lea anu ajunsese primavér'a (Fapt. XXVIII, 16).—Celelalte traditiuni beserecesci: cá mai antâiu ar fi fostu liberatu si dupa aceea éراسi prinsu, precum si cá ar fi mersu în Ispania a predicá, nu sunt sigure, singura aceea împregiurare e mai sigura, cá în urma împreuna cu Petru s'a marturisu suptu Neron, inse în ce auu anume nu se scie, dar' la tota templaarea mai tardîu de anulu LXII dela Christosu.

Nota. 2. Epistulele lui Paulu si cele Catolice în N. T. nu sunt ordenate neci dupa ordenea cronologica neci dupa rangulu apostolescu, ci singuru dupa lungiinea acelor'a; singura epistul'a catra Ebrei, de si mai lunga decatu multe altele deintr'ale lui Paulu, e pusa inapoia tuturoru, si acést'a dein cauza, cá-ce pre tempulu ordenarei loru epistul'a catra Ebrei, ne avendu numele lui Paulu scrisu în fruntea ei cá celelalte ale lui, de multi se credea a fi numai

intarita ér' nu ai compusa de Paulu. Noi vomu urmá ordenele Scripturei.

XXXVII. Romani.

Epistul'a lui Paulu catra Români, cea d'antâiu in ordenea epistuleloru lui, fû scrisa catra tener'a besereca ce de curundu se redicase in capital'a imperiului romanu dein Judei si pagâni, singuru dein indemnulu apemei dein laintrude a oajutá cu suatulu si invetiatur'a sa, fara de alta ocasiune dein afora de catu mergerea unei femei crestine anume Febe dein Corintu la Roma. De aci si incepe dela inalt'a stare a legi crestinesci cá a unei descoperiri D. dieesci de lipsa pentru toti omenii fia pagani fia judei, pentru cá toti sunt asemenea rei inaintea lui D, dieu si numai prein credenti'a in Christosu se potu indereptá, precum si Abraam numai prein credentia s'a indereptatu, dein care ese pace si bucuría si o noua viatia carea se cade se fia impreunata si cu santi'a portarei morale neaternându dela lege, cá ce legea interrita mai multu la calcare de catu la impleñire, er' Spiritulu lui Christos injuga pecatulu, si cu sperarea salvatiunei greutatile vietii mai pre usioru se suferu;—plange sortea judeiloru, carii antaiu fiindu chiamati la facutele promisiuni, se lapedara, ci spereza cá in urma éراسi se voru intorce;—adauge indemnari morale de tota form'a, precum despre supu-

nerea cetatiană, și suferirea celor mai nepotentiosi, și închinarea cu salutări către numeroșii cunoscuți cei aveau acolo.

Nota. Cine a fost antaiul fondatoriu al acestei biserică ce în urma deveni cea d'antăia a fi a tota creștinătatea, nu este cunoscutu, de ora ce principii apostolilor numai mai târziu de acesta epistula se dusera acolo. Însemnătatea înse a acestei capitale, unde și judeii erau atatu de numerosi, câtu supțu Claudiu fura esulați deacolo că periculoși, se pare a fi datu de buna ora ocaziune de a se adună acolo multi creștini dein tote partile Orientului sau pentru negociatoriă sau și dein alte cause, și asia a fi pusu fundamentu biserică creștinescă dein judeii și pagani întorsi la credință, carea apoi, mai alesu după întorcerea înapoi a celor esulați, încă și mai multu se întări. Celu puțin o adunare creștină aflăm acolo în cas'a familiei judeești Aquila și Priscilla (Rom. XVI, 3—5), pe cari știm dein Fapt. apost. (XVIII, 2, 3, 18, 19, 26) a fi fostu deintr'acei esulați și întorsi la credință prein Paulu, și cari după întorcerea lor la Roma potecă fura antai întemeliatori ai acelei biserică.—De ora ce înse Paulu scrie (Rom. XV, 25, 26), cum că pre atunci, eră se plece la Ierusalim cu elemosin'a culăsa dein Macedonia și Achaia, precum și dein ocaziunea mergerei a Febei dein Corintu la Roma, se vede că Paulu scrie această epistula dein Corintu, precum și subscripțiunea arată, pre la a. 56. au după altu computu 60 după Christos.

XXXVIII. Corinteni.

Epistulele lui Paulu către Corinteni sunt două, scrise de apostolulu curându

un'a dupa alt'a in ordenea in carea le aflămu in Canon; cea antâia dein Efesu pre la a. 55 au 56 dela Christos, er' a dou'a totu intr'acel'asi anu au in celu urmatoriu dein Macedonia unde plecase apostolulu curundu dupa scrierea celei d'antâiu; amendoue dupa unele sciri neplacute ce audise de acolo, si pentru că se respundia la unele intrebatiuni cei le posésera Corinteni dupa esirea apostolului dela ei.—Acésta besereca erá intorsa si intemeliata de insusi Paulu, candu intr'a dou'a calatoriá la pagani pre la a. 52 au 53 dela Chr. vení in Corintu, carea erá capital'a provinciei Achaia, cetate negutiatorésca prea avuta, prea invetiata dar' totu deodata si desfrenata forte, cu beserec'a Venerei si aram'a ei cea de un pretiu cu aurulu, unde apostolulu petrecù un anu si diumatate lucrândusi maiestri'a impreuna cu Aquila si Priscilla (Fapt. XVIII, 12—17) si predicandu evangelulu, carele cu tote cà la inceputu aflà multa resistentia la Judei si greci scandalinduse in simplicitatea invetiaturei, inse pre incetu castigà pre multi, dein pagani mai numai de cei mai de diosu si neculti, asia câtu ducunduse de acolo lasà o adunare numerosa crestinésca. Inse curundu dupa ducerea sa venira acolo alti invetiatori crestini cu numele, ci dupa spiritulu judaismului, proin urmare contrarii invetiaturei si autoritatii lui Paulu, de unde adunarea Corinteni-

loru se imparechià in mai multe partite, lu-
 andusi si numirile dupa invetiatori au dupa
 invetiatura, deintre carele mai alesu erá: a-
 lui Paulu, alui Apollo, alui Petru si alui Chri-
 stosu; la care se adaugeau si noue abusuri
 impreuna cu scandele morale dupa viatí'a
 desfrenata a Corinteniloru. In contr'a acesto-
 r'a scrise apostolulu catra ei o epistula, care
 a peritu, ci pre cum se pare fora resultatu
 imbucuratoriu. Ajungundu dupa aceea dein
 Galatia la Efesu, si audiendu despre asta sta-
 re a beserecei Corinteniloru sciri si mai su-
 peratorie, tramise acolo pre Timoteu im-
 preuna cu Erastu; intr'aceea sosíra la Paulu
 unii tramisi dein Corintu cu noue intreba-
 tiuni si pote-cà si cu respunsu la epistul'a
 pierduta; dein care cause apostolulu se aflà
 indemnatu a le scrie de nou antai'a nostra
 epistula, in carea mai antain cërta pre Corinteni
 pentru imparechiarile si partitele lor, are-
 tandule cà tote atare numiri dupa persone
 sunt rele, pentru cà invetiatorii nu sunt de
 câtu sierbitorii cuventului evangelicescu, er'
 singuru D. dieu este fructificatoriulu, si cà ne-
 impartitu fiendu Christos, nu dupa Paulu, ne-
 ci dupa Apollo ci numai dupa Christos se ca-
 de a se numí, si aperândusi autoritatea a-
 postolésca si adevèrulu invetiaturei sale in
 contr'a ori caroru alumentrea invetiatori si ini-
 mici ai apostolului (1 Cor. I, 1—IV,); du-
 pa aceea asupr'a unei scandele (V) si a re-

ului invetiin de a se judecá in forulu civile cându se potu si se cade ase impacá intre sene (VI); respondiendu mai incolo si certandu: pentru casatoria, sacrificiele idolesci, descoperirea capului, cen'a Domnului, profetia, invierea mortiloru si colecte pentru crestini seraci (VII—XV); incheia cu inchinatiuni (XVI).

Nu multu dupa aceea, venindu Titu de in Corintu la Paulu, si nemultieminduse elu cu scirile aduse de acolo precum neci cu impresiunea ce o avù la ei antái'a epistula, pre cându erá in Macedonia, se indemnà a scrie pre adou'a catra aceiasi, in carea mai antáiu descrie cele ce ise templara in Efesu, si asteptarea efectului ce ar' produce antái'a epistula (I—VII), de aci despre adunarea de ajutorentia pentru crestini doin Jerusalem (VIII, IX), in urma adaugundu aspre amenintiari, mustrari si aparatiuni pentru sene, incheia cu un epilogu (X—XIII). Tonulu si stilulu e mai aspru de catu al cei d'antaiu, noindoitu pentru interitatiunea ânimei apostolului pre candu a scrisu.

Nota. Suscriptiunea la 1 ep. dice cà a fostu scria prein Stefana, Fortunatu, Achaicu si Timoteu, er' a 2 prein Titu si Luca,—amendoue dein Filipi in Macedonia, care nu e adevratu.

XXXIX. Galateni.

Epistul'a lui Paulu catra Galateni nu e catra adunarea unei cetati, cum sunt

cele de înainte catra Romani si Corinteni, ci catra Crestinii unei intregi provincie dein Asia mica, numita Galatia pentru că popora gallice inca că cu 250 ani înainte de Chr. o ocupasera, carea apoi la a. 189 înainte de Chr. o supusésera romanii si la a. 26 in. de Chr. crá redusa in forma de provincia romana. Intre cetatile ei erá de insemnatu Pessinunte forte negotiatoria si abitata de multi Judei, pre carii Augustu Cesar ia fostu luatu sub protectiunea sa. — Intemeiatoriulu acestoru comunitati crestine neindoitu a fostu Paulu, calatorindu de doue ori prein Galatia (Fapt. XVI, 6. XVIII, 23), si crestinii erau că pretotendenea dein judei amestecati cu pagáni; catra carii apostolulu audiendu unele sciri intristatoric despre ei, anumitu despre venirea unoru invetiatori, carii in contr'a invetiaturei si autoritatei apostolesci a lui Paulu, invetiau că e de lipse a se tiené legea mosaica si taiarea impregiuru, caror'a Galatenii prea curundu incredienduse s'au lasatu a se seduce foramente; dein aceste cause se aflà indemnatale scrie acésta epistula cu man'a sa, intru carea mai antáiu ápara autoritatea sa cea apostolesca si adevverulu invetiaturei sale, si arata a fi mentiunosa invetiatur'a celoru ce poftescu că si crestinii se tiena legea lui Moisi, credenti'a si libertatea crestinésca de ajunsu fiendu spre salvare fora tienera ceri-

monieloru judaice, indemnându-i inse că se nu traiésca reu cu acea libertate, dupa care impreuna cu alte indemnari inchía.— Suscriptiunea scrie, că a scrisu dein Roma, inse mai aproape de adeveru este parerea, cum că apostolulu si acésta epistul'a a scrisu totu dein Efesu, unde dupa a doua calatoriá mai indelungatu a petrecutu, si de unde aproape fiendu de Galatia mai pre usioru potea aflá scirile despre starea acelu beserece decatu dein Roma.

XL. Efeseni. Coloseni.

Epistulele lui Paulu catra Efeseni si catra Coloseni, intr'atât'a cosemtiescu in cuprensulu loru între sene, câtu tota differenti'a numai in cuvente er' nu in cugete neci in ordinarea materiei loru este pusa; care prea usioru se esplica dein impregiurarea, că amendoue fura totu deodata scrise dein captivitatea apostolului, si prein ace-lasi Tichicu tramise loru precum si cea catra Filemon, numai câtu originalitatea se pare a fi pe lenga cea mai scurta catra Coloseni er' denou'a tractare in cea catra Efeseni. Intr'amendoue incede dela rescumpararea prein Is. Chr si folosulu ei; despre autoritatea sa si patemele ce a suferitu pentru evangeliu, la care adauge indemnari de a se ferí de invetiatori mentiuosi, precum si pentru detorentiele sierbiloru, domniloru,

casatoritoru etc. Si pre amendoue le scrise cu scopu, cà se intarésca pre credentiosi si sei faca a se pazí de invetiatorii mentiunosi carii vreau a impune crestiniloru jugulu ceremonieloru judeesci. Captivitatea se vede a fi cea dein Roma, dupa care scrierea loru ar' cadé la a. LXI dupa Chr., cu tote cà unii supunu, cum cà asta captivitate a fostu cea dein Cesaria.

Nota. In câtu pentru cea catra Efeseni se afla multe greutati cu anevoia de a se esplicá, dein care cea mai grea este, cà cu tote cà apostolulu mai de multe ori a trecutu prein Efesu, si mai de multe ori lungu a petrecutu in acea cetate, totusi catra Efeseni asia scrie cá si catra straini mai necunoscuti,—cându dein contra in cea catra Coloseni, unde neri o data Paulu nu fusese, asia de cu caldura graesce. Inse chiaru si punctulu relationei apostolului catra Efeseni, si catra Joanu Evangelistulu, carele asemenea scimn cà asia indelungatu a petrecutu in Efesu, e inca intunecatu. Se adauge, cà in vechime cuventulu dein I, 1 „in Efesu“ lipsea precum si astadi in unele vechi esemplaria, asia catu unii supunu, cà acésta epístula n'a fostu numai Efeseniloru ci si altoru mai multe beserece dein Asia nica inscrisa, dein contra altii dícu cà ea e acea epistula catra Laodicieni de care atenge Paulu in cea catra Coloseni (IV, 16), si care de almentre e perita, de unde si Marcion o inscrise: catra Laodicieni. — Er' caus'a scrierei catra credentiosii dein Colosa au Colase, carea erá cetate in Frigia pacatiana, fù venirea lui Epafra invetiatoriulu al acei besereci la Paulu si scirile ce audí deintr'insulu despre ea.

XLI. Filipeni.

Dein aceeași captivitate și cu aceeași ocaziune e scrisă și epistola către Filipeni, venind adevărat Epafroditu și aducându-i scrisori îmbucurătoare și donative de la această binecunoscută deținere în Filipii cetatea Macedoniei, unde de două ori fusese Paulu (Fapt. XVI, 12 urm. XX, 2, 6), pe care a întemeliat-o și cu destinația amoroasă a avut-o la inimă; de unde și tonul a tota scrisorii este deintre toate prea amicabile, mai înainte înștiințându-i despre starea sa în captivitate, după aceea îndemnându-i a se păzi de învecinătorii iudaizanti, și în urma mulțumirii pentru donativele ce i le-au trimis împreună cu închinățiunile. Tempul scrierii s'ar' cădea să fie pe la a. 63 de la Christos, în captivitate la Roma, înseamnă pe când Luca nu era cu Paulu (IV, 21. cf. Col. IV, 14).

XLII. Tesaloniceni.

Epistulele două către Tesaloniceni sunt cele mai dinainte scrise de Paulu, pe când adevărat într'ă două călătorii prin Tesalonica, carea era capitala cercului al doilea de în Macedonia țara senului Termaicu foarte poporată, prin Berea, Atena și alte cetăți trecându ajunse și se asedia în Corintu pe la a. 52 au 53 de la Chr.,—amendouă curându un'ă după alta. Cea dinainte înseamnă numai

de catu dupa sosirea in Corintu, tare fiendu ingrighiatu de starea acei bescreci, carea elu dupa tumultulu celu redicara Judeii asuprai fũ stremtoratu a o parasí inainte de a o poté intemeliá deplenu, de unde inca dein Atena le tramisese pre Timoteu spre ai intari, er' acum sosindu acest'a inapoi se indemnà ale scie, incepundu dela dorirea ce semte de ai mai vedé, si ingrighierea ce o avuse pana a nu tramite pre Timoteu, er' acum venindu acest'a si inscientianduse despre statoría loru in credentia is'a schimbatu in bucuría; de acii indémna a se parasí de unele scaderi morale, sii invétia mai de aproape despre sortea celoru morti sive venirea Domnului, spre carei indémna a fi totudeun'a parati.

Dupa tramiterea acestei epistule se vede cà apostolulu mai luà alte inscientiari mai noue, de unde a dou'a ora scriendule-ílãnda éراسi pentru statoría in credentia sii mângaiia pentru venirea lui Christos impreuna cu alte indemnàri.—Suscrierea, ce dice cà aceste carti s'au scrisu dein Atena, nu are temeliu.

XLIII. Timoteu. Titu.

Epistulele doue catra Timoteu si una catra Titu alui Paulu sunt dupa natura cuprensului si altoru impregiurari atátu de imprennate intre sene, câtu neci se potu despartì, deaci dupa cuprensulu loru, care e

invetiatur'a cum se cade ei a seportá in de-regatoriele loru de Paulu incredentiata, Timoteu cá Episcopu in Efesu er' Titu in insul'a Creta astadi Candia, si pastoresci se numescu.

Nota 1. Marcion in vechime, si multi dein teologii protestanti le au lapedatu cá nu de Paulu scrise, nu numai pentru diferenti'a ce lise pare a fi aflatu intre ideele dein acestea si dein celelalte carti ale lui Paulu, ci si pentru unele impregiurari istorice, ce nu s'aru poté combiná cu cercustarile de airea cunoscute ale lui Paulu si ale lui Timoteu, si mai alesu cá neci tempulu dein datele acestora epistule nu se poté determiná cu precisiune candu s'aru fi scrisu. Si intr'adeveru in catu pentru 1 Tim. nu se pote definí déca s'a scrisu inainte de prensori'a lui Paulu in Roma au dupa aceea; despre 2 Tim. ore in prensori'a antai'a au a dou'a, si despre cea catra Titu, déca s'a scrisu in Corintu au in Efesu inainte au dupa antai'a captivitate in Roma. Inse cu tote aste greutati si cei mai aspri critici au recunoscutu, cá aste greutati, de si pentru noi anevoia de deslegatu, nu sunt indestulite de a restorná credenti'a beserecei pre atâte secole santíta, cum cá acestea inca sunt alui Paulu, mai alesu luandu a mente si la marturisirile celoru mai vechi parenti: Policarpu, Ireneu, Clemente Alesandrinenu, Tertulianu si alii, carii parte anume le numescu alui Paulu, parte atengu cele deintr'insele, prein care arata cá le erau cunoscute, — precum si la natur'a dein la-intru acestoru epistule, carea si de cei mai severi critici e recunoscuta a fi paulina. — Suscriptiunile acestoru epistule, cum ca 1 Tim. ar' fi scrisa dein Laodicea, 2 Tim. dein Roma, si cea catra Titu dein Nicopoli Macedonici, nu demustra neci ajuta nemica.

Nota 2. In câtu pentru persoanele acestora doi barbati apostolici dupa datele resirate in N. T. scimuz:

1) cumca Timoteu erá de tata pagánu si de mama judeu (2 Tim. I, 5) dein Licaonia (Fapt. XVI, 1), intorsu de Paulu pre cum se pare (Fapt. XIV, 2), dupa aceea sociu de multu ajutoriu lui Paulu in predicarea evangeliului, mai antáiu in calatori'a prein Achaia si Macedonia, iucredientiatulu apostolului in Tesalonica si impreuna lucratoriu in Corintu (Fapt. XVII, 14. 1 Tess. III, 2—5. Fapt. XVIII, 5. 1 Tess. I, 1.); er' mai tardiu, inainte de plecarea lui Paulu dein Efesu catra Macedonia, tramesu de elu acolo inainte (Fapt. XIX, 22. 1 Cor. IV, 17. XVI, 10. 2 Cor. I, 1); de unde apoi l'a petrecutu in Asia (Fapt XX, 4 urm.): si in urma la Roma, unde se afla lenga Paulu (Col. I, 1. Filip. I, 1. Filem. v. 1). Scrietorii beserecesci adaugu, cá a fostu Episcopu in Efesu (1 Tim. I, 3)—Si

2) cum ca Titu erá grecu de natiune, impreuna lucratoriu cu Paulu (Gal. II, 3), impreuna calatorindu cu elu intr'a treia alui calatori'a in Jerusalem (Gal. II, 1, 3), er' apoi iucredientiatulu apostolului in Corintu (2 Cor. VII, 6, 13, 14. VIII, 6, 16, 23. XII, 18); si in epistul'a catra d'insulu Episcopu Cretei (Tit. I, 5, 6).

XLIV. Filemon.

Cea mai amicale, mai mica si mai depreurmaintreepistulele cu nume ale lui Paulu este epistul'a catra Filemon, cetatianu dein Colosa, barbatu respectatu si plenu de merite pentru beserec'a crestinesca de acolo, in carea filiulu lui se aflá in ceva deregatori'a beserecesca (Col. IV, 17). Ocasionea scrierei ei a fostu fug'a unui sierbu a lui Fi-

lemon anume Onesimu la Roma, pre carele Paulu crestinându-lu si indereptându-lu érasilul tramite la Domnulu lui la Filemon cerundu iertare pentru pecatulu lui, si multiemindul pentru totu benele ce a facutu beserecei dein Colose; er' tempulu si loculu e captivitatea dein Roma, pre cându de odata tramise si pre cele mai susu atense epistule catra Coloseni si Efeseni prein acel'asi Tichicu, si asia pre la a. LXIII dela Chr., pre candu sperá cá va se scape dein legature (v. 22). Ea fú scrisa chiaru cu mân'a lui Paulu, si totudeun'a recunoscuta de toti inca si de Marcion, pre carele-lu ride Tertulianu dicundu: „singuru acestei epistule a folositu scurtîmea ei, cá se scape de mânule falsarie ale lui Marcion.“ In contra lui Marcion: V, 21.

XLV. Ebrei.

Epistul'a catra Ebrei e intr'adeveru una disertatiune in forma de epistula despre precelenti'a legeri crestinesci preste legea lui Moisi, scrisa mai cu alegere pentru crestini judaizanti, carii inca erau legati cu anim'a de legea mosaica credienduo mai presusu de legea crestinesca cu autoritatea si îndetoritoria pentru totu crestinulu de o pazí intru tote puntele morale, disciplinare si cerimoniose, —cu scopu de a demustrá dein contra, cá tota legea lui Moisi n'a fostu de cátu un tipu, una umbra, si una preparatiune

pentru legea crestinésca, si asia prein urma-
re venindu acést'a, cealalta a trebuitu se se
stérge si se incete; care scopu autoriulu l'a
si ajunsu intru un modru demnu de tota lau-
d'a, nu numai demonstrandu cu argumente
neinyipte obiectulu seu chiaru dein Scriptu-
r'a Vechiului Test., ci de odata cu o mare
intielegentia cruciandu anumele celoru mai
nepotentiosi fara de a lunecá vre o data in
erori intr'asta prea grea si delicata materia.
Autoriulu intra numai de catu in materia-si
fara neci un preambu dicundu: „Cà de mul-
te ori si in multe parti a graitu D.dieu ca-
tra ebrei in V. T. prein profeti, er' mai pre
urma a graitu chiaru prein filiulu seu (Ebr.
I, 1), si asia porcediendu mai incolo arata,
cà legea crestinésca neindoitucú atat'a urme-
za se fía mai inalta de catu cea alui Moi-
si, cu catu insusi pueteriulu ei Christos e
mai pre susu: de catu profetii V. T. (I,
1—3), de catu angerii prein acaror'a mid-
locire fú data legea lui Moisi (I, 4—II, 18),
si de catu insusi Moisi carele a fostu numai
sierbu er' nu filiu cá Christosu (III, 1—IV,
13); afora de aceea, pentru cà Christosu fú
nu numai pueteriu de lege mai inaltu cá Moi-
si, ci de odata si prentu mai pre susu de
prentii legeri lui Moisi (IV, 14—VI, 20),
prentu eternu cá Melchisedecú, er' nu mori-
toriu cá prentii dein cas'a lui Aaron (VII),
—prentu beserecei ceres ci er' nu acei facu-

te de mâna, insusi fara pecatu, sacrificatoriu si de odata si sacrificiu pentru pecatele a tota lumea nu pentru ale sale, de unde neci avù lipse de catu o data a sacrificá aducunduse pre sene sacrificiu, si cu sângele mor-tei sale intemeliându un nou Asiediamentu mai bunu decat celu facutu suptu Moisi si intaritu cu sange de boi si de ciapi, precum si profetii Vechiului Test. l'au pronunsiat (VIII, 1—X, 18); amestecându cu privilegii indemne acomodate dupa materia; er' in urma adaugundu si alte indemnari, si incheiându cu indatenatele inchinatiuni (X, 19—XIII, 25).

Nota. 1. Dupa aceste inchinatiuni, ce numai in epistulele lui Paulu aflâmu, dupa ideele conforme ideelor tuturor celoralalte epistule ale lui Paulu despre relațiunea Vechiului Test. catra celu Nou, si dupa adesele mustrari in celealalte epistule asupr'a unoru invetiatori, carii vreu in contr'a invetiaturei lui a micșorá autoritatea legii crestinesci supunendo legii mosaice, beserec'a crestinesca nestandu in contra indoelele unoru parenti a crediutu totu de un'a a fi acésta epistula a lui Paulu; macar cà nui aflâmu pusu numele la inceputulu epistulei, cà in celealalte, precum se dîce dein acea precautiune, cà nu crestinii judaizanti vediendu numele apostolului in fruntea epistulei se o lapede dein mana inainte de a o lege, carea ar' fi fostu cu totulu contrariu intieptiunei unui scrietoriu, scienduse de toti judeii si crestinii, cà Paulu este in ore catu-va adversariu legii mosaice. Inse graiulu si stilulu acestei epistule e diferente de a lui Paulu in celealalte epistule,

de unde unii crediura, ca epistul'a catra ebrei fù scrisa de apostolulu in limb'a ebreesca depre atunci er' testulu grecescu de acum e numai versiune, care inse inca nu pote fí adevratu, pentru ca argumentele, si cele mai momentose luate dein scriptur'a Vechiului Test., sunt tote luate dein testulu versiunei grecesci ai celoru LXX, care precum se scie in multe e diversu de celu ebreescu. De unde altii, si mai cu adevratate, credu, cum ca epistul'a acést'a, precum si ale altoru apostoli, fù scrisa de altulu cineva, inse dupa ideele si invetiatur'a, lui Paulu, si in urma revediuata si intarita cu inchinatiunile adause la capetu de insusi Paulu; cei mai multi fiendu de parere, ca au Timoteu o a scrisu, au Apollo pre carele scimu a fi fostu barbatu elocuyente si invetiatu intru invetiaturile judeiloru alesandrineni, cum se vede si scrietoriulu acestei epistule a fí fostu (Fapt. XVIII, 21.—23). Suscriptiunea cartei spune, ca ar' fi scrisa in Italia prein Timoteu, fara de mare temeliu; cându, nu se pote scí, inse inainte de cuprenderea si stricarea Jerusalimului prein Romani, fiendu ca beserec'a de acolo inca se presupune a stá (VII, 4. IX, 6, 7. XIII, 11—13), —si dupa alte urne tardiu (II, 3. V, 12. X, 32 urm).—Impregiurarea, cà aici (Ebr. IX, 4) se dice, in arc'a legeri a fí fostu nu numai tablele legeri, ci si urn'a cu mána impreuna cu vérg'a lui Aaron, er' airea (alesu 1 Iup. VIII, 9. 2 Par. V, 10) numai tablele, nu e de mare importantia, de ora ce si acestea inca erau lenga arca.

Nota. 2. Epistulele urmatorie ale lui Jacobu, Petru, Joane si Juda, se numescu Catolice, pentru cà nu la persone private neci la adunari anumite, ci catra crestini preste totu au in mai mare intendere sunt indereptate, numai catu intriusele se afla doue alui Joane cu totulu private. Despusetiunea loru e cà si la ale lui Paulu: dupa luugime, impreunându inse cele de unulu si acel'asi autoriu.

XLVI. Jacob.

Epistol'a lui Jacob dupa inceputu (I, 1) e indereptata „celoru XII triburi (alui Israel) dein resipire“, si asia catra judei si mai aproape catra judeii crestinati, precâtu se poate cunosce dein cuprinsulu ei lipsindu alte documente mai positive, cu scopu de ai intari in credentia si in rabdarea relelor ce patiescu, si de ai indemnâ se se pazésca de unele erori si abusuri ce incepusera a puiâ intre crestini, precum partenirea celoru mai avuti in adunari, invetiatur'a cumca numai credenti'a santiesce, post'a de a se indesâ cá invetiatori spre asi aretâ intieptiunea, imparechiarile, patimele, judecarea fara caritate, post'a de ceste pamentesci si de castigu etc. impreuna cu alte indemnari si suaturu pentru juramentu, nepotentiosi si altele.

Nota. `Dein acestea unii socoteau, cá scopulu epistulei nu numai a fostu a invetiâ pre crestini despre scalciat'a consecuentia, ce unii trageau dein invetiatur'a lui Paulu, cá credenti'a in Christosu e destula la salvare fora faptele legeri, cá si cum afara de credentia nu ar' lipsi nemica neci macar faptele cele bune adera viati'a morale, — ci inca de a mustrâ pre Paulu si invetiatur'a lui cea despre indereptare, dein care cauza si Luteru lapedâ pre acêsta epistula numinduo de paia, precum dein aceeasi cauza si intru vechime nu vreau se o recunosca multi credendu a fi eretica, nu de apostolulu Jacob ci de partid'a crestiniloru judaizanti suptu numele acestuia nascocita.—Cine a fostu inse acestu Jacob,

autoriulu acestei epistule, e cu anevoia de determinatu, de ora ce in N. T. aflamu mai multi numinduse cu acestu nume, si deintr'acestia, doi apostoli (Mat. X, 2, 3), adeca: Jacob filiulu lui Zebedeu si fratele lui Joane Evangelistulu, pre carele curundu l'a fostu ucisu Erode Agripa (Fapt. XII, 2), numitu Jacob celu mare, - si Jacob al alui Alfeu (an Cleopa) si al Mariei (Mat. X, 3. Mar. XV, 40), numitu celu micu, pre carele unii-lu dicu a fi totu unulu cu Jacobu fratele Domnului (Gal. I, 19), barbatu cu mare autoritate in beserec'a Jerusalimului (Gal. II, 9. Fapt. XII, 17. XV, 13, XXI, 18), er' altii despartu pre aceste doue persoane. Cu tote acestea inse unulu dein acesti doi dein urma, au apostolulu au fratele Domnului, déca nu sunt totu o persona, se crediù totu deun'a a fi autoriulu epistulei acestia. Traditiunea beserecesca se pare a fi aplecata la acea parere, cum ca fratele Domnului a fostu persona destinta de Jacobu celu micu, si ca numai pentru frati'a de sânge se numí apostolu, precum si aflamu in Fapt. Ap. (I, 14) pre fratii Domnului adunati impreuna cu apostolii, asemenea si ca elu ar' fi autoriulu acestei epistule. Ci opunú altii dicundu, ca Jacob nedepartanduse de Jerusalim in tota viati'a pana la uciderea lui suntu Procuratoriulu Festu, n'a potutu sci a sia bine grecesce cum aflamu pre autoriulu acestei epistule; de unde altii supusera, cà epistula fù scrisa de Jacob in limb'a ebreesca de atunci si apoi tradusa in testulu grecescu de astadi, ce nu e de lipse, de ora ce Is. Chr. si toti Apostolii fiindu nascuti si crescuti in Galilea, unde limb'a grecesca erá prea cunoscuta. poteau se scia prea bene grecesce, celu pucinu Jacob potea se scia atat'a, câtu insaroinându pre un discipulu de ai sei bene cunoscutoriu de limb'a grecesca cá dupa dictatele sale se o compuna grecesce, se fia in stare de a o intielege, judecá, indereptá si asia a o intaride a sa. Mai grea este alta impregiurare, cà au-

toriu lu epistulei avù cunoscute nu numai epistulele lui Paulu catra Romani si Galateni, ci chiaru si cea catra Ebrei, carea dein urma déca fù scrisa dein Roma, atunci autoriu lu epistulei lui Jacob nu potù fi fratele Domnului celu ucisu inainte de mergerea lui Paulu la Roma, si asia armané cà a fostu scrisa de Jacob, celu micu dupa a. 60 dela Chr. deca a trairu pan'atunci, ce inse inca nu e cunoscutu.

XLVII. Juda.

Cu epistul'a lui Jacob este in ore-catu-va impreunata epistul'a lui Juda, cea dein urma deintr'aceste epistule catolice, pentru fratietatea ambiloru autori ai loru, Juda numinduse intr'ins'a frate a lui Jacob, fara indoela al celui mai deinainte ori care se fia fostu, au apostolulu au fratele Domnului, fora de se a poté scí ceva mai determinatu despre Juda cine a fostu cá si despre Jacob; de ora ce si despre elu unii dicu, cà e apostolulu Juda lui Jacob adeca frate (Luc. VI, 16. Fapt. I, 13), la Marcu numitu Thaddeu (III, 18), er' la Mateiu (X, 3) Lebheu si Thaddeu;—er' altii, cà a fostu fratele lui Jacobu fratelui Domnului. Epistul'a e un'a dein cele mai scurte a N. T. cu un cuprensu asemencasi scurtu catra crestini preste totu asupr'a invetiatoriloru mentionosi, carii voru sesi ié amara certare, cu indemne cà se se feresca de ei; care ise pare a fi fostu si scopulu, macar' mai de aproape nu se pote

determiná cã cine sunt anume aceia, pre carei intielege autoriulu.

Nota. In vechime nu erá de toti recunoscuta, præ cum se pare pentru cartea lui Enochu care se citeza intr'ins'a (v. 14) fiendu apocrifa. De insemnatu inãa este, cã epistul'a 2 alui Petru are totu ace-lasi cuprensu cá a Judei numai amplificatu, de unde si tãmpulu scrierei acestei numai intr'atat'a se pote defige, cã s'a scrisu mai inainte de alui Petru.

XLVIII. Petru.

Suptu numele principelui apostoliloru Petru, chiamatu mainainte Simon filiulu lui Jona (Jo. I, 43), se afla intre cele catolice doue epistulo, cea antãia catra crestinii cei dein resipire in Pontu, Galatia, Capadocia, Asia si Bithinia, er' a dou'a preste totu numai.

In cea d'antãiu, carea fù totu de un'a si de toti recunoscuta, dupa inchinatiune incepe dela fericit'a stare ce au se astepte crestinii in cealalta viatia (I, 1—12), de unde indómna a avé buna sperare si a vietuii crestinesce pazindu detoriele ce le au cá cetatiani, casatoriti etc. (I, 13—III, 12), er' mai alesu cu buna conscientia si cu cautare la patem'a Domnului a suferi tote persecutiuni-le si batjocurele cu satoría (III, 13—IV, 19), dopa care cu mai multe alte indemnari si inchinatiuni inchide.

Er' într'adou'a, carea pentru diferenti'a stilului de multi erá îndoită în vechime, începe dela adevărarea apostolescei sale autoritati, după care se simte îndatorat a îndemná și muștră pre creștini, de unde trece la profetii Vechiului Test. și invetiatorii mențiuoși cari erau se venă și au venit, și în urmă despre a dou'a venire alui Christos și sperarea într'ins'a.—Scopulu dar' amândorur'a a fostu a întări pre credentiosi în contra invetiatorilor mențiuoși, ai îndemná la stătoare și ai convinge despre venirea Domnului adou'a ora,

Nota. De însemnatu este, că într'amândou se afla idei prea multe și frașuri de în epistulele lui Paulu, și alesu în I. de în cele către Romani, Galateni, Efesenj, Filipeni, Coloseni, 1 Tesaloniceni pre cum și de într'a lui Iacob, de unde se cunoscă că tardu a potatu se se scria după acelea ale lui Paulu și așa după a. 60 de la Chr. se potă că în Roma, de cum va Babilonulu de unde dăce că scrie se înțielege Roma (1 Pet. V, 13). Er' într'a II. nu numai ideele lui Paulu dar' și numele lui se atenge (2 Petr. III, 16), și că fiindu epistulele acestuia anevoia de înțielesu multj le șplica reu într'adensu spre perirea lor; aforă de aceea presupune epistul'a d'antăia alui Petru, er' cuprensulu, cum dăsemu mai susu, e întregu luat de în epistul'a Judei; de unde și scrieră acei de adou'a mai tardia a fostu după tote acele atense.—În cătu pentru diferenti'a stilului, presupunu unii, că Petru le a scrisu au pre amândou au numai pre un'a de în ele în limb'a ebreilor, și apoi alții cineva le au tradusă grecesce;—alții éra, că le a dictatu ebreșce și scrietorii scriendule decodată și traducundule

causara acésta diferentia de stilu. Despre person'a lui Petru airea mai pre largu.

XLIX. Joane.

Suptu numele apostolului si evangelistului Joane se afla intre catolice trei epistule, deintre care cea d'antáiu macar' fara titlu totu deun'a a fostu recunoscuta a fi de autoriulu evangeliului al patrulea; er' celelalte done, un'a catra Electa sau Ciria, alt'a catra Caiu, amendoue forte scurte si suptu numele simplu de presbiterulu adeca be-tranulu, in vechime fura trase la indoiéla, precum se pare dein cauza cá ce pre atuncea se vorbea, cumca acea persona numita Joane presbiterulu dein Efesu, unde petrecea si Joane Evangelistulu, n'ar' fi fostu totu unulu cu Evangelistulu ci numai unulu dein discipulii lui.— Si intr'adeveru, grainulu, tonulu si cugetele celei d'antáie asia sunt conformate, cátu deintr' asta parte intre ea si intre evangeliu nu e neci cea mai mica diferentia; er' cuprensulu ei, carele e morale-religiosu, in cea mai strensa legatura cu al evangeliului, demonstra cá autoriulu intr'acésta epistula, cá intru un epilogu, indereptata catra Lectorii evangeliului seu, a voitu cá intru o nuca a aduná reflexiunile despre necesariele consecuentie dein viati'a lui Christos descrisa in evangeliu; de aci si incede dela adevेरirea, cum cá numai ce insusi a vediutu si a auditu, accea a mar-

turisiru si a scrisu despre conventulu vietiei, adeca despre Is. Chr. asia catu si cuventele cele d'antâiu ale epistulei (I Jo. I, 1—7) mai tote sunt luate dein preambululu Evangeliului; deci tota epistul'a stà dein sententie morale-religiose si indemnari de a amá pre D. dieu si pre de a propele (I. 5—II, 11), de a se ferí de placerea sa, de anticristi, eretici (II, 18—IV, 6), si in urma éراسi despre caritatea fratiésca, despre credenti'a in filiulu lui D. dieu si incredentiarea cà D. dieu va ascultá rogatiunile nostre.—Alte scopuri, care se fia avutu autoriulu, polemice in contra judeiloru, judaizantiloru si a Gnosticiloru alesu a Docetiloru si Cerinthianiloru, nu e demonstratu de plenu. Tempulu scrierei neindoiu a fostu inscurtu dupa scrierea evaugeliului, si asia in adânci betranetie la Efesu.

Er' cuprensulu celor'alalte doue nu numai escurtu ci si mai numai familiariu, singuru cu adausulu de indemnari, ca se fia statori in credentia. Cine a fostu acele persone, caror'a sunt scrise, nu e cunoscutu. Despre numele persoanei cei dein 2 inca e disputa, de s'a chiamatu Electa au Ciria. Scrierea loru se pare a fi dupa cea d'antâiu, la betranetie, de unde se si pare autoriulu asi fi luat numirea de betranulu la inceputulu amenduror'a.

Nota. O diferentia de cea mai mare importantia se afla intre testulu grecescu si intre al versiunei latinesci la 1 Jo. V, 7, 8. Dupa celu grece-

scu al tuturor exemplareloru scrise cu mân'a si al celoru mai vechi si mai bune editiune suna: „Cà trei sunt carii marturisescu: spiritulu, si ap'a si sângele; si acesti trei intru un'a sunt.“—Er' dupa celu latinescu, de carele inse toti parentii grecesci si latinesci nu sciu nemica pana la Vigiliu Tapsense, are: „Cà trei sunt carii marturisescu in ceru: Tatalu, Cuvantul si Spiritulu sântu, si acestia trei unulu sunt. Si trei sunt carii marturisescu pre pamentu: spiritulu, si ap'a si sangele; si acesti trei intru un'a sunt.“ De unde testulu latinescu al acestui locu, cu totu momentulu ce ar' poté avé in Dogmatica, in beserec'a grecésca nu are autoritate; er' déca - lu aflâmu si in versiunile nostre cele romanesci, este de luatn amente, cà ele nu se facura dupa manuscrise greccesci, ci dupa editiuni dein Europa, precum cea dela Bucuresci dein a. 1687 dupa o editiune dein Francofurtu, er' cea dein Blasiu dela a. 1795 dupa cum spuneau betranii, dupaalui Vatablu sau mai beno dupa versiunea latina a testului grecescu dein acésta editiune.

L. Apocalipsea.

Suptu numele aceluiasi apostolu, aici teologu numitu, se mai afla inca una carte, cea dein urma intre ale Noului Test., dupa cuprensulu ei simbolicu profeticu cu totulu diferente de cele alalte, subtu numirea: Descoperirea lui Joane teologu, dupa grecía si Apocalipse numita. Autoriulu inteimeiatu pre profeti'a lui Is. Chr. despre resipirea Jerusalimului si adou'a venire a sa intru marire (Mat. XXIV. XXV), si cautandu si la cartile profetice-simbolice dein V.

T. mai alesu alui Daniel, vrù se arate patemele beserecei pana la venirea acésta si se intarésca pre crestini intru statorientia si rabdarea persecutiuniloru asupr'a loru redicate, a caror'a capetu va fi invingerea imperatiéi D.diesci si fericirea eterna a credentiosiloru sci. Dupa titlu si descrierea ocaasiunei avutei descoperiri, incepe cu VII epistule catra VII beserece crestinesci dein Asia mica (I, 1—III, 22), laudândule virtutile si mustrandu scaderile loru, dupa care urméza antai'a descoperire (IV—XI) despre cartea cu siepte sigile, cuprenderea si spurcarea beserecei si a Jerusalemului prein pagani, uciderea a doi profeti, sosirea antâiei judecate carea pre ceilalti cetatiani va intorce, dupa care va urmá judecat'a cea dein urma si imperati'a lui D.dien. Intr'a dou'a descoperire (XII—XXII) strinsu legata cu cea d'antâiu descrie cea mai dein urma lupta a lui Christos asupra Satanei si profetiloru lui, invingerea lui, resipirea Babilonului adeca a Romei pagane, judecat'a asupr'a paganiloru, judecat'a cea mai depre urma, reedificarea Jerusalemului si fericirea eterna; dupa care inchide cu adeverirea acestoru descoperiri (XXII, 6—21).

Nota. Dein acestu cuprensu, pre cum si dein caus'a diferentiei stilului si alte impregiurari multi dein vechime n'au vrutu se o recunosca a fi de apostolulu si evangelistulu Joane, si cu tote cà altii prea vechi dein parentii grecesci precum Justinu M.

Ireneu, Clemente Alesandrineanulu si Origene au recunoscut'o, beserec'a inse grecésca cu multu maitardiu a recuprensu-o de câtu cea latinesca, asia câtu nu numai Gregoriu Nazienzenulu o trece, ci si Canonulu LX-lea dela Laodicea. Inse dein cause mai multu dogmatice, câ ci parendulise a favorí eresulu Chiliastiloru, se prepuneau multi a fí scrisa de vreun ereticu suptu numele evangelistului, er' celealalte greutati dein diferenti'a stilului, a limbei etc. prelesne se esplica presupunendu, câ apocalipsea fú scrisa in anii mai teneri ai evangelistului er' evangeliulu si epistulele la adanci betranetie si dupa indelungata petrecere intre greci la Efesu. La tota templarea cartea e scrisa inainte de cuprinderea si stricarea Jerusalimului prein Romani, care se presupune inca stându; er' locul scrierei dupa I, 9, e insul'a Patmu.

LI. Resultatu.

Déca Scriptur'a Vechiului Test. ne este un testimoniu de providenti'a D.dieésca pentru crestinetate, N. T. neindoitu e altulu si mai inaltu al aceiasi pentru tota omenimea, câ-ce precum singura legea crestinésca e singur'a relegiune cenobilitéza pre omu, asia si Scriptur'a Noului Test. e singur'a funtâna neschimbata si pururea via pentru tote se-culele, dein care se adâpa si se cresce cultur'a mai inalta a omenimei, fora a careia spiritu nobilitatoriu tota invetiatur'a si a cei mai curate filosofie nu este de câtu ghiacia si uscatiune. Si asta funtana atâtu de fructificatoria avemu de ao multiemí marelui acelui geniu al Crestinatatei, care prein epi-

stulele sale si scripturele marelui seu discipulu Luca, desteptà orecum si dede impulsu si celor'alalti apostoli si scrietori a lasà beserecei nepretiuitele monumente originarie dein man'a nemidi-locita a fundatoriloru ei, pre carele beserec'a cu preveghiare de adeverata maica le a adunatu, alegundule dein cele mentiunose fapte ale insielatiunei, si le a strapusu cá un tesauru pentru tote seculcele venitorie fililoru sei. Vedemu man'a care le a adunatu si le a despusu in form'a si ordenea de astadi, dar' ea remase necunoscuta dein voia D. dieesca pentru totu deun'a.

Nota. In aceste doue parti pan'aci dedusemu cercetarile si notitiile isagogice despre fia-scecare carte a amenduroru Testamentelor. In partea urmatoria vom tractá intrebatiunile critice despre autoritatea preste totu a Scripturei, si despre principiile ermeneutice de aflarea si cunoscerea adeveratului intielesu al scriptureloru.

P A R T E A III

Amendoue Scripturele.

LII. Autentia.

Dupa cercetarile speciali asupr'a fia-caria deintre cartile Scripturei V. si N. Testamentu, remâne a mai adauge si cercetarile generali critice asupr'a corpului intregu a tota s. Scriptura; si mai antâiu pentru auténtia lor: adeca, déca S. Scriptura intr'adeveru e scrisa de acei barbati D.dieesci a caror'a nume porta? La care intrebatiune cea mai mare parte separatu amu respunsu la fia-care carte la loculu scu, aretandu pretotendenea si credenti'a beserecei si indoielele, care candu-va s'au nascutu asupr'a vre unei carti sau macar' numai unei parti dein vre o carte, asia câtu aici numai avemu de catu a adauge ce si airea amu atinsu, cum ca beserec'a cu cea mai mare luare amente a priveghiatu, cá nu carti false cu invetiature corumpatorie suptu numele D. dieesciloru scrietori se intre pre furisiu in besereca si in mânule credentiosiloru, de unde Origene despre evagelie dîce (hom. I. in Luc.): „Multi s'aunevoitu ascrie evagelie, ci nu toti fura recepti,— cá se sciti cá nu numai patru evagelie s'auscrisu cisi alte mai multe, deintre carele aceste ce le avemu

noi s'au alesu si s'au datu besreceloru,—beserec'a patru evanghelie are, eresele forte multe“; — si Jeronimu precuv. la Mat. „Mai multi au fostu, carii scrisera evanghelie, precum monumentele pan'astadi remase dechiára, carele de diversi autori fiendu date afóra fura principie a mai multoru erese, precum e celu dupa Egipteni si Toma, si Matia si Bartolomeu, si XII apostoli si Basilide si Apele si ale celoralti carii ar' fi prea prelungu ai numerá.“—Er' Cirillu Jerosolimitanulu (Catech. IV, 33 urm.): „Er' dein N. T. patru evanghelie, er' celelalte mentiuose si stricatiose sunt; scris'au si Manicheii evangeliu dupa Toma, care cá cu un mirosu de numire evangelesca corumpe sufletele celoru mai simpli;“ — si Atanasiu celu mare (in ep. serbat.): „De ora ce me temu, cá nu cumva pucini dein cei mai simpli se retacésca dein simplitate si nescientia sedusi de insielatiunea unoru omeni, si in urma se incépa dela cele numite apocrife, insielati de asemenea numire cu a cartiloru adeverate, — ve rogu se iertáti, déca scriu despre acele ce le sciti, pentru lips'a si folosulu beserecei.“ Dein care cauza beserec'a nu numai in mai multe Sinode precum in celu dela Laodicea si dela Cartagena (a. 397) a asiediatu Catalogulu cartiloru recunoscute de besereca dein singura acea ingrigire: „cá intre crestini se nu se léga afora de Scriptu-

rile Canonice“ (Cart. Can. XLVII), ci inca si pre toti acei eretici carii au negatu sau au mutatu ceva dein Scripturele beserecei precum pre Marcion, Basilide etc. ia mustratu cá pre niscari falsificatori ai adevverului crestinescu.

Nota. La acésta marturisire preste totu a beserecei, de prisosu vomu aduce inainte si unele marturii speciali dein scrisorile vechiloru parenti ai beserecei, spre adevverire cá credenti'a beserecei e intemeliata pre autoritati istorice nemisicate dein cea mai iualta vechime a crestinatatei.

1) Clemente Romanulu, coajutatoriulu lui Paulu (Filip. IV, 3), in 1 ep. catra Corinteni, 47: „Luati epistul'a fericitului Paulu apostolulu; ce v'a scrisu mai antâiu la inceputulu evangeliului? Cá intr'adeveru sufletesce va scrie voue despre sene si de Cefa si de Apollo, pentru cá si atuncia ve facuseti numiri“; cu care cuvente apriatu atinge ce e scrisu in 1 ep. catra Cor. alui Paulu (I, 11—13) despre imparechiarile intre Corinteni, dupa carele unii se numeau alui Paulu, altii alui Petru (Cefa), altii alui Apollo, altii alui Christosu, mustândui dicundu: „Au s'a impartitu Christos, au Paulu s'a crucifiptu pentru voi, au in numele lui Paulu v'ati boitezatu?“,—si cap. 36: „Carele fiendu stralucirea marimei lui cu atât'a mai mare este de câtu angerii, cu câtu mai distintu nume a castigatu“ etc., carele sunt chiaru cuventele dein ep. catra Eb. I, 3—7. — Er' in 2 ep. scrie: „Si alta Scriptura dice, cá nu am venitu se chianu dereptii ci peccatosii“; care se afla la Mat. IX, 13.

2) Ignatiu Antiochenulu in ep. catra Efeseni cap. 12: „Fiendu impreuna mistici cu Paulu ce-

lu santîtu, — carele in tota epistul'a si-duce de voi amente in Christos Isus. "Vedi ep. la Efeseni.

3) Policarpu Smirneanulu, discipululu lui Joane Apostolulu si Evangelistulu, in ep. çatra Filipeni cap. 3: „Alui Paulu, carele fiindu intre voi dupa faci'a celoru de pre atunci omeni, a invetiatu acuratu si vertosu cuventulu adevverului; carele si nefiendu cu voi v'a scrisu epistule. "Vedi epist. lui Paulu çatra Filipeni.

Asia si alti scrietori dein Seculu II. dupa Chr. precum Justinu marturulu (mort. 166) in 1 apol. c. 66: „Cà apostolii intru memorialele de ei facute, carele evangelia se numescn, ne au datn.“—Atenagora filosofulu (mort. 180), cita 1 Cor. (XV, 54) dîcundu: „Cum ca se cuvene dupa apostolulu (Paulu), cá acestu stricatu si putredîtu se se imbrace in nestricatiune“. Irenen, Tertulianu etc., a caror'a citate si observatiuni despre scripturele V. si N. Test atâtu sunt de multe, catu ne este cunepotentia a le infirâ deamenuntulu.

LIII. Intregimea.

Alta intrebatiune nu de mai pucinu momentu este asupr'a intregimei Scriptureloru, adeca: deca ele asia s'au pazitu dela inceputulu crestinatatei pana in dîlele nostre, câtu intru nemica nu s'au vetematu au s'au schimbatu intr'adensu dein cugetu de a vetemá insasi çredenti'a apostolésca. In câtu pentru Scripturele Vechiului Test., autoritatea Domnului nostru Is. Chr., a apostoliloru si a beserecei, carii le au cuprensu si le au recunoscutu demne de credentia, ne este de ajunsu spre a ne convinge, cà ele se pazira

la ebreii de in legea vechea, cá si la judeii dela crestinetate incoce, cu cea mai credentiosa acuratiune si sinceritate, asia cátu tote imputarile, ce se facura candu - va judeiloru de intr' asta cautare, cá si cându ei celu pucinu dupa crestinetate aru fi cutezatu a corumpe scripturele in favorea sa, in urma se aflara nefundate, de ora ce imputarile facute se rádlima numai pre diferentele versiunei grecesci de catra testulu ebreescu, si asia tota imputatiunea cade pre nescienti'a traducatoriloru carei nu intielesera bene limb'a ebreesca neci testulu ebreescu, er' intru celelalte variantele esemplareloru manuscrise ebreesci adeverescu de prisosu, cá dein partea judeiloru nimenea n'a cercatu a vetemá testulu scripturei, precum neci crestinii nu l'au vetematu neci cá a potutu cineva selu vateme fia judeu, fia crestinu, fia ereticu, dupa inceputulu crestinetatei, fora de a fi descoperitu si defaimatu de tote partile.

Er' in catu pentru N. T. ingrigirea besorecei asupr'a scriptureloru preste totu, si mustrarea ereticiloru carii au cutezatu a schimbá au a lapedá ceva de intr'insele, nu sufere a ne indoí cátu de pucinu despre pazirea loru intru tota intregimea loru; si macar' ca vediumu a locuria cá sau unii parenti sau unele esemplarie a lasatu a fora vre-o parte de intr'insele, pentru unele indoiiele ce aveau, inse beserec'a nu le a misicatu de

in loculu loru pentru atari indoiele ci le a retienutu asia precum au venitu in diosu dela inceputulu crestinetatei.

Nota. Variantele, ce se afla la amendoue Testamentele si la tote versiunile, precum se afla la tote cartile dein vechime scrise cu man'a, nu detragu neci potu se detraga câtu de pucinu intregimeii si prein urmare autoritatei scriptureloru; de ora ce ele nu sunt alta de câtu smentele de péna, de care neci o carte in lume, fía aceea scrisa fía tiparita, nu pote fi scutita dein caus'a nepotentiei omenesci de a lucrá ceva perfectu de plenu; si asta, cu câtu cartea e mai dein mare vechime si cu câtu s'a scrisu mai de multe ori, cu atátu si smentelele de pena sunt mai multe; inse fiendu cà aste smentele se facu fora voia si numai dein trecere cu vederea, asia neci nu sunt periculose, pentru cà se atingu numai de minutii ne insemnate, si prein alaturarea mai multoru esemplaria se potu numai decatu indereptá; care e lucrulu criticeii inferiore. De aci si aflamu curundu dupa inceputulu crestinatatei barbati cuprendienduse cu indereptarea testulu amenduroru Testamenteloru, intre carii Origene in Sec. III. s'a destinsu mai cu asupra; er' mai in coce dela reinvierea scientieloru si aflarea tipografiei pan' in diua de astadi nu lipsescu barbati, carii cu tote midi-locele potentioase s'au nevoitu a restatorí faci'a originale a amenduroru testuriloru precátu stà in potenti'a omenesca, ci lucrarea este a nevoia si poftesce mií de respecturi, de unde neci curundu nu se va incheiá, inse fora celu mai micu periculu pentru credentia, de ora ce puntele esentiale sunt consolidate ne miscatu pentru totu deun'a.

LIV. Crediamentulu.

Atreia si cea mai dein urma intrebatuine e asupr'a Crediamentulu Scripture-

loru „,adeca: déca ele sunt demne de creden-
tia intru totu cuprensulu loru, carele fiindu
cà e au istoricu, au morale, au profeticu-dog-
maticu, asia si crediamentulu loru dupa trei
principie se pote judecá. In cele istorice se
postesce, ca scrietoriulu aceluor fapte sau
cercustari se le si fia sciutu fora erore, si se
si fia voitu ale scrie fora insielatiune;—in
cele morale in catu sunt asia dicundu filoso-
fice, a fi urmatu ratiunei si mentei sanetose;
—er' in cele religiose profetice dogmatice,
se aiba marturisirea despre adeverulu desco-
peririloru intr'insele depuse; de unde si cre-
diamentulu sau autoritatea este au istorica,
au filosofica au dogmatica. Beserec'a cresti-
nesca acuprendiendule, neindoitu a recuno-
scutu si autoritatea loru sau crediamentulu
dein tute-trele atensele respecturi, convin-
gunduse prein traditiunea neintrerupta pre-
cum si dein adeverentiele interne a fia-carei
deintr'acele carti, cum ca scripturele atatu a
Vechiului câtu si ale N. T. sunt scrise de
omeni, cari au sciutu adeverulu fapteluor si
cercustariloru cele scriu, fiindu insisi parta-
si, au autori aceluor'a fapte, au celu puci-
nu dein documente publice recunoscute sau
dein nemidilocit'a marturisire a celuor'a, cari
au fostu insii marturie nemidi-locite aceluor
intemplari; de acia si vediumu de atâte ori
citânduse in V. T. cartile profetiloru si ale
imperatiloru lui Juda si Israel, er' in N. T.

marturisirea de sene, că n'au scrisu de catu-
ce insii au vediutu au dela insii vediutorii
au luat: „Ce erá de la inceputu, ce amu au-
dítu, ce amu vediutu cu ochii nostri, e a-
mu contemplatu, si mânule nostre au palpa-
tu despre cuventulu vietiei;—ce amu vediu-
tu si amu audítu inscientiámu voue, cá si
voi se aveti cumenecatiune cu noi;—si ast'a
ve scriemu voue, cá bucurí'a voastra se fia
deplenu;“ 1 Jo. I, 1, 3, 4. „Si cuventulu car-
ne se fece, si locuí intru noi, si vediuramu
marirea lui cá marirea unuia-nascutu dela
tatalu;—si acestea s'au scrisu cá se credeti
ca Isus este Christos filiulu lui D. diu si cá
crediondu viatia se aveti in numele lui;“ Jo.
I, 14. XX, 31. „Dupa ce multi se apucara
a despune o istoria despre cele impenite in-
tre noi fapte; precum ne au tradatu noue
cei dela inceputu insii vediutori si ministri
fosti ai cuventului, parù-mi-se si mie, preur-
mandu d'antâiu tote acuratu, in serie ati
scrie, prea potentiose Teofile, cá se cunosci
a cuventariloru, despre carele te ai invetiatu,
nealunecatiune.“—Er' cum ca au voitu a mar-
turisí adevverulu, cine s'ar' mai si poté indoi
despre acei barbati, carii si in V. si in N.
T. tote le au suferitu inca si mortea pentru
adeverulu credentiei. „Tradat'am voue in-
tru cele d'antâiu ce am si luat, cum ca Chri-
stos a moritu pentru pecatele nostre dupa
scripture; si cum cá s'a inmormontatu si cá

s'a scolatu a trei'a dî dupa scripture.—„Er' déca evangelizezu, numí este laudare, cà detoria-mi zace asupra, er' vai mie de nu voi evangelizá.“—„Cà mi-se pare cà D.dieu pre noi apostolii cei depreurma ne a aratu cá cei spre morte, cà cautatoria ne fecemu lunei si angeriloru si omeniloru; noi nebuni pentru Christos, er' voi intiepti intru Christos; noi nepotentiosi, er' voi tari; voi mariti, er' noi nepretiuiti; pan' in or'a de acum si flamendîmu, si insetâmu, si amblâmu despoliati, si ne palmâmu, si n'avemu stare,—cà nesce curatîture a lunei ne facumu, toturoru lapedatura pan' acum. “1 Cor. XV, 3—9. IX, 16—27. IV, 9—16. Intru tote urmându lui Christos, carele patimí pentru adevèru: „Cà acést'a e charu, déca pentru cunoscenti'a lui D. dieu suferè cineva supèrari, patiendu pre-nedereptu; cà ce marire este, déca pecatuindu si palmiti veti suferí? Ci déca bene-facundu si patemindu veti suferí, ast'a e charu inaintea lui D. dieu; cà la acést'a v'ati chiamatu; cà si Christos a patitu pentru voi, lasanduve esemplu, cá se urmati pre urmele lui; carele pecatu n'a facutu, nece s'a aflatu insielatiune in gur'a lui; carele batu-jocoritu nu batu-jocorí, patîndu nu amenentià, dar' se dede judecatoriului pre-dereptu;“ 1 Petr. II, 19—25. „Cà scimu, cà filiulu lui D. dieu a venitu si ne a datu noue precepere, cá se cunoscemu adevèrulu;

că suntemu în adevăru, în filiulu lui, Is. Christos, acést'a este adevăratulu D. dieu, și viați'a eternă;" 1 Jo. V, 20.

LV. Insuflarea.

Inse beserec'a le a recunoscutu și le a crediutu demne de tota credenți'a, nu numai că-ce autorii S. Scripture au fostu cunoscutori și marturisitori adevărului cunoscutu,— nece numai pentru că adevărerile morale și religioase deintr'insele sunt conforme ratiunei și minții cei mai sanetose, ci și, și mai alesu, pentru că invetiatur'a lor e invetiatur'a D. dieșca descoperita omeniloru întru plinirea și luminărea cunescențielorū minții omeneșci prein barbatii insuflati de spiritulu lui D. dieu, și prein Is. Chr. fundamentulu și complementulu a tota descoperirea D. dieșca: „Că dein plinimea lui noi toti amu luatū, și charu pentru charu: că legea prein Moise fū data, er' charulu și adevăru prein Is. Chr. fū;" Jo. I, 17, 18. „Că altu fundamentu, nimenea nu pōte pune afora de celu pusū, carele e Is. Christos;" 1 Cor. III, 11. De unde și Petru apostolulu dīce: „Că nu de voi'a omului s'a adusu cându-va profetia, ci de spiritulu sântu portati cuventara sântii lui D. dieu omeni;" 2 Petr. I, 21;— er' Paulu: „Tota Scriptur'a de D. dieu insuflata este, și folositoria spre invetiatura, spre mustrare, spre îndereptare, spre instructiunea

cea în dereptate;“ 2 Tim III, 16. Care Spiritu sântu, si Is Chr. l'a promis apostoliloru si discipuliloru sei dîcundu: „Si io voi rogá pra tatalu si altu mangaiatoriu va dá voue, cá se remana cu voi in eternu; Spiritulu adevverului, care le lumea nulu póte luá, cá nulu véde nece-lu cunosce, er' voi-lu cunosceți, cá la voi máne, si in voi va fi.“ —, „Er' mangaiatoriulu, spiritulu santu, care-lu va tramite parentele in numele meu, acela ve va invetiá tote, si ve va aduce a mente tote câte am graitu voue;“ Jo. XIV, 16, 17, 26;—si precum a promis, l'a si tramisu loru dupa inaltiarea sa in diu'a de rosalii: „Si s'au implutu toti de Spiritu sântu;“ (Fapt. II, 4), precum fî mainainte predisu de profetii Vechiului Test. „Si va fi in dilele de pre urma, dice Domnulu, versá-voiu dein spiritulu meu spre tota carnea; si voru profetá filii vostri si filiele vostre, si junii vostri vederi voru vedé, si betránii vostri vise voru visá; si inca spre sierbii miei si spre sierbele mele in dilele acelea voiu versá dein spiritulu meu si voru profetá;“ (acol. II, 16—21) vedi Joel, III, 1—5.—De unde si Scriptur'a se numesce cuventulu lui D. dieu, si beserec'a o socotí totu de un'a sânta, D. dieasca si adevverata.

Nota. La acestea se potu adauge si marturisirile SS. loru Parenti de I si II-le seclu, precum;

Clemente Rom. 1 Cor. 45 dice: „Cautati

cu deadensulu sântele scripture, carele sunt adeverate profetii a Spiritului Santu; si ve invetiati, cà nu este nemica intr'insele nedereptu, neci confiptu, au faciaritu.“

Justinu marturulul, indemn. catra pagani: „Santii scriefori n'avura de càtu curati a se supune lucrarei Spiritului Sântu.“

Ireneu, II, 28, 2: „Scripturile sunt perfecte, pentru cà sunt graite de cuventulu lui D.dieu si al Spiritului sen;“—si III, 1: „Carora déca cineva nu asculta, lapeda pre partasii Domnului, lapeda inca si pre Christosu Domnulu, lapeda si pre tatalu, si este de sene insusi condennatu, opunenduse si resistandu credentiei sale, pre cum facu toti ereticii.“

Clemente alesandrineanulu, Strom. VII: „Er' Spiritulu sântu dice in apostolulu;“ — si acol. IV: „Precum si scripturele, caror'à amu crediutu a fi domnesci dein autentia a totu-tienatoria aratandu, — adeverescu cà unulu este D.dieu, celu predicatu prein lege si profeti, si inca prein fericitululu evangeliu fara indoiéla“.

Cirillu Ierusalimeanulu, Catech. IV: „Acest'a ne invétia Scripturele de D.dien insuflate ale V. si N. Testamentu“.

Tertullianu, de patientia c. 7: „Spiritulu Domnului prein apostolulu a graitu;“ — si de prescript. 36: „Petreci bescrecele apostolesci, la carele pan' acum inse scaunele apostoliloru se presiedu la locurile lora, la carele autenticele loru litere se recitéza, resunându cuventulu, representându faci'a“.

Er' déca intre Scripturele Noului Test. nu numai pre ale Apostoliloru, ci si pre ale discipuliloru acestor'a le aflâmu intr'asemenea cuprense de bescreca si intru aceeași autoritate cu ale apostoliloru socotite, precum sunt evangeliiele lui Marcu si Luca si Faptele apostoliloru, caus'a e cà besrec'a le a crediutu a fi scrise suptu autoritatea mariloru apo-

stoli Petru si Paulu, precum dîce Tertullianu in contra lui Marcion IV, 2: „Asiediãmu mai antaiu, cum ca invetiatur'a evangelesca are autori pre apostoli, carof'a deregatori'a de a predicã evangelulu de insusi Domnulu le fũ impusa; er' dẽca si apostolesci, dar' nu singuri, ci cu apostoli si dupa apostoli; pentru ca predicarea discipuliloru ar' potẽ fi cu prepusu de cautarea de marire, dẽca nu le ar' astã autoritatea invetiatoriloru, sau mai bene alui Christos, carele fece pre apostoli invetiatori. In urma noue ne facu credentia dein apostoli Joane si Mateiu, er' dein apostolesci Luca si Marcu, dupa aceleasi regule incependu, in catu se tiene de unulu D.dieu creatoriu, si Christosulu lui nascutu dein vergura, complementulu legei si al profetiloru“.

LVI. Intielegerea.

Alta intrebatune de alta natura, inse nu mai pucinu momentosa de cãtu cele mai de inainte, urmeza asupr'a intielegerei scripturei, sau care sunt indereptãriele si midilocalele, prein carele scriptur'a pote si se cuvene a se intielege, asia precum D.dieescii ei autori au vrutu a se intielege? Intrebatune cu atãtu mai momentosa, cu cãtu si pericululu e neasemenatu mai mare pentru crestinetate, de cumva in locu de o intielege bene si dupa intentiunea santiloru autori, amu ajunge pre cãli retacite, care in locu de a ne aduce la adeveru, ne aru aruncã in abisulu stricatiوسeloru erori, precum vedemu inca dela inceputulu crestinetatei pre atãti barbati

si popora pana in zilele noastre a fi fostu aruncati si in locu de lumina care pote o cercau si nu au aflatuo, a se fi acoperitu in cea mai durerosa intunecime. Caus'a erá, cá greutatile intielegerei sunt mari, er' principiile adeveratei intielegeri erau lapedate au pierdute, si asia ori câtu de mare se fia fostu buna voienti'a de a ajunge la adeverat'a intielegere a Scriptureloru, rezultatulu nu potea se fia decátu trista retacine. Decí a cunosce acele greutati si a le superá, este antai'a si cea mai defrunte conditiune, er' recunoscerea si urmarca adeverateloru principie intielegatorie este adou'a si numai pucinu neaparata conditiune a adeveratei intielegeri a Scriptureloru. Condituni, care déca nu fiesce care crestinu este in stare de a le impleni, celu pucinu defori'a ar' fi a fia-cariu preutu, carele-si cunosce chiamarea sa si voiesce ai face destulu precum se cuvene, a se ocupá cu densele cu tota ardorea si seriozitatea.

Nota 1. Acele greutati pentru intielegerea Scripturei vennu dein mai multe cause, dein care cele mai defrunte sunt, cá neci limbetele in carea s'at scrisu de inceputu scripturele, mai alesu cea ebreésca a Vechiului Test. fara mare greutate nu se pote invetiá, neci versiunile, inca si cele mai bune, nu potu esprime, pre lenga tota nevoienti'a ce ar' puno cineva, cu depletetate intregu intielesulu, cu atâtu mai pucinu, spiritulu, dulceti'a, si armoni'a cuventelor cu cugetele loru dupa cum se afla numai

in testulu originale al scriptureloru; alte greutati provenu dein nenumeratele cercustari geografice, istorice, archeologice etc., in scripturi atense, care au sunt pau astadi destulu de cunoscuta, au numai cu multia nevoientia potu fi invetiata, fara de a varor'a cunoscentia tota intielegerea deplenu e cu nepotentia.— Er' in catu pentru principie refacirea fi si mai mare, fiendu unii de parere, ca Scripturele venu de a se intielego numai dupa legile intielegerei cartiloru omenesci, precum altii: numai ca carti D. dieesci; macar' ca invederatu este ca S. Scriptura fu scrisa prein omeni si pentru omeni, er' de alta parte cuprende in sine adevveri dein descoperire D. dieesca, pre care se intemeia besereca crestinésca de aceiasi barbati de D. dieu insuflati prein carii si santele scripture sunt scrise.

Nota 2. Limb'a evreésca, in carea cea mai mare parte a Vechiului Test. e scrisa, inceta a fi via in gura evreiloru dela tempulu esiliului babilonicu, asia catu in scurtu tempu dupa aceea numai prentii carii de odata erau si invetiatii judeiloru o mai cunosceau, inse neci acestia toti bene neci intréga limb'a, si mai alesu carii erau afora de Palestina; de unde si aflamu numai de catu dupa esiliu interpreti, carii espleau in limb'a populatia ce li-se legea dein cartea lelei (Neem. VIII, 8), si dein aceeaasi cauza apoi facuta versiunea grecesca a celoru LXX pentru judeii dein Egiptu, carii n'rsceiau de catu grecesce, si altele mai multe in limb'a chaldeésca, carea cu tote ca e sor' dulce limbei evreesci, inse in faci'a dein afora se pare cu totulu diferente asia catu amendoue de nou venu de a se invetiá, ca se pota fi intielese. — Er' limb'a grecesca, in care v' parte a Vechiului Test. si totu N. T. e scrisu, precum veduramu, de si mai usioru este de a o invetiá pentru intens'a ei literatura profana, inse inca nu e fara de greutati, pentru ca autorii nu o scrieau dupa

geniulu grecescu celu aflămu la autorii profani, ci că judei cu cugetarea si crescerea religioasă după geniulu ebreescu si cu idee cu totul diferite de cugetarea si ideele grecesci. De aici antai'a conditiune speciale la întielegerea scripturei este cunoscenti'a limbii ebreesci si grecesci antice după tota natur'a lor singuratecă ce le e în scripture proprii; spre care scopu mîdi-locele sunt: Gramatec'a acestor limbe cu tota filologi'a lor. Er' în cătu pentru cunoscentiele geografice, istorice, archeologice etc., mîdi-locele sunt scientiele subsidiarie biblice, ce le vomu adăuge pre scurtu în a IV parte.

LVII. Principie.

Deci spre întielegerea cum se cuvene a santelor scripture, mai antăiu se cade a cunosce graiulu sau modrulu vorbirei scrietoriloru D. dieesci, de ora ce adeveritu este, că fia care autoriu în scrierile lui că si în vorbirea lui urmeza o norma defiptă, dependente atatu dela graiulu comune al conationaliloru si contemporaneiloru sei, cătu si dela unele particularie proprietati ale însusi scrietoriului, dela carele autoriulu nece se pote abate, cu atăt'a mai pucinu suntemu iertati noi a ne abate, vrendu al întielege asiá precum însusi autoriulu a voitu a se desco-perí lectoriloru sei. Adou'a, se cuvene a cunosce si a luá a mente însasi invetiatur'a beserecei, că nece într'o forma nu se pote supune, că autorii D. dieesciloru scripture alta invetiatura se fia avutu decatu acea invetia-

tura, care Is. Chr. si apostolii a datuo beserecei de sene intemeliate. De unde si aflamu, cà besrec'a pre toti acei barbati, ori catu de invetiati de almentrea se fia fostu, carii scripturele nu dupa invetiatur'a beserecei le au intielesu ci dupa alte invetiature straine de invetiatur'a beserecei, ia consederatu de eretici si ia condemnatu lapedandu-le si invetiatur'a loru, si pre ei inca scotiendui afora dein senulu societatei catolice beserecesci. De aci si acela principiu este nestramutatu pentru intielegerea scripturei: a urmă mentea si graiulu autoriloru sânti, si a nu se departă nece odeneora de invetiatur'a catolica a beserecei; deunde prein urmare totu intielesulu carele este in contra mentei si graiului autoriloru sau in contra invetiaturei beserecei catolice este intielesu reu si falsu; er' intielesu adeveratu numai carele cu tote acelea in cea mai strinsa armonica legatura este impreunatu si demustratu.

Nota. De ora ce graiulu fia carui autoriu e particulariu pentru fia carele deintr'insii, si depende atatu dela graiulu comune câtu si dela proprietatile particulare ale autoriului, asia mai antâiu este de lipse a cunosce bene acelu graiu comune a compatriotiloru si contemporaneiloru loru, precum pentru scrietorii Vechiului Test. este graiulu comune al ebreiloru deinainte si dupa esiliu dupa funtânele ce ne au mai remasu, ce ar fi prea pre lungu ale infiră aici; si pentru cei ce au scrisu grecesce inainte sau dupa crestinetate, nu intru atât'a graiulu comune al popo-

rului grecescu, de ora ce scrietorii scripturei ne fiindu nascuti greci numai in cele mai generali parti potura al urmă, ci mai vertosu celu usitatu la judeii elenisti adeca judeii carii numai grecesce vorbeau, si carii mai antăiu numai in Egiptu se aflau er' dupa aceea intru totu imperiulu romanu; numai catu pentru scrietorii Noului Test. nu se cade nece odata a pierde deinaintea ochiloru, că precum pentru judeii preste totu religiunea mosaica, cultur'a loru nationale, starca politica si domestica avura mare influentia in formarea graiului particulariu pentru judeii elenisti, asia si relegiunea crestinesca, ideele dogmatice si morale, si totu spiritulu cristianismului dederu o forma si mai particularia a totu modru cugetarei si prein urmare a graiului autoriloru Noului Test., de la care nu ne este iertatu a ne abate. Inveliator'a beserecei catolice inca nue alta de catu o noua si mai copiosa fianta de a cuprende si a petrunde mai aduncu intr'acesta cugetare si graiu particularie.

LVIII. Intielesulu literariu.

Spre bene-intielegerea a S. Scripture nu mai pucinu de lipse este a scí si a tiené nemisicatu inaintea ochiloru acelu adeveru fundatu pre natur'a a tota limb'a omenesca cum ca, pre cum in orice vorbire siori ce scriere, asia in scriptura fia-care locu a Scripturei, adeca fia-care propositiune, sententia, frase sau periodu numai un intielesu adeverat are si pote se aiba, si nu mai multe, macar' că acelu intielesu nu totu de un'a este de un'a si totu aceeași natura. Acelu intielesu unulu se numesce si literariu, pentru că este

scosu nemidi-locitu dein insesi literale testului, ce reprezenteza cuventele limbei cá ne-sce semne a loru pentru ochi, precum cuventele insesi sunt semnele idecloru si ale cugeteloru pentru audiulu omenescu. De unde si intielesulu ori carele, care nu este intemeliatu pre literale si cuventele testului, ori catu de almentrea ingeniosu se fia si inaltu 'sau insufletitoriu, nu se pote díce adevematulu intielesu al locului Scripturei; pentru cá nu numai ast'a e regula pentru tota vorbirea omenesca, de care si Scriptur'a se tiene fiendu ea scrisa pentru omeni si asia dupa mentea si captulu genului omenescu, cá-ce altmentrea nu s'ar' poté intielege,—ci si pentru cá, de se vá suferí ori ce intielesu in ori ce locu a Scripturei, numai se aiba cátu de pucinu nesu cu vorbele testului, atunci s'ar dá câmpu deschisu la ori ce parere retacita mai alesu in locurile unde invetiatur'a beserecei nu e de ajunsu, fara de a ne remané vre un midi-locu de a poté refruntá falsitatea aceloru pareri retacite; si acest'a sciendu, cá toti ereticii s'au nevoitu asi demustrá opiniunile loru chiaru dein ins'asi Scriptura, carele beserec'a numai asia le a potutu re-infruntá adevemindu, cá reu e intielesulu ce au datu aceia locuriloru Scripturei altulu fiendu adevematulu intielesu aceloru locuri, care fora supunerea numai a unui adevematu intielesu in fia-care locu nu se potea face.

Nota. Totu întielesulu, ce se dà Scripturei a-fara de acelu unulu si literariu, s'a nunitu misticu adeca ascunsu pentru că nu dupa legile graiului omenescu neci a D. dieesciloru autori, neci dupa invetiatur'a beserecei catolice se pote adeveri, ci numai dupa analogi'a altui întielesu profeticu-tipicu de carele vomu scrie mai in diosu, si carele face parte a întielesului literariu se presupune. Adevratu inse este, că acestu întielesu misticu ce nu are nece o regula defnita ci numai dela agerimea mentei espunetoriului depende, pote multu folosu se aduca intru invetiaturile publice, intrebuentianduse că nesce lumina a cuventarei, precum aflamu pre multi dein S. parenti ai beserecei catolice facundu asia, dupa esemplulu invetiatoriloru judei mai alesu alesandrineni, carii, precum vedemu la Filon, se nevoiau a combina adeveturile legei mosaice cu placitele filosofici platonice si neo-platonice, dându întielesu misticu de voia si de nevoia tuturoru aceloru locuri a scripturei, ce lise pareau a fi in contradictiune dupa întielesulu literariu cu dogmele si ideele acelei filosofie, de care pretestu inse religiunea crestinesca nu are nece o necesitate. Acestu întielesu misticu se impartia in allegoricu incatu se tiene de credentia, tropologicu in catu se tiene de lucrare sau morale, si anagogicu in catu se tiene de statulu vietiei venitorie; asia spre esemplu: prein orbulu dein nascere dela Jo. IX, intru întielesulu d'antatu întielegeau figuratu genulu omenescu nascutu in orbirea pecatului si luminatu prein Domnulu nostru Is. Chr.;—prein viati'a austera alui Joan botezatoriulu dela Mat. III, 4, intru al doilea continerea de tota comoditatea lumesca;—er' prein desfetarile miresei dein Canteculu - Canteceloru intru al treilea fericitatea sufleteloru drepte in lumea cealalta. Asemenea prein Jerusalem, intru întielesulu allegoricu: beserec'a lui Christosu militandu pre pamentu, intru celu

tropologicu sufletulu omului celu santitu, er' in celu anagogicu patri'a ceresca.

LIX. Propriu, si figuratu.

Intielesulu literariu e de doue specie: propriu, si figuratu, dupa cum adeca cuventele testului venu de a se luá sau intru insemnarile proprie si ordinarie, sau intru insemnari stramutate si figurate, precum: v u l p e, si leu, sau intru insemnarea de animalele cunoscute, sau intru insemnarea de omeni insielatori si de omeni tari eroici, precum Fac. XLIX, 9: "Puliu de leu e Juda, dela préda filiulu mieu te ai inaltiatu, culcatu-s'a jacut'a cá un leu, si cá o leonia; cine-lu va sculá!"—De intielesulu propriu se tiene si celu emfaticu, er' de celu figuratu nu numai celu tropicu si allegoricu, ci si tota alegoria, imaginea, parabola, mitulu si fabula, de ora ce intru aceste tote cuventele sau intielesulu a tota cuventarea sunt stramutate dela cele proprie si ordinarie in figurate si straordinarie, inse carele tote pentru aceea au intielesulu literariu sau gramatecu care si istoricu se numesce.

Nota. Spre aflarea si demonstrarea intielesului literariu sau istoricu sunt mai multe midi-loce de luatn amente trase dein legile cugetarei omenesci, precum,

a) Contestulu sau tiesutura cuventarei, prein carea se detérmina insemnarea fia - carui cuven-

tu in propositiune dupa nesulu si legatur'a logica ce se afla neaparatu intre partile propusetiunei.

b) Materi'a substernuta sau obiectulu principariu despre care se tracteza in propusetiune sau in partea cuventarei, de ora ce intielesulu trebe se fia in armonia cu acea materia, altuentrea intielesulu e falsu.

c) Scopulu sau propusulu autoriului, cel'a avutu inaintea ochiloru apucanduse de scrisu si in decursulu a tota compusetiunea, de ora ce nu se pote supune ca autoriulu sanetosu la mente va se scrie ceva in contr'a acestui scopu a seu, care iar' face tota lucrarea desierta.

d) Analogi'a nu numai a credentiei beserecei pentru scriptur'a Noului Test., sau a legi mozaice preste totu in cartile Vechiului Test., in contr'a caror'a autorii scriptureloru ca membre aceluor societati relegiose n'au potutu scrie ceva contradictoriu, ci si analogi'a cu tota cealalta suma a ideelor, cugetelor si invetiaturei autoriloru precum se afla depusa intr' aceeasi sau intr' alte opere aceluiasi autoriu, de ora ce firesece se presupune, ca totu scrietoriulu de ceva meritu si - are coordinate ideele si principiile sale intru o sistema logica si armoniosa; de unde intielesulu nearmonicu cu aceste idee numai de catu are prepusu de a fine adeveratu, numai catu acea disarmonia se fia invederata si neindoita. Si in urma:

e) Paralelismulu poeticu in cartile poetice, istoricu in cele istorice, verbale si reale in catu se atenge de acelesi cuvente, frase, figure sau lucruri airi ocuratorie; de ora ce locurile paralele se lumineza unele pre altele dupa cum unele sunt mai chiare sau mai esplicative de catu altele. Inse paralelismulu ori de ce natura se fia nu se restringe numai la un'a si aceeasi carte a autoriului, ci se pote intende si la celelalte carti ale aceluiasi autoriu, inca si la tote scripturele cu preferentia mai

antăiu la celea dein acel'asi Test., apoi la ori care Test., er' in urma si la alte carti afara dein Scriptura, fia acelea beserecesci precum pentru N. T. ale parentiloru si sinodeloru, pentru V. T. ale Talmudului etc., fia si clasice profane mai antăiu grescesci apoi latine, impreuna cu versiunile, dialectele si cu un cuventu la tote monumentele ce potu aduce ceva lumina la locurile mui obscure si anevoia de intielesu ale scriptureloru, in catu se tiene de determinarea graiului universariu si particulariu, a insemntrei cuventelor, tropiloru, simboleloru, precum si de intielegerea mai chiara a lucrurilor istorice, a locurilor geografice topografice, a personelor, ceremonieloru, datenelor si altoru asemenea, fiendu ca dupa nesulu si legatur'a intre omeni si popora, firesce si nesulu literariu impromutatu este afara de tota indoiel'a. — In catu pentru contradictiunile, ce se paru a se affa intre autorii scripturei in unele locuri, pan'acum nu s'au potutu adeveri' cu temeliu nece intru o parte, si este de a se spera, ca precum pan'acum multe locuri a Scripturei, ce se pareau obscure si contradictorie, s'au luminatu si s'au combinatu, asia si de act' inainte dupa progresulu ce au luat si scientiele biblice si ale limbelor orientale, celelalte tote pre incetulu se voru asiediá in lumin'a si armoni'a loru cea firesca.

LX. *Emfaticu, tropicu.*

Parte a intielesului propriu este si intielesulu emfaticu macar' cá nu e totu unulu, dreptu care bene se cade a luá amente cá se nu se amestece unulu cu altulu, de cáte ori adeca dupa midi-locele aratate suntemu astrinsi a presupune intielesulu a fi emfaticu, care este candu in cuventare sau

vreun cuventu singuru sau tota propusetiunea cuprende mai multu de catu dupa insemnarea si intielesulu ordinariu, precum candu ai dice: omu esti, nu intru intielesulu ordinariu ci intr'altu mai greu, adeca: omu cum se cuvene a fi intru tota puterea cuventului; de care sorte multe esemple se afla si in scripturele amendoue, precum E-sire III, 14: „Si a dîsu D.dieu lui Moisi: io sunt carele sunt; sia dîsu asia vei dice fililoru lui Israel: io-sunt m'a tramisu la voi; “unde insemnarea cuventului sunt e mai grea de catu dupa luarea ordinaria, de ora ce dupa acesta multe si altele esista afora de D.dieu, inse esistenti'a D.dieesca este mai inalta de catu a faptureloru sale: precum se cunosce dein loculu parelelu totu acolo III, 6 si 15 unde se dice: „D.dieulu parentiloru vostri, D.dieulu lui Abraam, D.dieulu lui Isaac, si D.dieulu lui Jacob m'a tramesu la voi“, adeca D.dieulu celu de pururea fiitoriu, nemoritoriu, precum si Domnulu nostru Is. Chr. explica la Mat. XXII, 32: „Nu e D.dieu D.dieu mortiloru ci viiloru“, si la Apoc. I, 4: „Celu ce este, si era si va veni“. — Asemenea intielesulu emfaticu e si in cuventele Ecclesiastului X. 2: „Anim'a intieptului in derept'a lui, er' anim'a nebunului in steng'a lui; “ prein carele vrea a insemna aceea ce dise Psalmistulu Ps. LIII, 3, 4: „D.dieu dein ceruri a cauta-

tu spre filii omului se védia, déca este vre-un intielegatoriu cercându pre D.dieu. Toti s'au abatutu inapoi, impreuna s'a nebunitu; nu este facatoriu de bene, nu este macar' n-nulu. “

Er' fundamentulu intielesului figuratu sunt trópii sau cuventele stramutate dela insemnarile ordinarie la altele neordinarie, inse asemenea in ceva respectu pentru asemenarea ce se afla intr'aceste insemnari sau proprietati a lucrurilor, precum este insielatiunea in vulpe si omulu insielatoriu, tari'a in leu si omulu eroicu, si altele asemenea. De aci cá bene se potemu precepe intielesulu figuratu, inainte de tote se cade a cercetá si a cunosce asemenarea intre acelea doue lucruri de unde se ia tropulu, fora de care intielesulu nu se pote adevéri; numai catu tote cercustarile se demustróze, cá intielesulu nu pote se fia decatu tropicu, precum la Is. XI, 6 urm., „Si va petrece lupulu cu mielulu, si pardulu cu edulu se va culcá; si vi-tielulu, si tenerulu leu, si grasulu juncu impreuna voru fí; si pruncu micui - vá mená;“ unde profetulu graiesce de secululu paciuitu suptu Mesia, nu de animalele acelea intru insemnarile ordinarie cuventandu, ci de omeni suptu personificarea aceluor animale crude si blande, vrendu a aratá cá atunci si cele mai fere si selbatece nature se voru domerí intr'atat'a, cátu se voru desbracá de im-

parechiările ce se aru paré cu nepotentia de a se impará;—er' dein contra candu nemica nu ne constringe la aceea, incá invetiatur'a beserecei ne demustra a nu fi intielesul tropic, se cade a remané pre lenga intielesulu propriu, précum in cuventele dela cen'a Domnului cea depre urma Mat. XXVI, 26—28: „Acest'a este trupulu meu, — si acest'a e sângele meu carele pentru multi se vérsa spre iertarea peccatoru“.

Nota. Tropii si figurele mai antái s'au nascutu dein lipse si dein seraci'a limbiloru, dupa aceea peutru frumosefi'a si grati'a asemeuariloru s'au iutrebuentiatu in poezie si cuventarile mai sublimate, pre cum sunt cele laudatorie, entusiastice si in Scriptura ale profetiloru Vechiului Test.—Inse iutrebuentiarea si natur'a loru multu depende si dela indolea uu numai a persoanei mai multu sau mai pucinu vie si imaginative, ci si dela temperamentulu, clim'a si moduru cugetarei a poporeloru insesi, de ora ce preste totu poporele de suptu clima caldurosa dela natura sunt mai infocate si mai vii de catu celea dein climate reci, prein urmare si tropii in cuventarile si scrierile autoriloru orientali preste totu sunt mai desi si mai indrasneti decatu intr'ale autoriloru septentrionali, asia catu si gustulu si judecat'a despre atari tropi multu diferescu la densii; er' fiendu cá dupa locuri si tempuri chiaru si lucrurile dela carele se iau tropii nu sunt totu acelea, de aci si iutielegerea loru nu totu deun'a pentru fia-cine este asemenea usiora; de acia atat'a lipse este, si pentru intielegerea Scripturei, a studiá cu de amenuntulu natur'a poporeloru biblice, fara de carea intielesulu figuratu adese ori ar'remané cu totulu nepetrunsu.

LXI. Alegoria, imagine, parabola, fabula si mitu.

Parte a intielesului figuratu sunt inca si alegoria, imaginea, parabol'a, fabul'a si mitulu, dein carele unele si in Scripture in mai mare au mai micu numero se afla.

Asia Alegori'a, care in sene nu e alta de câtu o metafora continuata, de unde intr'acelasi modru se cade a se cercetá si intielege cá si tropii; mai usiora inse este intielegerea lor, candu si intielesulu ei se afla adausu de insusi autoriulu precum la Jez. XXI, 1—4 despre padurea aprendianda, unde apoi se adange cá ast'a se intielege despre aprenderea si arderea Jerusalimului; unde inse acesta adaugere lipseste, atunci intielegerea ei au dein alte semne vene a se scote, precum 1 Cor. V, 6—8, unde dein scopulu autoriului se cunosce, cá prein aluatu se intielegu peccatele, er' prein azima curati'a de rentati precum si a serbá insemneza a onorá pre D. diu;—au dein alte notitiescientifice precum Is. XXVI, 18: „Amu conceputu si amu nascutu ventu;“ dein natur'a morbului femeescu ce se numesce mola ventosa, insenmandu: cá amu patitu tote durorile (cá durorile muierei ingrecate) sperându ceva maugaiare, inse sperarea ne a fostu desierta (cá a muierei ce nasce ventu).

Imaginea e vi'a descriere alegorica mai intensa, mai alesu in visiunile profetice, precum este cea dela Jez. I, despre Maiestatea D. dieésca, si acolosi XVI, 1—63 despre republic'a ebreiloru ce se representéza, cá o féta lapedata de parenti indata dupa nascere, pre carea D. dieu o a crescutu, imbracatu si infrumosetiatu, si sia luat'o de muliere, inse ea s'a facutu curva mai spurcata de catu Sodom'a si Samari'a; insemuandu nenumeratele faceri de bene ce a versatu D. dieu spre Israeliteni, inse ei se fecera nemultiamitori abatunduse la idololatria mai rei de câtu paganii. Asia si in Ps. XVIII, 8—20, unde autoriulu reprezenteza o grea fortuna, in carea se aflá cufundatu, ci dein care D. dieu dein nori tendiendui manule l'a scapatu.

Parabol'a e cuventare de lucruri si intemplari, care intr'adeveru nece odata nu s'au intemplatu, inse care au tota natur'a intemplantiloru istorice, si pentru aceea nu dein scopu istoricu ci singuru morale se enaréza, de unde si insemnarea loru e curatu morale religiosa. Atare cuveñtari parabolice, precum si apologice, prea multu au fostu si sunt pen'astadi usitate la poporale Orientale si anumitu la Ebrei, precum nu numai in V. T. dar' si in Talmud aflâmu, une ori asemenea celoru dein N. T. precum cea despre diece vergure (Mat. XXV, 1—13); inse cele mai

multe si mai frumoase sunt in N. T. in cuventarile Domnului nostru Is. Chr.—Celea mai multe parabole sunt propuse numai spre a desceptá mai tare luarea amente mai alesu a poporului de diosu prein frumoseți'a inventiunei si a imbracamementului, precum despre vinia in V. T. la Is. V, 1—7, care si Domnulu nostru Is. Chr. cu ceva schimbare a adoptat'o la Mat. XXI, 23—44. Altele inse sunt aflate numai spre a acoperi in câtu -va adevverulu, cá se nu véteme pre cei atensi, precum in V. T. e parabol'a lui Natan (2 Sam. XII, 1—9) si a veduvei (acol. XIV, 1—13), er' in N. T. cea despre ospetii chiamati ci nevreudu a veni (Luc. XIV, 26—24), si despre lucratorii in vinia (Mat. XX, 1—16), de unde si Is. Chr. marturisesce dicundu: „Pentru aceea in parabole le graescu loro, cá-ce vediendu nu vedu, si audiendu nu audu nece intielegu“ etc. (Mat. XIII, 13—16). Inse nu totu deun'a lise adange si explicatiunea, fara numai candu de altmentrea aru fi mai cu anevoia de ase intielege; asia aflámu explicata parabol'a despre sementi'a buna (Mat. XIII, 4—9, 19—30, 36—43), dar' explicatiunea paraboleloru despre grauntiulu de mustariu, de aluatu, si altele mai multe lipsesce.

In urma fabul'a sau a pologulu e cuventarea de lucruri si templari care firesce nu s'au potutu intemplá, inse enarate dein

acel'asi scopu morale relegiosu; de care prea pucine se afla in Scripture, mai insemnata e cea dela Jud. IX, 6—21, despre arborii pedurci alegundusi imperatu; alt'a e cea de in 2 Par. XXV, 18 si 2 Imp. XIV, 9: despre spinu ce a petitu pre fili'a cedrului de de muier; altele despre iadu, de sore esindu dein camer'a cea de nunta, de aripele ventului si ale aurorei etc. numai câtu se atengu, si se prest pemu cunoscuta.—In catu inse pentru mitu, care se ia in locu de istoria fabulosa intemplata, inse carea nu s'a potutu intemplá au celu pucinu nu cu acele cercustári cu care se enaréza,—orí câtu s'au nevoitu inimicii Scriptureloru, n'au potutu se domestreze, cà de acelea s'ar' aflá si in Scriptura.

LXII. Simbolu, tipu.

De acecasi clase a intielesului figuratu se tienu si simbolele si tipii, deintre care simbolele suptu mai multe facie nevenu inainte in scripture, sau cá nisce visiuni profetice pentru insemnarea intemplariloru venitorie, de care specie aflámu prea multe in cartile lui Daniel, Zacharia, Jezechiel si Jeremia in V. T. er' in N. T. in Apocalipse,—sau cá nisce lucrari profetice pentru acel'asi scopu, precum la Is. VIII, 1—4, unde D.dieu demanda profetului a luá un vo-

lume si a scrie într'insula cu litere grose: curundu préda, si a pune acestu nume fliului seu nou-nascutu, iusemnându, că inainte de ce va scí prunculu dice tata - mama, se va luá puterea Damascului si Samaria se va predá de regele Asiriei; si la Jer. XXVII, 2 urm. unde profetului se demanda asi face legature si asi pune jugu pre cerbice pentru a insemná injugarea Edomiteniloru si altoru popora suptu jugulu imperatului dela Babilon; — sau si numai cá nisce semne spre aducere amente de templarile trecute sau adevveri relegiose, precum erá in V. T. micululu pasiloru, taiarea cin pregiurn, ceremoniele si serbatorile mosaice, frundi'a de auru pre mitr'a archiereului (Es. XXVIII, 38), er' in N. T. botezulu, si eucharistia, precum dice Paulu 1 Cor. VI, 11: „ Ci v'ati spelat, ci v'ati santitu, ci v'ati indereptatu in numele Domnului Isus si in spiritulu D. dieului nostru; “ si acol. XI, 25: „ Că de câte ori veti mancá panea acést'a, si poterulu acést'a veti bé, mortea Domnului aratati pan' ce va veni; “ de unde si intielesulu acestoru locuri si insemnarea lucrurilor, simboliche se numescu. — In catu inse lucrurile Vechiului Test. sunt semnele celoru ce s'au intemplat in N. T., ele se numescu tipi adeca infaciosiare a celoru venitorie, că - ci acelea eran „Umbr'a celoru fitorie, er' cor-

pulu al lui Christosu (Col. II, 17), precum si in ep. la Ebrei (X, 10) se dice că legea avea umbr'a celoru fiitorie bune, er' nu insasi faci'a lucrurilor, de unde si trecerea ebreiloru prein mare si mergerea loru suptu nuoru Paulu o esplica că tipulu botezului, er' mancarea si beutur'a loru că tipulu eucharistiei dicundu: „Că parenti nostri (a ebreiloru) toti au fostu suptu nuoru, si toti prein mare au trecut, si toti in Moise s'au botezatu in nuoru si in mare, si toti aceeasi mancare spirituale au mancatu, si toti aceeasi beutura spirituale au beutu, că au beutu dein piatr'a spirituale urmatoria, er' piatr'a erá Christos; „adaugundu că „acestea s'au facutu tipi noue“ (1 Cor. X, 1—6). De unde adevverulu acestor'a nece se pote trage la indoieala; macar' ca intielesulu tipicu, in catu totu intielesulu e a cuventelor, er' numai insemnarea e a lucrurilor, intre intielesuri nu pote avé locu.

Nota. Despre profetii preste totu, si despre profetiile mesiane in parte, in catu adera acelea in cartile profetiloru Vechiului Test. intr'adeveru se afla, inca nu pote fi vrę o indoieala, in catu de o parte insesi datele cronologice dein scripture adevverescu, că profetii Vechiului Test. inainte spusera intemplari nu numai aproape ci si forte departate, precum la locul sen annu insemnatu, er' de alta parte insesi cartile Noului Test. precum si ale celoru mai vechi Rabini pana la evidentia demústra, că inca inainte de venirea Domnului nostru Is. Chr. toti ju-

deii asteptau si credeau că va se venă Christos după profetiele vechilor profeti; de unde si intielesulu a celoru locuri profetice sau profetice - mesiane, profeticu si mesianu se numesce. De aci si autorii Noului Test. de atatea ori provóca si citeza acelea locuri dein V. T. prenufiendu formul'a: Aceste s'a intemplatú cá se se plenésca ce s'a dísu preiu profetulu " precum Matt. I, 22, 23. II, 17, 18, 23 etc., sau si cu alte cuvente, sau si fora de nece o formula. De insemnatu inse este, că nu tote locurile citat é dein V. T. sunt strinsu profetice mesiane, ci de multe ori numai se aducu cá nesce mai tari argumente spre intarirea adevérului, adese ori inca numai cá acomodate la intemplarile dein N. T. precum cându Christosu díce despre judeii de afuncia la Mat. XV, 7: „Faciariloru! bene a profetatu de voi Jesaia dícundu: se apropia de mene poporulu acest'a cu gur'a lorú, si cu buzele nte onoréza, er' ánim'a lorú departe stá dela mene“.

LXIII. Explicarea.

In urma remáne intrebatiunea despre explicarea Scripturei, sau cum se cade a se esplicá Scriptur'a mai cu folosu pentru credentiosii crestini? cá-ce, déca folosulu si detori'a de a intielege si a cunosce scripturele e atatu de mare pentru fia-care crestinu, asta detori'a urmezase fia si mai mare pentru preotulu, carele e chiamatu a lucrá in besereca spre folosulu poporulu síe incredentiatu. Dein care respectu cu tota incredentia-rea se cade a ne intorce la cei mai defrunte invetiatori ai beserecei, deintr'a caror'a

multa pretioase scrisori ne putem invetiá, care sunt metodele cele mai adequate acestui scopu, si in ce spiritu se cuvenc a se face atari explicatiuni. De acestea sunt: Omiliile, Comentarii, Scoliele, Questionile, si Glosele.

Nota 1. Omiliile sau cum se dicu acum predicele, in carele parentii beserecei si-luau tema dein vre un locu a scripturei mai mare sau mai micu, pre care-lu esplicau dupa gradulu culturei a ascultatorilor sei mai strinsu sau mai usioru intru intielesulu dogmaticu au morale; intr'asta parte intre toti parentii beserecei dein tota cautarea celu mai inaltu este Joane Chrisostomu Archiepiscopulu Constantinopolei, barbatu cu elocuentia demostenica si cu vertuti adevveratu apostolicesci, plenu de talente si eruditiune D.diesca; cu tote cá altii dein parenti, precum Origene, Basiliu celu mare etc. se tienu mai stensu de scopulu explicatiunei si nu se intendu asia pre largu in tienutele artei oratorie.

2. Comentarii sau Exegese, in carele numai singuru obiectulu loculu scripturei fara ori ce altu scopu retoricu au omileticu se pertractéza; in care parte scrierile parentiloru beserecei nu tote sunt de o asemene valore. unii deintr'insii adeca avendu inaintea ochiloru mai multu interesulu scientificu, altii scopulu invetiatoriu; dein asta parte scrisorile lui Origene si Theodoretu la grec', si ale lui Jieronimu la latini, carii afora de alte calitati erudite aveau si cunoscenti'a limbei ebreesci, sunt cele de mai mare pretiu. Comentarii acesti, cá se cuprenda totu ce se postesce la intielegerea scripturei, dein respectulu scientificu, se cade se fia asia de completi, cátu nemica neci se lipsésca neci se prisosesca dein totu ce pote duce la acela scopu.

3. Scholiele, carele sunt comentarii' scurti

restringuându-se numai la locurile mai grele de întielesu sau controverso, intru un stilu câtu se pote mai precisu; de care natura între operile parentiloru prea pucine se afla, mai multe inse la autorii profani.

4. **Questiunile**, care sunt cercetari érași scurte inse mai multu asupr'a unor lucruri au cuvente singuraticé, excerpte de ici de colea dein scriitura, precum sunt **Questiunile** lai Jeronimu.

Si 5. **Glosele** sau **scholiele** mai mici, care nu se scriu in carte separate ci la însusi testulu scripturei la margine si între linei, in scurte cuvente la cuvintele testului mai cu indoiéla; cele ce se afla suptu asta numire de glose in carti separate la teologii de evulu mediu, in fapta sunt totu aceleasi cu scholiele; er' **glosariiele**, de carele anume pentru scriitura la cei vechi nu se afla ci numai pentru clasici, sunt sau totu un'a cu **Lexicele** au **Dictionariiele** numai mai pre scurtu si nu complete cá aceste, sau in câtu nu sunt scrise in ordinea alfabetica ci dupa materie se numescu **onomastice**, de carele pentru clasicii grecesci se afla multe si pretioase.

LXIV. Traducerea.

De esplicatiune se tiene in catu-va si **traducerea** testului deintru o limba intru alt'a, carea in doue modruri se pote face, sau **tienunduse strinsu** de cuvintele testului ne adaugundu necé lasându ceva afora, dein care se nasce **versiunea**; sau **netienunduse strinsu** de testu, ci amestecându si adaugundu dela sene însusi altele ce nuse afla in testu ci ajuta la întielegerea testului, dein care se nasce **parafraza**. **Arést'a** dein urma nu are neci o lege neci termini între

care se se contenesca, singure intieptiunei traducatoriului lasanduse cum se urmeze, numai câtu se ie amente, cá se nui fia parafrasea asia nemesuratu lunga, câtu cuventele scripturei se se para innecate in marea cuventeloru parafrastelui, ci se se restringa de sene la ce e numai de lipse, si parafrasea se fia chiara si la intielesu.

Nota. In catu pentru versiuni, care in sene sunt de mai mare momentu cá parafrasele, ele sunt de mai multe nature dupa diversele puncturi de vedere si diverse fiantane facute. Unele adeca facunduse dein testulu originariu, de unde si nemidi-locite se numescu, precum e cea grececa a celoru IXX dupre testulu ebreesen al Vechiului Test., altele de intr'alta versiune numite midi-locite precum sunt cea latinésca, itala numita, înainte de alui Jeronimu; si mai tote câte sunt usitate in beserecile grecesci, in câtu pentru V. Test. midi-locite dupre versiunea grececa a celoru LXX, er' numai pentru cele dein N. T. si cele dein aldoilea canonu al V. T. nemidi-locite. Asemenea unele sunt mai multu sau mai pucinu strinse de liter'a si cuventele testului, traducundu au totu cuventul' testului cu altu cuventu respundietorin, au mai vertosu numai intielesulu testului luandulu amente, precum intre cele vechi grecesci a V. T. alui Aquila erá minutiosa pana si la insesi particulele, alui Simachu dein contra mai libera si elegante, er' cea aloru LXX si alui Theodotion tienendu midi-loculu între acelea; inse prea marea strinsória, precum intr'alui Aquila, e pecatuitoria dein acelu punctu, cá-ce asia versiunea remane inca mai anevoia de intielesu de cum e de sene testulu originariu al Scripturei, er' eleganti'a si libertatea prea mare e periculosa adese ori dein acelu

puntu, că-ce ore cum sterge faci'a naturale a testului sacru, au celu puciniui detrage in catu-va, de unde urméza că nu e fidele. Mai de preferitu dara sunt carele neci prea strinse sunt pana la minutie, neci prea libere pana la defaciarea testului, ci midi-loculu tienendu, in catu nu patimesce intielesulu, tienenduse aproape de insesi cuventele testului. De unde se cunosce câte greutati sunt de a se superá la facerca unei bune versiuni, care inca si deintr'alte cautari se mai inmultiescu, dela a loru superare dependendu mai mare sau mai mica bunefatea versiuniloru.

Deci conditiunile unei bune versiuni sunt:—

1. Dein partea testului, cá nu numai se fia originariu, ci precatu se póte curatitu de sumentelele acrisorei dupa regulele criticei sanetose.

2. Dein partea traducatoriului, cá nu numai se cunosca deplenu amendoue limbele, dein care si in care traduce, ci inca se fia prevediutu cu tote cunoscentiele necesarie la intielegerea scripturei, precum sunt limbele, istori'a, geografia, archiologia biblica, Critica, Ermeneutica etc. ci mai alesu se cunosca si modrulu bunei traduceri impreuna cu alte talente intielegatorie si cu amorea adeverului,— si—

3. Dein partea metodului, cá nece se fia rigorosu strinsu de cuventele originarie ale testului pan'la obscuritate, neci prea liberu pana la defaciarea testului, ci precisu, chiaru si cu cuvente adequate respicandu testulu Scripturei.

Nota. 2. Afora de notitiile isagogice, critice si ermeneutice espnse pre scurtn in aceste trei parti, remánu a se adauge in partea urmatoria celelalte notitie cronologice, geografice, si archeologice, carele nu se invertu mai strinsu in giurnlu testului Scriptureloru cá cele de antaiu, ci numai in giurnlu lucruriloru memorate intr'insele, inse carele chiaru asia necesarie sunt spre intielegerea Scriptureloru cá si cele mai deinainte.

P A R T E A IV,

Vechimile Scripturei.

LXV. Istori'a poporului ebreu.

Scriptur'a Vechiului si Noului Test. cuprinde, precum vedim, nu numai descoperirea D. diei despre adeverat'a religiei, incepandu dela cei de antaiu parentii ai genului omenescu, de aci Ebreiloru prein Patriarhië si Profetii Vechiului Test., er' in urma spre folosulu a tota omenimea prein Domnulu nostru Is, Christosu si apostolii sei, ci inca afara de argumentulu ei eticu-filosoficu si istori'a unui poporu intregu, care fu dein provedenti'a D. diei alesi a fi portatoriului acei descoperiri pana la tempulu, candu prein religiea crestinesca se beneaventara tote poporale intru sementi'a lui Abram, care este insusi Is. Christosu Domnulu nostru (Fac. XII, 3. XVIII, 18. XXII, 18. XXVI, 4. XXVIII, 14). „Er' prevediendu Scriptur'a, ca dein credentiã va indeceptã poporale D. dieu, mainainte a bene-scritu lui Abram; ca se voru beneaventã in tene tote poporale.“ (Gal. III, 8). In asta istoria cunoscemu cu deamenuntulu calile, prein care D. dieu a intemeliatu, intaritu si perfectiunatu cunoscenti'a adeverata de D. dieu si moralitatea in midiloculu poporatoru

închinătorie mai vertosu fapturei de catu
 facatoriului si cufundato in abisulu coruptiunii
 nei morale: „Carele cunoscundu pre D. dieu,
 nu cá pre D. dieu l'au maritu seau iau mult
 tiamitu, ci s'au desiertatu in cugetele lor,
 si s'a intunecatu neintielegatori'a lor anema.
 Dicunduse a fi intielepti, s'au nebunitu, si au
 scimbatu marirea neperitoriului D. dieu intru
 asemenare de icon'a peritoriului omu, si a
 sberatoriilor, si a celor cu patru petiore
 si a sierpuitoriilor; pentru aceea ia datu
 pre ei D. dieu intru postele anemelor lor
 spre necuratia de a se despretiui trupurele
 lor in eisi,“ (Rom. I, 21—24). Taiarea im-
 pregiuru, Sambat'a si serbatorile, Cortulu si
 arc'a fedului, ierarchi'a preatiesca si a Levi-
 tiloru, cultulu, sacrificiele, si altele, tote erau
 ordenate cu scopu prea inaltu de a conser-
 bá acesta relegiune necorupta intru acestu
 poporu alesu, caruia pentru credenti'a intru
 D. dieu ia facutu cele mai frumose promi-
 siuni precum ile a si implenitu, er' pentru
 necredentiai si invertosiarea anemei dupa a-
 tate neindoite faceri de bene ia resfiratu in-
 tru tote poporale spre esemplu coloru neas-
 cultatori: „Poporu intortu si resvertitu au
 Domnului veti resplati acestea? Poporu ne-
 bunitu si neintieleptulu, au nu elu e parente-
 le teu, castigatoriulu teu? Elu te facu si te
 intari... Tariea, ce te nascu, parasisi; si ui-
 tasi de D. dieu incepatoriulu teu. Si a ve-

diutu Domnulu si s'a maniatu, cà ce l'a interritatu filii sei si filiele sale. Dis'am, unde sunt ei; stergevoiu deintre omeni memori'a loru." (Adou'a I. XXXII, 5, 6. 18, 19. 26). Intre promisiunile facute poporului ebreescu erá si ereditarea tierei Canaan, unde chiamase D. diu pre Abraam (Gen. XII, 1, 7.), si in carei deduse Josue supunendule pre tote poporale mainainte acolo abitorie, pana ce mai antaiu prein Asiriani si Caldei, si mai preurma prein Romani o pierdura, resfiranduse in tota lumea pana in diu'a de astadi.

Nota. Cartile istorice dein partea Scripturei vechiului Test. sunt: cea mai mare parte a Pentateucului, cartile lui Josue, Judeciloru, Imperatiloru, Paralipomeneloru, Ezra, Neemia, Ruth, Ester, si o parte dein Jesaia, Jeremia, Ezechiel si Daniel, carele cuprendu intru un firu mai ncintreruptu, afora de Cosmogonia si viati'a patriarhiloru dela Adam pana la Abram, istori'a poporului ebru dela Abram antaiulu loru parente pana dupa intorcerea loru dein esiliulu babilonicu; er' dein periodulu dela intorcere pana la Is. Chr. nu aflamu de catu o parte: despre inceputulu noiei independentie sub fratii maccabei, inse nu dedusa pana in capetu; asia catu spre completarea acestui periodu e de lipse a recure la singur'a alta fontana istorica nationale: Cartile lui Josefu Flavinu, carele in Archiologia sa tiese istori'a natiunei sale urmandu pre catu potea Scripturei vechiului Test., inse multe altele si adaugundu si suplenendu dupa fontane, care astadi nu se mai afla; er' in cartea de bellulu júdaicu, mai de amenuntulu scrie de cea mai depre urma catastrofa a natiu-

neî sale, candu judeii revoltându-se în contra Romanilor, fû a dou'ă ora respita cetatea Ierusalimului, si beserec'ă atreia de Erode redicată fû arsa, er' poporul ucis si dusu captiv.—Inca si cartile Noului Test., cu tote că ele mîi deapropo tracteaza de crestinatate, se potu socoti, că o parte complementoria a istoriei acestui popor unicu în istori'ă genului omenescu; si într'adeveru, ebreii dela acea catastrofa încoce mai multu nu avû istoria neci viatia nationale.

Nota. 2. Afora de istori'ă ebreesca, mai alesu în Vechiulu Test. prea multe notitii si istorice sî de alta specie se afla si de alte natiuni învecinate si îndepartate, în catu adeca avura ceva nesu cu viati'ă acestui popor; preste totu inse luandu, afora de istori'ă cea mai noua începundu dela esiliulu babilonicu, istori'ă ebreesca infaciosieza prea pucine puncte, ce se se pota legă cu istori'ă altor popora în legatura cronologica, si ast'ă mai multu dein caus'ă pucinelor monumente ce ne au remasu dein istori'ă acelor popora, cu care ebreii aveau de a face, cum au fostu Egiptenii, Fenicii, Asirii, Chaldeii; candu dein contra ebreii cu grecii si romanii, a caror'ă cronologia ne e mai bene cunoscuta, numai în temporele mai dein urma ale nationalitatii ebreesci venira în contactu.—Inse si în istori'ă interna cronologi'ă templarilor si faptelor acestui popor inca nu se pote desfige cu esactitate, nu numai pentru numerii rotundi ai anilor, de ora ce acestia în realitate numai arare se întempla, ci si mai vertosu pentru lips'ă unor date de ani, precum despre tempulu reginenei lui Josue si Samuel, si pentru indoielele unor locuri, au nu cumva persone si templari istorice cronologice au remasu cu totul afora, precum de pre tempulu între cei depre urma judeci dein cartea Judecilor, si între Eli judele dela 1 Sam. Deasi vene, că si pana astadi invetiati nu se potu învoi de plenu în stabilirea unei cronologie biblice esacte.

De aci Judeii computa dele Adam pana la inceputu-
lu Fiei (numerarei) crestinesci 3761, beserec'o gre-
cesca 5507 *), éra Europeanii cá la 4001. care di-
ferentie veni nu numai dein diversitatea anilor patriar-
chiloru dela Adam pana la Abraam in testulu ebre-
escu, Samaritanu, si grecescu al celoru LXX, ci si
dein lipsele unoru date mai susu atense, care com-
putatorii deintr'una au alta cauza nu intru acelasi
modru le suplenescu.—Noi in urmatoriele vomu pur-
cede cronologicescú tienenduna stensu de scriptura,
si suplenindu de airea dupa potentia cele lipsitorie;
la care vomu adauge cele geografice, politice, ierar-
chice, archiologice etc., dupa epoca.

A. Istori'a primeva,

LXVI. Facerea lumii si a Omului.

La inceputu a facutu D. dieu cerulu si
pamentulu, lumin'a, soarele, luna, ierbile si ar-
borii, vietuitoriele sboratorie, sierpuitorie si
cu petiore, in siesa dile, er' in a sieptea a
incetatu si s'a reposatu de lucrarea sa, pen-
tru acea o a si bune-cuventatu si santitu, cá
se fia serbatoria spre repausu. In a sies'a
di facu in urma pre Omu dupa tipulu si a-
semenarea sa, dein pamentu pre barbatu si

*) S. Niceforu Patriarch'a Constantinopolei mor-
tu a. 828. si Syncellu care fu de facia in Sinodulu e-
cumenicu dela Nicéa II. punu nascorea Domnului nostru
Is. Chr. in a. dela facerea lumii 5000, ci calcululu loru
arata a. 5506 pana la Chr; deunde cei mai tardii defi-
psera numerulu aniloru pana la Chr. in 5506, precum a-
re Cedrenu, éra ceilalti in 5507, fara de a schimbá
calcululu aniloru templariloru inainte de Chr. cum se afla
computati la Syncelu.

dein cost'a barbatului pre muliere, cá sei fia de socia nedespartita, si ia pusu domnitori spre tote cele de pre pamentu, asiedicandui in gradin'a desfetarei (paradisu) si dandule voia de a mancá deintru tote pomele afora dein pomului benelui si areului. Ci neascultandu de demandarea d.dieesca fura scosi afora pre pamentulu duroriloru, unde barbatulu sesi castige pana de tote dilele intru sudorea fecei sale, er' mulierea in durori se nasca fili, pana se voru intorce in pamentu dein care au fostu luati. „ Pentru acést'a precum preintr'un omu pecatulu a intratu in lume si prein pecatu mortea, si asia intru toti omenii mortea a petrusu, intru care toti amu pecatuitu. Ci a imperatitu mortea dela Adam pana la Moise si spre cei ce n'au pecatuitu, intru asemenarea calcarei lui Adam, care e tipulu celui venitoriu“. (Rom, V, 12. 14),. Ci neci asia nu au remasu fora mangaiare, D.dieu apromitiendu, cá celu nascutu dein muliere va se calce capulu celui ce a insielatu pre muliere mam'a genului omenescu (Fac. III, 15. Ebr., II 14, Apoc. XII) adeca Christosu. Fac. I—III.

Nota. Istori'a creatiunei in ordenea, in care e propusa in cartea Facerei, e confirmata si prein teori'a naturalei evolutiuni a caosului, dein care se scrie a fi esitu pamentulu, si prein observatiunile geologice, dein care s'a demonstratu, cá omulu e mai tardiu nascutu pre acestu pamentu, de catu alte vietuitorie si

de catu ierbile, că ce petreficate de omu încă nu s'au aflatu. Era cum ca genulu omenescu, pre lenga tota diversitatea aparente a vitiiloru, totu numai o specie face, si prein urmare deintr'un inceputu se deriva, inca mai multu nu e la indoieala, precum nece cumca laganulu omenimei a fostu partile resaritului sau Asia orientale, fora de a se poté determiná mai aproape loculu lui, sau paradisulu. In oriente se crede, că a fostu in Media lenga cetatea Rai (la cei vechi Rages, Rhaga, Rhagae etc. Tob. I 16 ect.) a caria tienstutu si pana astadi este că un paradis; celu pučinu Cartea Facerei presupune a fi fostu in tienstutulu celu formeza Eufratele, Tigrulu, Gihon si Fison (II, 10—14), dein carele cele doue dein urma Josefu Flaviu le dice a fi Gange si Nilu, ci mai adeveratu se pare a fi Oxu si Fasis.

LXVII. Adam — Noe.

Omulu celu de antáiu Adam, si mulierea cea de antaiu Eva (adeca viatia pentru că ea fù mam'a toturoruu viiloru) avura pre Abel (intristare) si Cain (fauru) cei d'antaiu filii ai loru. Ci Cain ucise pre Abel dein pisma, si fù tatalu unei vitie de omeni facatori de reu inse maestri, er' in loculu lui Abelu, ce fusese pastoriu, nascunduse Seth (punere), dein acest'a se trase fameli'a temetoriloru de D.dieu dela Adam panala Noe, carii si filii lui D.dieu se numescu si intra acestia mai cu alegere Enochu, precum vitiea cea reaalui Cain se numí filii omeniloru. Fac. IV, V.

Nota. Viati'a acestor Patriarhi: Adam, Seth, Enos, Cainan, Malaleel, Jared, Enoch, Mathusala, Lamech si Noe, e de o lungime, vietici omenilor incepundu dela David neasemenata, inse cu mare diferentia inte testulu ebreescu, samaritanu, si al celor LXX; ebreii numerandu dela Adam pana la nascerea lui Sem filiulu lui Noe 1556, samaritanii 1207, cei LXX dupa Eusebin 2142, carii dupa calcululu usitatu in beserec'a grecesca aru respunde aniloru 5507—3365 inainte de Christosu seau de Er'a crestina; care diferentia vene mai alesu dein contrariile sisteme calculatorie ale testului samaritanu si celui grecescu, de ora ce grecii numera pretotendinea afora de Noe cu 100 de ani mai multu cá samaritanii, ér' testulu ebréescu acum respunde celui Samaritanu, acum celui grecescu. —Singuru Enoch celu mai relegiosu se díce a fi avutu viatia mai scurta numai de 365 de ani, candu dein contra filiulu acestuia Matusala se pune a fi viatu mai lungu de catu toti ceilalti: 969 de ani (Fac. V, 23. 27). —De Enoch scrie Scriptur'a, cá amblandu cu D. dieu, D. dieu l'a luatu, (Fac. V. 24), care unii intielegu de moatea lui, er' altii, cá l'ar fi rapitu de vin in ceru. Suptu numele acestui piu patriarhu, dela care rabinii dícu cá s'a aflu scrierea, pre la inceputulu crestinatatei se aflá o carto care si in Ep. lui Juda v. 14 se citeza, ci ea remase apocrifá si se pierdú afora dein versiunea etiopica. — Inca si pentru inaltimeá staturei se paru omenii acestui periodu a fi fostu alurentea de catucei mai tardii, de unde si Giganti se numescu (Fac. VI, 4). De insemnatu inca este, cá aflatorii artiloru toti se deducu dein familia lui Cain (Fac. IV, 21, 22).

LXVIII. Noe — Abraam.

Prein amestecarea fililoru lui D. dieu cu filii Omeniloru in casatoria, coruptiu-

nea devenindu universale si nesuferita, D. dieu tramise diluviu pre pamentu spre a sterge acea vitie corupta depre facia pamentului, singura famili'a lui Noe aleasa fiindu de a scapá dein acesta perditione universale, pentru relegiosetatea lui si spre propagatinnea genului omenescu; carele facundusi naie in form'a unei arce (scriniu) mari, intrá si insusi cu famili'a sa in al 600-lea anu al vietiei sale, si dein tote vietiiitoriele luà cuse ne in la-intrulu naiei mai multe parechi impotr na cu nutretiuulu de lipse spre tienerca tuturor'a. Er' dupa trecerea diluviului esíndu elu cu totii dein naie, dede multiamita lui D. dieu pentru scapare, si luà promisiunea cum ca nu va D. dieu mai multu se respierda lumea cu apa. Dein ai acestuia trei fetiori Sem, Cham si Jafet se deduce totu genulu omenescu, care mai antain pana la edificarea Babilonului si turuulu celu inaltu in campulu Senaar lenga Eufrate aproape de Mesopotania erá intru un'a, er' atunci neintielegunduse între sene s'a resfiratu spre totu pamentulu scimbandulise si limb'a primitiva, intr'atat'a ratu nu se mai puteau intielege unii cu alalti. Dein Sem se trase in a diecea generatiune Abraam, Ebreii, Arameif etc., dein Cham Chananeii prein tatalu loru Canaan, pre care Noe l'a blastematu pentru nerusinareca tatani-seu, Egiptenii etc., era dein Jafet, Grecii si Europeanii. Fac. VI → XI, 50.

Nota 1. Si viati'a acestoru patriarchi dela Sem pana la Abraam inca e totu mai mare decatu cea ordinaria a omeniloru, inse cu decrescere continua (Fac. VI, 3) pana la Josue. Seriea genealogica dupa testulu ebreescu si Samaritanu e: Sem, Arfaxad, Sala, Eber, Faleg, Ragu, Sarug, Nachor, Tara si Abraam, ci celu grecescu intre Arfaxad si Sale adauge pre Cainan precum si in genealogi'a dela Luca (III, 36). Alta diferentia mai e intre aceste trei testuri si pentru decursulu aniloru dela Sem pana la Abraam, dupa celu ebreescu fiindu de 390, dupa Sam. 1140, er' dupa cei LXX 1170, asiá câtu nascerea lui Abraam cade dupa ebrei in anulu 1946, dupa Sam. 2347 si dupa computulu beserecei grecesci in anulu 2195, er' dupa al Europeaniloru 2058 inainte de Er'a crestina cu diferentia de 137 de ani intre amendoue computurile mai dein urma, care mai alesu vene dein defectele cronologice intre anii dela mortea lui Moise pana la David, pre care cronologii nepotendule supleni cu precisiune dein scriptura, se nevoira ale supleni de intr'alte fuintane mai neautentice precum dein Josefa Flaviu si altii in diferente forme. Dupa aceliasi calculu si diluviulu, care in scriptura se pune a se fi templatu cu 100 de ani dupa nascerea lui Sem, cade in a. 1656 dela Adam dupa ebrei si asia mai incolo, sau in a. 3265 inainte de Chr. dupa calcululu beserecei grecesci, er' dupa al Europeaniloru in a. 2348. De insemnatu inca este, că memori'a diluviului si la grecii pagani s'a tienutu precum ei tienura a mente si numele lui Jafet suptu numirea Japetos fatalu lui Prometeu, care-lu diceau autoriulu genului omenescu (Hor. od. II. III, 27. Ovid. Met. I, 82, Virg. Georg. I, 279). — Dela Eber s'au numitu Ebrei (Fac. X, 21), er' sub Faleg filiulu lui se dice a se fi templatu impartirea pamentului (X, 25).

Nota 2. De cetatea si turnulu Babilonului, dela care si imperati'a Babilonia s'a numitu, mai pre largu scriu istoricii profani si anume Erodotu (I, 180-183) care o a vedutu, nascutu fiindu la a. 484 inainte de Chr. Forma cetatei era quadrata, de 480 stadia rom. sau 12 mile geografice giuru-impregiuru, cu muri de 200 coti inalti si 50 de lati, si cu case de 3—4 culmi inalte; er' dupa Diodoru Sicululu inca si cu 250 turnuri si cu porti de arame. Calile cetatei 50 cu numerulu erau in linia dreapta si impartiau cetatea intru o multime de quadrate. Prein midi-loculu cetatei curea Eufratele, care o impartia in doue parti imprennate prein o punte ninunata ce ducea dela Residenti'a regia de o lature si la templulu lui Belu preste cealalta. Acestea doue erau dein cele mai imposante edificia dein cate insentia lumea cea vechia. Templulu lui Belu, un quadratu de doue stadia in sia-care lature; dein midi-locui se inaltia un turnu prea inaltu ce sta dein optu turnuri puse unulu de supr'a altui cu graduri de diosu pana susu; in celu mai de a supra era o besereca mare imperatesce infrumosetiata cu asternutu si mesa de auru in onorea D. dieului, unde dupa acel'asi Diodoru se feceau obserbatiuni astronomice; in partea mai de desuptu inca era alta besereca cu statu'a lui Belu de auru, cu tronu si mesa asisiderea. Asia si gradin'a susu spendiurata patru juguri de lata era un'a dein cele mai straoardinarie fapte de mani omenesci. Tote inse aste superbe fapte astadi nu sunt de catu ruine enorme, pre cum prenunciara profeti V. T., dupa ce stetese lungu tempu capital'a unei mari imperatie. Ea incepu a scade suptu domni'a dinastiei persice; er' suptu regii Siriei cadu cu totulu, dupa ce Seleucu Nicator edificà Seleucia de rivale Babilonului lenga Tigri. Celu mai vechiu imperatu al ei in scriptura se numesce Nemrod „barbatu vertosu venatoriu inaintea Domnului“ (Fac. X, 8—

10), er' Belu erá idolulu acestei cetati (ved. Dan.), care dupa altii dela acest'asi lua numirea. Poporul insusi se numea si Babiloniani si Chaldei, si erau renumiti in vechime pentru scientiele loru astronomice si magice.—Rivalea ei fù Ninivea capital'a Asiriei, lenga Tigri de catra resaritu, inse care de si mai tenera, cadiù mai curundu cá Babilonulu.

Nota 3. Scriptur'a dice, cá Abraam fù nascutu in cetatea Ur a Caldeiloru ce nu erá departe de Babilon, si cá tatalu seu plecà de acolo spre a merge in Canaan, ci ajungendu in Haran cetatea Mesopotamiei, acolo s'a asediatu cu fameli'a sa si acolo a moritu (Fac. XI, 31, 32). Acesta tiera, in Scriptura numita campii lui Aram (XXV, 20. Jez. XII, 13) si campulu a doue riuri (Fac. XXIV, 10) de unde si Mesopotamia la greci s'a numitu, erá intr'adeveru între doue riuri Eufrate si Tigri care o margineau de catra apusu si resaritu, de catra miedia nopte margininduse cu muntele Tauru, er' spre miedia-di vecinanduse cu Babilonia sau dupa altii intendienduse pana in sinulu persicu. Parca meridionale erá seca si seraca, er' cea boreale prea fructuosa cu campii buni de pasune, unde se aflá si cetatea Haran, cunoscuta la clasici sub numirea Carrae. Abitatorii ei se socoteau Siri precum le erá si limb'a, si tier'a se socotea a fi parte Siriei si nece odata n'a formatu Statu de senesi.

LXIX. Starea acestui periodu.

Scriptur'a ne infacisieza starea morale a cestui periodu ca a unui dein cele mai corupte. Antaiu neascultarea primiloru parenti de D.dieu, care fù certata cu pierderea fericirei si cu mortea nu numai pentru seneci si pentru tota posteritatea loru. Adou'a

uciderea de frate de in pisma, sangele versatu de in pamentu strigandu vindicta asupra uciatoriului, carele fu certatu cu temere si fug'a in lume inse fora a poté scapá de nea-dormit'a mustrare a conscientiei. Atreia batjocorirea de parenti, ce a cutezatu Cham asupra lui Noe parentelui seu, de unde si fu reasiti'a lui blastemata. Si in urma tote vitiurile precumpanindu intru atat'a, catu genulu omenescu se fece nesuferitu in ochii lui D.dieu, pentru care si fu certatu cu pierditiunea a tota suflarea afora de cei cu Noe; er' dupa diluviu pentru orb'a audacia si trufi'a lui fu respanditu spre faci'a a totu pamentulu. Famelie si persone tematorie de D.dieu nu lipsira intr'adeveru neci atuncia, inse esemplele unui Enoch si Noe sunt rare, er' reutatile comune inundara si pre filii lui D.dieu sau fameliile cele bune, si in urma cunoscenti'a adeveratului D.dieu separe a fi incetatu cu totul, pana ce prein Abraam érase fu reinviata si tienuta.

Nota. Spre iuvetiatur'a omeniloru in acestu periodu aflamu cele mai simple precepte. si despuse-tiuni, cum se cuvenea omeniloru intru antai'a loru pruncia: Contenirea de a manca deintru un pomu, mustrarea lui Cain, legile numite noachitice cum sunt: de a nu manca sange si de a nu versa sangele fratini - seu (Fac. IX, 4—6). — Starea inse fisica se pare a fi fostu cu multu mai buna: pastoritul, agricultur'a, facerea cetatiloru, aflarea instrumenteloru musicale etc. arata inceputulu unui progresu imbucuratori, de era impreunatu cu progresulu morale.

B. Patriarchii.

LXX. Abraam, Isaac, Jacob.

Dein Haran cetatea Mesopotamiei, unde venise cu fameli'a parentesca dein Ūr, Abraham fu chiamatu de D.dieu a esî dein tier'a tataniseu si a merge in Canaan; de care ascultandu Abraam si plecà intr'acolo cu muliere-sa Sara si cu nepotu-seu Lot, unde ajungundu mai in urma s'a asediatu cu locuenti'a lenga Hebron, er' nepotu-seu in Sodoma, care in scurtu dupa aceea impreuna cu alte cetati invecinate pentru foradelegile loru fura arse cu focu dein ceru si confundate in loculu ce se numesce marea-morta. In acelu pamentu promisulu si posteritatei sale dupa insulu, ise nascu dein promisiune D.diecesca Isaac dein Sara fiendu betrana si mainainte nenascundu, carele fu al doile patriarchu al ebreiloru; si Ismael dein Hagara sierbitori'a Sarei, dein care se tragu si unii arabi; er' mai tardiu dupa moartea Sarei mai multi fetiori, parentii ai mai multoru popore mai mici. Inse promisiunile si legatur'a, ce a facutu D.dieu cu Abraam, au remasu pentru Isaac si posteritatea lui; er' semnul legaturei fu taiarea impregiuru. (Fac. XI, 31—XXV, 18).

Lui Isaac, cui D.dieu-i repeti promisiunile facute tatani-seu, ise nascura in Canaan dein Rebeca vera-sa doi fili gemeni:

Esau si Jacob, carii fura patriarhi a doue popore mari, inse promisionile D. dieesci remasera lui Jacob al treile patriarhu al ebreiloru, caresi Israel se numi. (Fac. XXV, 19 — XXVIII).

Acestu dein urma, dupa ce ise nascura doispradiece filii, capete a XII triburi anume: Ruben, Simeon, Levi, Juda, Isachar si Zabulon dein Lia (Fac. XXIX, 32 — 35. XXX, 18, 20), Josef si Benjamin dein Rachel (XXX 22 — 24. XXXV, 16 — 20), Dan, Neftali, Gad si Aser dein doue tienatorie (ac. 6, 8. 11. 13), — pierdiendu pre Josef, pre care fratii lui-lu vendura in Egiptu, si nascunduse fomete in Canaan, se duse cu tota cas'a sa in Egiptu, unde filiulu seu Josef, pre care-lu crediuse mortu, prein intieptiunea si inaltele lui vertuti dein sierbu si prensoritu ajunsese la antai'a demnetate in Curtea imperatului Egiptului; unde dandulise locu de locuentia in tienutulu Gesen intre Egiptu si Canaan, au siedintu pana la morte elu si filii sei; er' dupa mortei pre Iacobu l'au dusu filii lui cu mare pompa in Canaan de-lu immormentara la Hebron in mormentulu parentescu. (Fac. XXVIII — L).

Nota. 1. In defigorea cronologiei acestui periodu inca se mai afla una diferentia notabile intre urmatorii testului ebreu si al celoru LXX, nu mai

multu pentru numerulu aniloru acestoru patriarchi, că iutr'astu poutu numai este diferentia, ci numai pentru diferenti'a unui versu (Esir. XII, 40), care in celu ebreescu suna: „Er' siederea fililoru lui Israel, ce au siediutu in Egiptu, a fostu de patru sute treidieci de ani; „er' dupa al' celoru LXX asia: „Er' siederea fililoru lui Israel, ce siediura ei si parentii loru in tier'a Egiptului si in tier'a Canaan, ani patru sute trei dieci;“ cu cesti dein urma concordandu si testulu samaritanu. Dein care causa ebrei dela nascerea lui Abraam pana la esire numera 720 de ani, adeca panà la venirea lui in Canaan 75 (Fac. XII, 4), pauà la nascerea lui Isaac 25 (XXI, 5, etc.), panà la nascerea lui Jacob 60 (XXV, 26), si pana la intrarea acestuia cu fameli'a in Egiptu 130 (XLVII, 8, 9 etc.), la carii adaugunduse cei 430 de aui, carii in testulu ebreu suna uumai de tempulu siederei fililoru lui Israel in Egiptu, facu acei 720 sum'a auiloru acestui periodu. Inse dupa ce testulu grecescu si samaritanu suna nu uumai de Egiptu si de filii lui Israel, ci si de Canaan si de parentii acelor'a, asia cei 430 beserec'a grecesca-i computa dela intrarea lui Abraam in Canaan, si asia dela nascerea acestuia paua la esirea dein Egiptu sub Moise numai 505. De insemnatu iuse este cunca, cautandu la numerulu de 600,000 barbati portatori de arme de la 21 in susu, carii s'au affatu candu cu numerarea poporului in anulu al doilea dupa esirea dein Egiptu (Num. I, 1. 45—47), pre lenga tota fecunditatea acestui poporu (Es. I, 7. 12. 20) a nevoia se pote supune, cum ca Ebreii uumai in decursulu de 215 de aui, in carii dupa testulu celoru LXX aru fi locuitu in Egiptu, dein 70 de suflète, ce au intratu cu Jacob acolo, aru fi potutu cresce intru o proportiune asia straordinaria; ci dein contra, urmandu testulu ebreu, dupa care ebreii au siediutu 430 de ani in Egiptu (Fac. XV, 13), asta greutate inceta.—

Deunde anii periodului acestuia sunt anii 1936—2666 dela Adam dupa ebrei, er' dupa calcululu beserecei grecesci anii 3312—3817; deci inainte de Chr. dupa bes. grec. anii 2195—1691, er' dupa Europeani anii 2058—1491, si asia cu intregi 200 de ani pn-
nendu mai diosu esirea ebreiloru de catu bizantinii, neurmanda nece testului ebru nece celui grecescu in determinarea aniloru acestui perodu ci luanduter-
minulu mediu de 666 de ani.

Nota 2, Afora de natiunea Israeliteniloru, carii de adereptulu se deducu dela Jacob sau Israel, in cartea Facerei se mai atenge si originea altorñ popore invecinate de un sange cu aceia, dein Abra-
am au dein fameli'a lui, cu care ebreii in decursulu istoriei loru avura multu a face. Asia—

1. Dela Lot nepotulu lui Abraam se deduce Moab si Ammon (XIX, 30—38), carii erau cu locuenti'a dein colo de Jordanu in partea meridionale lenga riurile Arnon si Jaboc, cu capitalele loru Ar si Rabbath-Ammon; dein caus'a carei fratietati Moise conteni pre Israeliteni a nu le ocupá posesiunile loru (Ad. Leg. II, 9).

2. Dela Ismael filiulu lui Abram se deducn Ismaelitenii (XXI, 18), dein care o parte a Arabiloru se lauda a se trage; er' dein ceilalti fili ai lui Abraam cei avù dein adou'a muliere Madianiti, Sabei si altii. Si—

3. Dela Esau fratele lui Jacob si antaiulu-nascutu al lui Isaac, care sî Edom s'a numitu, Idumeii, ce locuieau in partea meridionale a Cananeei in muntele Seir (XXXII, 3), numita si Idumea; de a caror'a regi si principi o lista lunga se aflatu acolo (XXXVI, 3—43), si deunde se tragea si celu de antaiu rege strainu al judeiloru Erode I, suptu care se nascù D. nostru Is. Chr. Si asia s'a implenitu profeti'a patriarcului Jacob (Fac. XLIX, 10), cum ca nu va lipsi dein sementi'a Judei impera-

tătoriu, până ce va veni Mesia; după cum întielesera însisi judeii acestu locu înca înainte de venirea Domnului n. Is. Chr. marturisindu însasi versiunea grecesca a celoru LXX, care asia suna: „Nu va lipsi Domnitoriu dein Juda, și duce dein copsele lui, până ce va veni cel'a, cui e reserbatu; și acest'a e a-acceptarea popoșelor“. Cu care versiune cosemte și Simachu și Justinu marturulu; și Judeii in parafrasele loru cele chaldeesci, in care anume de Mesia es-plica acestu locu,

LXXI. Canaan sau Palestina,

Tier'a C a n a a n sau C a n a n e a, asia nu-mita dela nepotulu lui Noe și filiulu lui Cham (Fac. X, 1, 6. 18), mai tardiu Palestina pentru Filisteii cari locuiau de alungulu marei mediteranie dein coce de Jordanu, pamentulu repetiteloru promisiuni (Fac. XII, 1. 5—7 etc.), tier'a cea curetoria cu lapte și miere, se intendea spre resaritu numai până la Jordanu, carei erá limitele orientale pana catra capetulu marei morte, de unde in linia recta pana in marea mediterania erá invecinata Arabia, er' spre apusu terminulu ei erá marea mediterania până la Fenicia, și de acolo spre media-nopte muntii Libanului pana la funtanele Jordanului. Partea de preste Jordanu catra resaritu se numea cu un nume generariu G a l a a d dupa numele fiului lui Machir filiului lui Manase (I Par. II, 21. VII, 14. 17), mai tardiu P e r a e a. Amendo-ue aceste parti muntose și pietrose, mai a-

pte pentru pasiune de catu agricultura, afora de valea occidentale Saron, si cea boreale numita Jezrael. Partile inse mai apte spre pasiune in tempurile patriarchiloru in Cananea se paru a fi fostu Hebron in partea meridionale si Sichem in cea boreale, unde aflamu pre Abraam (Fac. XIII, 18) si Jacob (XXXIV, 18) mai indelungatu a fi petrecutu cu turmele sale. — Abitatorii acestei tieri erau Cananeii cu numire generale, er' dupa fameliie impartiti in Hethei pre la Hebron, Jebusei pre la Jerusalem, Hevei pre la Sichem, Ferezei, Gergesei etc., cu carii mai tardiu Moise conteni Israeliteniloru de a se casatori (Esir. XXXIV, 16. Ad. leg. VII, 3), pentru pericolulu coruptiunii, care a si urmatu, precum arata pre largu cartea Judeciloru.

Nota. 1. Cetatile mai de frunte pre acestu temu in Cananea erau:

1. Sodomu, si Gomoru cu altele de prein pregiuru, arse si cufundate in marea morta, care si marea sarata se numea (Fac. XVIII, XIX), dein care peritiune numai Lot cu fameli'a sa, afora de mulierei, scapa (XIX, 26), intru o vale prea frumoasa numita a acaciloru (XIV, 3), asemenate cu paradisulu Domnului (XIII, 10) inainte de catastrofa. Pre acelesi cetati le scapase Abraam dein man'a a cinci imperati carii le predase si pre Lot, care locuia aci, inca-lu dusesese captivn, batendui cu ai sei 318 de sierbi. Pentru care scapare Mechisedecn preutul celui prea inaltu, tipulu preutiei Domnului

n. Is. Chr. (Ebr. VI, 20. VII, 1. 3. 11 etc.) si imperatulu Salimului benecuventà pre Abraam, er' Abraam dede lui dieciuela dein tote ale sale (Fac. XV. Edr. VII, 2. 4. 6).—Acestu Salim erà Jerusalemulu, cetatea pazei, care inse pre aste tempuri nu mai vene înainte pan' in tempurile dupa estre, si precum se pare pre atunci erà cetate mica, si numai dela David incependu ajunse la acee insemnetate mare, care va tiené in memori'a poporeloru crestine loculu celu de antaiu pentru totu deun'a. Altu Salim erà celu dela Enon lenga Jordanu, unde botezá Joane (Joan. III, 23)

2. Hebron, 22 de mile rom. departata de Jerusalem spre inedia-di, cetate vechia, lenga care mai indelungatu tempu locuì Abraam (Fac. III, 18 etc), Isaac (XXXV, 27) si Jacob (XXX, 14), si unde Abraam cumparà un agru spre inmormntarea familiei sale (XXIII, 1—XXV, 9. XXXV, 27, 29. L, 13). Aci siediu David siepte ani înainte de a fi recunoscutu de toti Ebreii (2 Sam. V, 5). Dupa ocuparea Palastinei fu cetate preutiesca.

3. Sichem, pre tempurile Domnului n. Sihar numita (Joan. IV, 5), in partea de midi-locu, unde mai antaiu ajunse Abraam venindu in Canaan si redicà altariu Domnului (Fac. XII, 6, 7), si lenga care in altu Salem aproape petrecu mai in delungu si Jacob panà la rusinos'a templare cu feta-sa (XXXIII, 18—XXXV, 4). Acolosi fu inmormntatu Josef (Jos. XXIV, 32), si Josue tienu adunarile lui Israel (XXIV, 1. 25). In tempulu Judeciloru ea fu residenti'a lui Abimelech fiulu lui Gedeon (Jud. IX, 1 urm.), er' dupa schism'a celoru X triburi resiedenti'a lui Jeroboam. Dupa esiliu Samaritanii redicara pre muntele Garizim aproape de cetate un templu pre care Joane Hircanulu l'a derimatu.

4. Bethel, adeca cas'a lui D. diu, mai de multu Luz numita (Fac. XXVIII, 19), 12 mile rom.

departe de Jerusalem spre miedia nopte in calea catra Sichem. Aici Abram venindu dela Sichem s'a asediatu pucinelu, redicandu altariu Domnului (XII, 8), er' Jacob si trecundu catra Mesopotamia redica semnu cu votu (XXVII, 11—22), si intorcunduse prein Sichem sia implenitu votulu (XXXV, 6, 7). In acea cetate stete lungu tempu cortulu legei pre tempulu judeciloru (Jud. XX, 18, 26 urm. 1 Sam. X, 3), si Samuel tienu judecata (1 Sam. VII, 16). Inse dupa schisma aci redica Jeroboam cultulu vitieliloru de auru (1 Imp. XII, 28 urm. etc.) pana la respiirea acestui imperiu (2 Imp. X, 28 arm.); dein care cauza profetii cu atat'a ura cuventa asupra (Os. X, 5. IV, 15. Am. III, 15. VII, 10. 13. Jer. XLVIII, 13), pana ce Josia imperatulu Judei surupa acesta casa de cultu idololatricu (2 Imp. XXIII, 15. 19).

5. Bethlehem, ce se dice casa' panei, mainainte numita Efrata, cetate mica, 6 mile rom. departata de Jerusalem spre miedia-di, de care aproape Rachel mori nascundu pre Benjamin (Fac. XXXV, 19), deunde si Jerenia plange pre Beniamitii ducundi in esiliu subtu numele ei: „Rachel plange pre filii sei si nu vre se se mangaie, ca-si nu erau (XXXI, 15);“ er' evangelistulu Mateiu plange cu cuventele profetului pre pruncii ucisi de Erode acolo (II, 17, 13). Aci fu si residenti'a principiloru dein fameli'a lui Juda pana la David (Ruth. I, 1, 2. 22. II, 1. 17—22), unde si David se nascu (1 Sam. XVI, 1. XVII, 12), si in urma dupa profeti'a lui Michea (V, 5. Jo. VII, 42) se nascu si Domnulu n. Is. Ch., care fu dein sementia lui David dupa omu (Mat. II, 1. Luc. II, 4, 6, Rom. IX, 5).

Nota. 2. De Cananea se tienea si tier'a Filisteiloru de lenga marea mediterania, unde aflamu pre Abraam (Fac. XX) si pre Isaac (XXVI, 1, —22. 26—31) petrecundu, inse cetatile loru cele principali 5: Asdot, Ascalon, Acaron si Ga-

tu, afora de Gaza (X, 19) inca nu venu înainte; er' Gerar cu regele lor Abimelech in Gerar, care erá terminulu meridionale precum Gaza celu boreale, in tempurile mai tardie fu mai neinsemnata.—Asemenea si Fenicia, totu lengá aceeași mare in partea de media-nopte, cu prea vechi'a cetate Sidon (Fac. X, 15. 19), inse inca fora memori'a Tirului; tiera iu sene mica, inse de o prea vechia cultura, cu frumosele si avutele ei cetati, si cu un comertiu latitu celu puciuu paná la Ispania. Cu acestu micu ci stralucitu statu ebreii stetera totudeun'a in bun'a armonia, deunde si sub Josue tienutulu Fenicie e apriatu scosu a fora dein terminii pamentului, ce l'a impartitu Israilteniloru spre al ocupare, (Jos. XIX, 26—29), er' Solomon doná lui Hiram regelui dein Tiru 20 cetati si alte pentru maiestrii si lemnele cei tramise pentru redicarea baserecei dein Ierusalim (1 Imp. IX, 11—13). De cultur'a marturisesce si vechi'a traditiune a poporului ellenu, cum-ca Cadiu fenicianulu a fostu, carele a adusu mai antaiu artea scrierei si alfabetulu in Grecia, precum si pana adi arata numirea litereloru grecesci care e mai intregá cá a ebreiloru. Ca-ci limb'a tuturoru acestoru popore, a Cananeiloru, Filisteiloru si a Feniciloru a fostu totu un'a cu a Ebreiloru numai cu diferentie dialecticale; precum si scrisori'a.

LXXII. Egiptulu. Arabia.

Egiptulu, care ebreesce se dice Misraim dupa unulu dein filii lui Cham filiulu lui Noe si frate cu Canaan (Fac. X, 6), e un'a dein tierile cele mai vechi in cultura inca pre tempurile, candu istori'a altoru popore e fabulosa, dela Cananea spre apusu; in sene numai o vale lunga si in proportiunea

lungimei stremta, pre care in lungulu ei o tália in done Nilulu curendu despre media-dî catrà media-nopte, unde impartînduse in done ramuri se versa in marea mediterania facundu una insula in form'a literei grecesci Δ , de unde si Delta o numiau. In latura derepta acestei insule spre resaritu se incepea un tienutu bunu de pasiune, ce se numea Gessen (Fac. XIV, 10 etc.), unde testulu celoru LXX are: Gessen al Arabiei, de ora ce pre atunci se socotea a se tiené de desiertulu acelu mare al Arabiei boreale, care dá cu capulu pana in marea mediterania si in Palestina, cuprendiendu si peninsul'a ce se afla intre cele doue cornuri boreale ale Sinului arabicu sau marei rosie cu desierturile, Sin, Sur, Faran, etc. si cu muntii: Sinai, Horeb, Abarim etc.—Abitatorii Egiptului se paru a fi fostu nu numai de altu sange dar' si de alta limba de cum Ebreii, Arabii, Sirii etc., er' Cananeni de se si dîcu a fi frati cu Egiptenii, totu inse aveau limb'a ebreesca cá Fenicii, Filisteii etc.—Limb'a arabesca dein contra e sor' dulce cu cea ebreesca, de si mai regulata, mai culta si mai avuta.

Nota 1. Egiptulu in vechime se impartia in trei tienute principale:—

1. Egiptulu de susu sau Thebais cu capitala Thebae, in scriptura No si No - Ammon numita (Jer. XLVI, 25. Jez. XXX, 14 urm. Nau.

III, 8), a careia ruine si astadi rapescu in mirare pre calatorii pentru nespusele edificia maretie dein marmure taiate; residentia pomposa celoru mai vechi regi, carii la Egipteni se numeau cu nume generale F a r a o, cu o 100 de porti, dein care se poate precepe si intenderea ei. La greci se numea si Diospolis pentru beserec'a cea mare a lui No-Ammon D. dieulu Egipteniloru, la greci Joie-ammon. In partea apusana a cetatei lenga Nilu era statu'a colosale alui Memnon, care dá sunetu dein sene in tote demanetiele resarindu sorele, si astadi inca sustá inse mutilata.

2. Egiptulu de midi-loculu, sau Heptanomis adeca cu VII tienute, lenga lacurile Moeris si Menis, si —

3. Egiptulu de diosu, cu cetatile Memfis in scriptura Mof (Os. IX, 6), Tanis in script. Soan (Num. XIII, 23. Ps. LXXVIII, 12. 43. Jes. XIX, 11, 23 etc. Jez. XXX, 14) la gur'a Nilului, Heliopolis adeca cetatea Sorelui in Scr. On (Fae. XLI, 45. Es I, 11 etc.), Raamses si Pithom, pre care le au edificatu filii Ini Israel supu tirani'a regiloru Egiptului; si altele mai multe mai noue, intre care in epoc'a dupa esiliu mai celebre fú Alexandria in marginea Egiptului de catra apusu lenga mare, pre care o a fundatu Alesandru Marele spre ruinarea Tirului, er' Ptolomeii o alesera dere-sidentia lorusi, si afora de alte o infrumosetiara cu fundarea minunatei bibliotece de 100,000 volumi si a unui Musen pentru scientiele grecesci; dein care biblioteca parte inca sub opugnarea lui Iuliu Cezariu, parte mai tardiu sub Teodosiu M. candu cu stricarea besereceloru pagane, si in urma sub Califulu Omar de arabi fu arsa si nemicita.

Nota. 2. Arabia, ce e peninsula incongiurata de trei parti cu mare, adeca cu Sinulu persicu, oceanulu indicu si marea rosia, si numai catra miedia

nopte are uscatulu de linia marginitoria dusa dela capetulu sinului persicu pana la marea meditarania pre lenga Babilonia, Persia si Palestina pana la Egiptu, inca se imparte la geografii clasici in trei parti:—

1. Arabia fericita in partea meridionale, in care fu renumit'a in vechime imperati'a Sabei, si deunde imperates'a ei veni la Solomon (1 Imp. X); tier'a productelotu mirositorie cá: balsamu, temia, snirna, casia, si altoru de mare pretiu precum auru, pietri scumpe etc. Sabeii in Scriptura se dicu a se trage dela Saba nepotulu lui Abraam prein Jecsan filiulu lui (Fac. XXV, 3).

2. Cea boreale in doue parti impartita: apusana, care si Arabia pietrosa se numesce, intre sinurile marei rosie, unde e muntele Sinai, si se invecineza cu Egiptulu, marea mediterania si Palestina; tiera intr'adeveru pietrosa si numai de pasiune buna, cu cetatea Petra mai tardia, deunde sia luat numirea, si cu abitorii Nabatei. Prein acesta parte trecura Israeliteni spre Cananea esindu dein Egiptu si petrecundu intrins'a 40 de ani sub Moise. Fr' partea de catra resaritu cu intenderea pana la Eufrate se numesce Arabia desierta, mai tota arenosa, cu pucina vegetatiune si pucini locuitori inca si aceia numai nomadi locuitori iu corturi.—Intre Arabia pietrosa si desierta era Idumea cu muntele Seir.

LXXIII. Cultur'a acestei epoce.

Intre poporele culte ale acestei epoce, afora de Babiloneni, in clasa de antaiu erau Egiptenii renumiti in agricultura, comertiu, arti si scientie, precum marturisescu si pan' astadi ruinele Tebei, statu'a lui Memnon,

Piramidele, obeliscii si chiaru muncile sau cadavrele mortiloru dupa mii de ani pan'a-cum necorupte; er' de scientiele loru in matematica, astronomia si filosofia a marturistu tota vechimea si Greci'a cea invetiata. Cananeii inse, afora de Fenici, mai de diosu se vedu a fi fostu cu multu decatu Egiptenii; er' Ebreii, pana candu petreceau in Canaan, erau mai pucini de catu se se pota luá in consideratiune, ci se supune prederectu, cum ca venindu ei dein Chaldea, fora indoieia Abraam va fi avutu cultur'a a loru tieri primitive. Dupa ce inse au intratu in Egiptu, unde dupa testulu ebreu au petrecutu 430 de ani, avura ocaziune de a se impartasi de marea cultura a Egipteniloru, cu tote cà ei se paru mai multu a se fi ocupatu cu pascutulu vitelor, cá si parentii loru in Canaan. Er' cum cà intr'adeveru s'au folositu de acea cultura, demustra istori'a templariloru suptu Moise in Arabia pietrosa, unde aflamu pre Israeliti versandu vitieli de auru (Es. XXXII, 1—4.20), tiesendu cele mai scumpe tiescture si lucrandu cu maiestria cortulu legei impreuna cu apertenentiele lui, precum de amenuntulu se descriu (Es. XXI, 1—11. XXXV, 5—XXXIX). — Inse starea morale, celu pucinu la Cananei, precum vediumu in templarile cu Sodoma si Gomora (Fac. XVIII, 20—32. XIX, 4—25), erá infioratoria, de si nu impluse inca pre toten-

denea mesur'a foradelegiloru (XV, 16). Inca chiaru si in famili'a acestoru patriarchi aflam nu numai dátene, pre care spiritulu mai inaltu al crestinatatei cu totulu le comdamna, cum snt poligami'a, insielatiunea, fornicatiunea (XXXVIII), ci inca si mai grele de catu acestea: de Ruben (XXXV, 22. XLIX, 4), de Simeon si Levi (XXXIV), de fratii lui Josef (XXXVII) etc. Si intru adeveru, afora de Abraam, care e prototipulu credentiosiloru in D. dieu (Rom. IV, 11. Jac. II, 23), in tota istori'a acestei epoce numai una persona este Josef, care cu virtutea morale si cu pietatea catra parenti si frati se distinge intre celealalte personalitati; de unde si istori'a marelui acestu barbatu, precum este scrisa de una mana plena de veneratiune catra inaltele lui vertuti, modelu de compusetiune clasica, nu pote se nulase afunda intiparire de mirare in anem'a ori carui morale-sembitoriu, ori de cate ori o va lege.

Nota. 1. Afora de Egiptu, unde pastorii erau uriti intr'atat'a, catu nece siedeau la una mesa cu ei (Fac. XLIII, 32. XLVI, 34), in tierile invecinate, precum in Arabia pietrosa, Cananea, Mesopotamia, ocupatiunea ordinaria a abitoriloru era viati'a nomadica pastoresca, care nu numai avea folosele sale cu pucina ostenela, ci era si in mare onore intr'atat'a, catu nu numai pre acesta epoca ci si dupa intrarea Israeliteniloru in Palestina panà la esiliu-i aflam pastorindu, inca si fetiore tenere de maritu ca Rachel (Fac. XXIX, 6), fete de preuti (Es. II,

16), si pre însusi David înainte de a imperatire (1 Sam XVI, 11—13), de unde si imperatii se numescu pastori, si D. dieu si Domnulu n. Is. Chr. (Joan. X. 11). Er' ur'a Egipteniloru catra pastori se esplisca dupa Josefu Fl. (Ap. I, 14, 16. 26) dein acea templare, cà un poporu pastoriu, care Egiptianii - lu numeau Hyk sos, ocupase si supusese Egiptulu mai multu de D de ani.

Nota 2. Animalele, ce le pastoreau, erau mai alesu oile si caprele, care in acele climate calde féta mai totu gemeni si de doue ori pre anu. Colorrea oiloru e in oriente preste totu alba, er'a capreloru negra; dein perulu acestoru dein urma tiesenduse panura mai grosa ordinaria spre acoperementulu corturiloru, care dein departare inca si mai negrese vedu si frumose (Cant. I, 4. III, 1, 2. VI, 4, 5). Pastorii dereptu aceea n'au nece abitatiune stabile, nevoiti fiindu a se mutá dein locu in locu, ver'a cautandu locurile mai muntose si pentru recore si erasi mai alesu pentru apa si pasiune, care pre campii pentru arsur'a sorelui in tienuturi asia pietrose si arenose cum sunt Palestina si Arabia ver'a lipse-scu cu totul au mai de totu, — er' preste ierna tragunduse spre campii care sunt pre atunci mai pucinu frigurose si cu destula pasiune. Cu tote aste, in anbletele loru au lipse, mai alesu in locurile camoso si fora riuri, asi aduná preste ierna apa de ajunsu in cisterne care le astupa cu multa luare a mente, pentru cá nu cumva strainii aflandule se le fore ap'a, er' cá proprietarii trecundu ver'a se aiba deunde - si adapá turmele, pentru cá in Egiptu si Arabia ver'a nu ploia dein Martiu pan' in Septembre, er' in Palestina numai forte raru si pucinu; de aci ap'a in acele tieri e de ataf'a pretiu, si ploile se socotescu cá adeverate bene faceri si benecuventare dela D. dieu.—De aci si pastorii sunt nevoiti a locui in corturi in locu de case, cá se le pota duce cu sene, cum locuira toti

patriarhii Israelitenilor, și vediumu nu în cetati locuindu, afora de Lot, ci pre câmpii sau numai aproape de cetati, că Abraam sub terebintulu Maambre leuga Hebron, și Jacob leuga Sichem, la locurile mai sus citate. — Alte animale ținute la nomadi erau Camilele mai alesu la arabi, și pentru usioratatea portarei negotialoru și a calatoriei prein desierturi și locuri fora ape, fiindu aceste cele mai răbdurise de sete asia catu și mai multe dile potu se calatoresca fora de ale adapă; inca în tempu de lipse de apa calatorii ucidu cate o camila, și si stempera setea cu apă ce o afla în besicele anumite pentru apa inca rece. — Boii erau ținuti mai multu în partea de incolo de Jordan în ținutul Basan, ce eră laudatu de pasiune pentru vite mari; er' călii în Palestin'a. că în tote tierile muntose, nu erau de catu pentru luxu la cei mai avuti; și Solomon fu celu de antaiu între ebrei, care s'a negotiatoritu cu cali, înse în Arabia, care e mai siesosa, până astadi se țin cali cei mai nobili și de antai'a vite. Boii erau la ebrei simbolulu poterei și tarii, precum cali al bataiei. er' asini, care în oriente se nascu și mai frumosi și mai ieti, sunt simbolulu paceri, și pre ei încălecau regii și principii în tempu de pace și în solenitatile publice. de unde nere nu erau nepretinuti, că acum în Europa: ci ceterii, sau muscoii, erau nesuferiti, că tote mestecaturele de doue vite diferite. — Cele mai nepretinute animale erau canii, afora de cei venateci și pecuraresci carii singuri aveau domni lor, candu cei lalti sunt nesuferiti la casele omenilor în totu resaritulu; și numirea de cane, mai alesu de canemortu eră cea mai batujocuritoria injuratura.

LXXIV. Starea religioasă.

În acesta epoca se pare cu totul a se fi stensu cunoșcinti'a adeveratului D. dieu. În

Egiptu pre lenga tota inalt'a loru cultura, nu erá alta relegiune decatu idololatri'a, inchi-natiunea la animale, sore, luna si stele, cá si la Chaldei sau Babiloneni in catu pentru ste-le. Relegiunea loru de si se apará suptu sim-bole, dar' simbolele erau mai de diosu cá i-dolii grecesci; a se inchiná boiloru, inca si matieloru si crocodililoru, este la tota tem-plare nu numai idololatria grosa ci si gre-tiosa. In Mesopotamia, si chiaru in fameli'a lui Abraam remasa acolo, ídolii erau atatu de indatenati, catu aflámu si pre Laban so-crulu lui Jacob stensu cercetandu dupa ido-llii furati (Fac. XXXI, 32), si dupa aceea chiaru si in fameli'a lui Jacob tienuti pan' la stranutarea lui dela Sichem la Bethel (XXXV, 4). Dereptu aceea fú alesu de D.-diu Abraam si chianatu dein cas'a peren-tiloru sei in Canaan, cá se fia elu si fame-li'a lui pazitori adeveratei credentie, si is'a promisu lui si posteritatiei, cá -i va dá acea tiera intru ereditate pentru totudem'a (XII, 7. XIII, 15 etc.), punendu si legatura intre sene si intre Abraam, a careia semnu fú ta-iarea impregiuru. (XVII, 1 — 14 etc.). Si intr'adeveru aflámu pre Abraam dupa a- ceea spre cercarea statorentiei lui adusu in a-sia critice cercustari de a si pierde creden-ti'a, catu pre lesne se potea alunecá de nu erá nemisicatu in fipta in anem'a lui: promi-siunea de fili si o posteritate numerosa cá

stelele cerului de atate ori repetita (XV, 2—4. XVII, 17, 18. XVIII, 10 — 15. Rom. IV, 17 — 22), inse numai la 25 de ani dupa venirea in Canaan si antai'a promisiune implenita, candu numai avea sperare, elu de 100 de ani, si Sara inca betrana pan'atunci nenascundu (Fac. XVIII, 11, 12); alta cercare si mai mare fu demandarea facuta lui, cá intru semnu de ascultare si supunere se aduca Domnului in sacrificiu pre uniculu acestu si multu asceptatulu filiu (XXI, 1 — 18); inse elu si intru acestea se aflà statatoriu si ascultatoriu, pentru care si parentele credentiosiloru s'a numitu (Rom. IV, 11). Virtute inalta, si fundamentulu a tota adeverat'a relegiositate.

Nota. Taiarea inpregiuru in vechime era usitata si la alte popore, precum si astadi la Mohamedani. Despre Egipteni si alesu de preutii loru marturisescu istoricii profani si anume Erodotu (II, 104), care dice cá Sirii si Fenicii asta datena o luara dela Egipteni. Er' deca netaiarea inpregiuru se arunca Egipteniloru (Jos. V. 9), insemneza numai, cá nu toti Egiptenii se taiau in pregiuru; precum nece ebreii se taiara, cati s'au nascutu pre tempulu petrecerei loru in desiertulu Arabiei (Jos. V, 5, 6). Inse dupa intrarea in Canaan acestu ritu dupa prescrisulu legei mosaice (Lev. XII, 3) se fece asia de generale intre ebrei, catu a fi netaiatu inpregiuru se socotea de cea mai mare defaima; numai suptu domnirea regiloru de vitiea macedonica se aflara unii dein judei, carii rusinanduse de acesta datena parentesca, se nevoiau prein arte doctoresca asi ascunde

acestu semnu natiunale, spre a nu fi de risu publicului in luptele gimnastice dupa institutele grecesci (1 Mac. I, 15. 1 Cor. VII, 18).—La ebrei taiarea impregiuru se facea in a opt'a di dupa nascerea pruncului, candu de odata si nume ise punea (Fac. XXI, 4. Lev. XII, 3). Acestei caremonie si Abraam la betranetie impreuna cu tota cas'a sa se supuse (Fac. XVII, 23—27), si Domnulu n. Is. Chr. (Luc. II, 21), er' deintre discipulii apostoliloru Timoteu, care era nascutu dein tata grecu (Fapt. ap. XVI, 1—3) pentru scandal'a judeiloru. Cei straini, carii treceau la relegiunea mosaica, taianduse impregiuru se incorporau in natiunea ebreasca cu tote drepturile unui ebreu, er' carii nu voiau a se supune acestui ritu, nu se faceau intru tote partasi acelor'a; deunde acestia se numeau proseliti de porta, ca ci numai pana la port'a beserecei le era iertatu a intra, er' ceialalti proseliti de dreptate pentru ca se socoteau a fi implitu prein aceea tota dreptatea legi.

C. Moise.

LXXV. Esirea dein Egiptu.

Dupa mortea lui Josefu ebreii in Egiptu ajunsese la cea mai amara sorte si sierbitute sub tirani'a regiloru Egiptului, carii in mai multe modruri se nevoiau a impiedeca crescerea si immultirea acestui poporu. Dein asta sorte voindu D. dieu ai scapa dupa promisiunea facuta lui Abraam (Fac. XV, 13, 14) tramise pre Moise si Aaron fratii dein tribulu lui Levi, carii dupa ce in desiertu se nevoira a indupleca pre Faraon, ca se dimita poporul de buna voia, in urma

cu multe si grele pedepse batura Egiptulu, si pre poporu-lu scosera trecundulu prein marea rosia in desiertulu Arabiei, unde D. dieu innoindu legatur'a facuta cu patriarchii, prein midi-locirea lui Moise le dede legea in muntele Sinai, si despunendu intregu cultulu si ierarchi'a, ce aveau de aci inainte a o tienne in tier'a Canaan, incepù ai manuce prein desiertu catra intrarea si ocuparea acestei tieri promise (Es. I—XL). Inse Israelitenii neluandu amente la indemnele si semnele D. dieesci, nu numai nu se supusera voiei celui prea inaltu, ci si idoli cutezara asi face (Es. XXXII) si a se opune despuestiuniloru lui Moise, murmurandu si parendule reu, cà au esitu dein Egiptu (XVI, 2—33. XVII, 1—7 etc.); pentru care si D. dieu condamnă pre acea generatiune vertosa la cerbice a rateci patru dieci de ani in acelu desiertu panà ce se stense cu totulu acolo. Inca si Moise si Aaron, pentru cà nu avura deplena credentia in promisiunile D. dieesci fura asemenea condamnati, cà se nu intre in repansulu Domnului. „Viu eu (dise Domnulu), si se va implé de marirea Domnului totu pamentulu. Cà toti barbatii, carii vediura marirea mea, si semnele mele ce am facutu in Egiptu si in desiertu; si m'au tentatu acum de diece ori, si nu ascultara de cuventulu mien: De voru vedé pamentulu, care am juratu parentiloru loru, si toti inter-

ritatorii miei nulu voru vedé“ (Num. XIV, 21—23).— „Cà m’au tentatu parentii vostri si m’au probatu, si vediura faptele mele patru dieci de ani. Pentru aceea me interritai spre generatiunea aceea si disi: pururea ratcescu cu anim’a si nu cunoscu calile mele; pentru aceea me jurai in urgi’a mea: De voru intrá in repausulu mieu;“ (Ps. XCV, 9—11. Ebr. III, 9—11). Si au moritu Moise si Aaron impreuna cu ei in desiertulu Moab in faci’a Palestinii, ci in la-intru n’au intratu. (Adou’a I. XXXII, 49—52. XXXIV, 1—6).

Nota. Epoc’a sub Moise tienù XL de ani, carii adaugunduse la cei 2666 dela Adam panà la esire facu dupa Ebrei: 3706, er’ la cei 3817 dupa computulu bes. grec 3857; si asia dupa computulu acestia inainte de Chr. anii 1690—1651, er’ dupa al Europeaniloru 1490—1451, fora de nece o alta diferentia.—Locurile, pre unde s’au intorsu Ebreii in acei 40 de ani, se afla numite in cartea Num. (XXXIII, 1—49); cele mai insemnate sunt: Mara, Elin, Rafidim, Sinai, Sin sau Cades, Hor muntele unde morí Aaron, Abarim si Nebo in contra Jerichonului deunde Moise vediù tier’a promisiunei. Deintre aceste Sinai si Horeb sunt doue culmi de munti in peniusul’a formata prein doue cornuri ale marei rosie; stratulu loru e parte granitu si porfiru, parte calcariu, cu multe vâli, pestere si creature infioratorie, ci cu pucine riurele si mai pucina vegetatiune; cu sierpi si vipere de mai multe specie, er’ dein regnulu planteloru cu pucini palmi, acaci, tamarindi si tufe de maua; singura partea orientale muntosa, ce se intende dela un cornu al marei rosie de catra resaritu numitu elaniticu pana la cape-

tulu marei morte, si care mai de aproape I d n mea se chiamá, este de ase poté cultivá. Dupa Scriptura, Israelitenii trecundu prein mare au esitu in desiertulu S n r, care e parte acestui tienutu infioratorin, si cà trei zile amblându n'au aflatu apa, panà ce au ajunsu la Mara, unde nu poteau bé ap'a de amara, er' Moise o a indulcitu; de aci venindu in Eli m aflare XII fontane de apa bona, si LXX de palmi unde dar' au si descalecatu lenga apa (Es. XV, 22—27).

Nota. 2. In decursulu acestoru 40 de ani, se scrie, cà Ebreii fura nutriti cu mana dein ceru (Esir. XVI, 35), care nu incetà de catu cu trecerea loru prein Jordan in Cananea (Jos. V, 12). Dupa descrierea ei (Es. XVI. Num. XI), ea se aflá demaneti'a sá ro'a in granantie menunte, alba, ca sementi'a coriandrului, si dulce la gustare cá mierea. Ea erá de a se aduná inca inainte de resarit'a sorelui, alimentrea se topia, inse numai pre o di afora de Venerea candu se culegea si pre Saubata. Dupa parerea multor'a ea erá totu de una specie cu cea ce se afla si acum pre acolo si airea in oriente pre frundiele nnei tufe, fora de a se fi potutu bene esplicá pana astadi, in ce modru se produce. De asta specie se díce a fi fostu si mierea ce a gustatu Jonatan filiulu lui Saul, candu acest'a impusese ajunu poporului, fora de a aci Jonatan de acést'a (1 Sam. XIV, 25—27).

Nota 3. Alte notitie istorice mai memorabile dein acesta epoca sunt: —

1. Nascerea si educarea lui Moise in curtea imperatesca dein Egiptu, in care adoptatu fiendu de filiulu fetei lui Faraon, avù prea rar'a ocaziune pentru un strainu de a se initiá intru tota inalt'a cultura, scientiele si artile Egiptenilor, ce a demustratu in cursulu lupteloru cu Faraon si intieptii lui. De unde nece potea fi altulu neminea mai aptu de a intreprende asta liberare si punere de lege a poporului seu (Es. II, 1—15).

2. Trecerea prein marea rosia, care de si nu s'a templatu pre locul unde era mai afunda, ci mai vertosu pre la capetulu ei de catra miedia nopte, si chiaru pre tempulu flusului se fia fostu, fu totusi unulu dein cele mai straordinarie semne de providenti'a D. dieesca, candu de alta parte innecarea Egipteniloru fu invederata certare (Es. XIV, 13—31). Atunci cantà poporulu antaiulu innu relegiosu celu aflamu compusu intru laud'a lui D. dieu de multiamita (XV, 1—21).

3. Venirea lui Jetro preutului dein Madian la genere - seu Moise in desiertulu unde se aflà pre atunci cu ebreii, dein a carnia suatu Moise asiedia LXX de barbati, carii se fia judecatori in causele poporului mai menunte (Es. XVIII).

4. Benecuventarea lui Balaam profetulu in locu de blastemu, pentru care - lu chiamase Balac regele lui Moab (Num. XXII—XXIV), cu cantecele lui si profeti'a de Christosu: „ Resari - va stea dein Jacob, si se va scolà sceptru dein Israel; si va sfermà ducii lui Moab, si va predà pre toti filii lui Set“ (Num. XXIV, 17. Mat. II, 2).

LXXVI. Legile fundamentale.

Legile, care D. dieu le a dictatu prein Moise poporului ebreu in muntele Sinai si pre totu tempulu petrecerei lui in desiertulu Arabiei, sunt atatu relegiose - morale, catu si civile - politice, economice si medice; inse intre care tote ide'a fundamentale e: Cum cà D. dieu e nu numai D. dieulu tuturoru, mai mare cà toti d. dieii celor'alalte popore, si singuru adevratu D. dieu, facatoriu cerului si pamentului, unulu si nu mai multi,

cternu si nemoritoriu, resbunatoriu faptelor
celoru bune si rele, dreptu si induratu, ne-
vediatu si neasemenatu faptelor, — ci si mai
alesu, cum cà elu e D. dieulu poporului e-
brenu, al lui Abraam, Isaac, si Jacob, capu
ierarchicu si politicu Israeliteniloru, er' ace-
stia poporu alesu lui D. dieu, santitu, legatu
prein promisiunile facute parentiloru si se-
mnulu taiarei in pregiuru, precum si prein
fedulu acum de nou si cu solenitate facutu
intre D. dieu si poporu (Es. XXIV, 1 — 8),
prein care ei se indetorescu: a nu avé si a
nu recunoscé altu D. dieu de catu pre Je ho-
va, ce se dîce D. dieulu pururea fietoriu, a
nu se inchinâ altoru d. diei de catu lui, fia
aceia lucruri facute au nefacute de manuri
omenesci, nece macar' a face semnu taiatu
spre infacisiarea adeveratului D. dieu, a nu
recunoscé altu capu natiunei de catu pre D.-
dieu, er' dein cei vediatu numai pre unsii
Domnului, si a pazî strinsu tote mandatele,
ce lis'au incunoscentiatu prein Moise, (Es. III,
6. 13—16. VI, 2—7. XIX, 4—6. XX, 2—7.
23. XXIII, 13. 20 — 25. 32. XXIV, 3 — 8.
XXXIV, 13—15. 17. etc.).

Nota 1. In tote cartile lui Moise se afla res-
firate aceste idee de D. dieu si de destinatiunea po-
porului israeliteanu, in mai mare numeru inse se a-
fla in cele patru mai depreurina. Deintre care idee:
eea despre unitate a lui D. dieu, de eternitatea,
neasemenarea cu ori ce alta forma peritoria, si de

creatorimea a totu universulu, sunt puntele cardinale acestei sublime relegiunii, prein care relegiunea mosaica s'a destinsu preste tote relegiunile pan' atunci cunoscuta, si numai prein relegiunea cresfinesca, care fu complementulu si perfectiunarea acelia, fu superata. „Audi, Israele, D. dieulu teu numai un D. dieu este“; (Ad. Leg. VI, 4). — „Eu - su domnulu D. dieulu teu, carele te am scosu dein tier'a Egiptului, dein cas'a sierbitutei. Nu vei avé d. diei straini inaintea mea. Nu vei face tie taiatu, nece ori ce asemenare, ce e in ceru de supra, si ce e pre pamentu desuptu, si ce e in ape suptu pamentu. Nu te vei inchiná, nece vei sierbí loru;“ (Es. XX, 2 — 5. Ad. leg. V, 6—9). — Intru inceputu a facutu D. dieu cerulu si pamentulu“; (Fac. I, 1). Asia catu celealalte numite relegiuni, inca si ale celoru mai colte popore: Indiloru, Persiloru, Egipteniloru, Greciloru si Romaniloru, intru adeveru nu - su de catu produse monstruose de mentea omenesca neajutata prein descoperire D. dieesca, nece sunt demne de a se numí relegiune. Inse cupreusulu mai scurtu si medulosu al punteloru fundamentale, ce are acesta relegiune, e asia nunitulu Dialogu sau diece cuvente, care Moise le a adusu dein muntele Sinai scrise pre doue table sau lespedi (Es. XX, 2—17. Ad. leg. V, 6. 22); dein care obiectulu partei antaie e religiosu despre un D. dieu singuru. fora asemenare facuta de mana, si de santirea sambatei, ce revocá in mente creatiunea universului prein acel'asi un D. dieu; — er' al partei a dou'a e morale-juridicu de pietatea catra parenti cá temelulu morale al societatei omenesce, respectarea deapropelui de a nulu vetemá nece in viati'a nece in averile nece in onorea si numele celu bunu al lui, de a urmá numai adevेरului in marturisirea catra altulu, si nece macar' a poftí ce este al altuia. Care Domnulu n. Is. Chr. le a cupreusu in doue mandate principale: „Se amii pre Domnulu

D. dieulu teu dein tota anem'a ta, dein totu sufletulu teu, si in totu cugetulu teu;— si pre deapropetele teu cá pre tene insuti “(Mat. XXII, 37—40. Marc. XII, 30, 31. Luc, X, 27. Ad. I. VI, 5. Lev. XIX, 18); er' mai de aproape le a esplicatu si le a redusu la intielesulu loru celu adeveratu in contr'a resvertitului intielesu ce le dau invetiatorii judeesci de pre atunci, si airea in mai multe parabole precum de celu cadiutu in lotrii (Luc. X, 29—37), de sierbulu neinduratu (Mat. XVIII, 23—35) etc., inse mai pre largu si dupa teoria la Mateiu V, 17—48, si in alte responsuri precum: de pietatea catra parenti (Mat. XV, 4—6); de divortiu (XIX, 3—12). Un comentariu la Decalogu, cuprendiendu in scurtu tota legislatiunea mosaica e adausu la Es. XX, 22—XXIII, 33.

Nota. 2. Cu tote aste semne si adeverentie despre adeverulu legei prein Moise date ebreiloru, aflamu pre acestia pana la esiliulu babilonicu nu numai neascultatori, de D. dieu, de Moise si de profeti, ci si cu totulu mare parte parasindu cultulu adeveratului D. dieu, si urmandu cultulu idololatricu indatenatu la poporele vecine; sau pre unii celu pucinu sierbindu D. dieului parentescu suptu forma facuta in contr'a apriatei contineri d. diesci, precum facura Danitenui (Jud. XVII, XVIII), Gedeon (Jud. VIII, 23—27), si mai alesu in desiertu si dupa aceea in Palestina dupa Schisma facundu vitieli de auru, care diceau, cá sunt d. dieii ce iau scosu dein Egiptu (Es. XXXII, 4, 5. 1. Imp. XII, 28).

Alti D. diei straini mai insemnati caror'a sierbira Ebrei pre acelesi tempuri, sunt:

1. Astaroth sau Astarte, d. dies'a Sidoniiloru (1 Imp. XI, 5. 33), Venerea sau Juna sau Lun'a la greci (Cic. nat. III, 23. Augustin. Quaest. jud. 16. Lucian. dea syra 4); se pare inca a fi fostu totu un'a cu Dagon al Filisteiloru si Mylitta sau Nanea Babiloneniloru (2 Macc. I, 13, 14). Ebreii

o serbara mai alesu dupa schisma impreuna cu Baal (1 Imp. I. c. 2 Imp. XXIII, 4. Mich. V, 13).

2. Baal, adeca domnu, D. dieulu Feniciloru si Cartageniniloru la carii Baal inseamnă D. dieu (Serv. ad Aen. I, 729), er' la Babiloneni se numea Bel (nr. LXVIII, 2), si se pare că inseamnă sorele sau dupa altii pre Hercule. Cultulu lui la Ebrei fù forte latitu, mai alesu sub judeci (Jud. II, 11 etc.), si dupa schisma in imperati'a lui Israel (1 Imp. XVI, 31 etc.). —Cu nume adause se mai afla: a) Baal-berith sau a fedului, la Sicheimiti (Jud. VIII, 33. IX 4. 46) cá Deus fidius al latiniloru;—b) Baal-Zebub, adeca al musceloru, la Filisteii dein Acaron (2 Imp. I. 2, 3. 16); si c) Baal-fegor, la Moabiteni (Num. XXV, 3 urm.), cu cultu obscenu, numitu dupa muntele si cetatea Fegor (Num. XXIII, 28. Ad. Leg. III, 29 etc.). Se pare a fi fostu totu unulu cu alti idoli ai Moabitiloru, precum Camos (Num. XXI. 29. Jer. XLVIII, 7, 13).—Calii sorelui, ce erau pusi inaintea beserecei dein Jerusalem, inca se paru a se tiené de cultulu acestui D. dieu (2 Imp. XXIII, 11. Jez. VII, 17). Si preste totu ebreii se vedu sub numele lui Baal si al Astartei a se fi inchinatu Sorelui, lunei si steleloru, in contr'a caruia si Moisei contenesce (Ad. leg. IV, 19. XVII, 3) inse in desiertu, ca-ci in anii dupa Schisma si in imperati'a lui Juda fù cultulu acest'a prea intensu (2 Imp. XVII, 16. XXI, 3. XXIII, 4 etc.).

3. Dagon, al Filisteiloru dein Asdot si Gaza (Jud. XVI, 23 urm. 1 Sam. V, 1 urm.), care se pare a fi fostu avendu facia si manuri de omu (1 Sam. V, 4), er' partea dein diosu de pesce, cá al Babiloneniloru Odacou. Beserer'a acestuia, ce o surupa Samson (Jud. XVI) se pare a fi fostu pre colonne cá chioscii turcesci.

4. Moloch, adeca imperatu, D. dieulu Amoniteniloru, caruia aduceau prunci in sacrificiu; de uu-

de se pare a fi fostu acel'asi cu Cronos la Greci si Saturnu la Latini. Solomon introduse cultulu lui in Judea (1 Imp. XI, 5. 7. 2 Imp. XI, 33), si de atunci neintreruptu se pare a fi fustu serbatu in valea Hinnom (Ge-henna) suptu Jerusalim, pana candu Josia regele Judei l'a stersu (2 Imp. XXIII, 30. Jer. XXXII, 33). Idolulu era cu capu de bou sicu maouri de omu intense, pre care puneau pruncii sii ardeau, idululu fiindu aprensu dein la-intru. De aci si valea acea remase ca simbolulu iadului si focului lui.

5. **T h a m m u z**, D. dieulu Feniciloru (Jez. VIII, 14), Adonis la Greci cu nume orientale ce insemneza Domnu, caruia serbau mulierile ver'a in lun'a lui **T a m u z** (Juliu) cu plansu; ca si Egiptenele lui **Osiris**.

Mai menunti si necunoscuti sunt: **C i j u n** sau **R e m f a n**, a caruia idoli portara ebreii cu sene in desiertu sub Moise (Am. V, 26).—**T e r a f i m**, d. dieii lui Laban Sirulu (Fac. XXXI, 19 etc.) inca si la ebrei ca d. diei de casa si oracule (1 Sam. XIX, 13 17 etc.).—**N e b o**, la Babiloneni (Jes. XL, 1).—**G a d** si **M e n i** (ac. LXV, 11).—**R i m o n** al Siriloru (2 Imp. V, 18),—impreuna cu **N e r g a l**, **A s i m a**, **N i b c h a z**, **T a r t a c**.

LXXVII. Ierarchi'a.

Spre conserbarea nestramutata a cunoscintei de D. diu, asiediã D. diu prein Moise o Ierarchia cu cultu de ceremonie definitu, preste care a trece nu era iertatu sub pedepsa de morte. Spre acestu cultu se alese **A a r o n** fratele lui Moise, ca antainlu preutu sau **P o n t e f i c e**, cu succesiune creditaria dupa primogenitura (Lev. VIII), ci in contr'a carei despusetiuni rescolanduse **D a t a n**,

Core și Abiron cu perire de vii se certară (Num. XVI, XVII). Lui Aaron urmă Eleazar fiiliulu seu și apoi Finees pentru zelulu lui (ac. XX, 25—29. XXV, 6—13); care succesiune se sî tienù cu pucina scimbare panà in timpurile mai depre urma. Ceilalti dein fameli'a lui Aaron erau toti nascuti preuti, afora de cei cu ceva defectu naturale, precum orbii, schiopii etc. (Lev. XXI, 16, 17), inse care dreptu aceea totu aveau dreptu la veniturile preutiesci. Pentru Pontefice erau anumite vestimente definite de portatu (Es. XXVIII), precum și alte normative; asia Ponteficelui nu erà iertatu a plange dupa nemenea (Lev. XXI, 10—12), insuranduse a nu luà decatu vergura (ac. 13—15) etc. Ei aveau deregatoria de a face sacrificiale și a preveghià cá se se faca pre lege, a anucià serbatorile, și a invetià pre poporu legea (Ad. leg. XXXIII, 10). Alte servitiuri mai menunte le faceau Levitii, adeca barbatii dein tribulu lui Levi, dein care fusese și Moise cu Aaron. Toti acestia cu peculiarie ceremonie se santira (Es. XXIX, 5—14. Lev. VIII, 2, 3. 14—17. Num. VIII, 5—22), și in Palestina lise asemnara de Josue cetati in midiloculu celoralalte triburi, care in Canteculu lui Jacob (Fac. XLIX, 5—7) cá un blastemu lise a menintia. „Impartii voiu in Jacob, sii voiu resfirà in Israel“.

Nota 1. Suptu David si Salomon preutii si Levitii se despusera mai anumitu spre implenirea cultului. Preutii fura impartiti in XXIV de clase (2 Par. XXIV, 3—19), dein care Abia, deunde se tragea Zacaria (Luc. 1, 5), erá a opt'a. Asemenea si Levitii fura impartiti sub David in IV clase, dein care un'a erá sierbitoria preutiloru, alt'a preveghiatoria la S. Cortu dupa aceea la besereca, a treia cantareti si musici, er' a patr'a judeci si genealogisti (1 Par. XXIII, 3—5. 24—32. XXIV, 20—31. XXVI, 1—26). Musicii insii erau impartiti in XXIV de clase, care pre septamana un'a dupa alt'a functionau in cortu si apoi in besereca.

Nota 2. Alti sierbitori erau, carii de voientia erau dati spre acestu servitiu, dela care inse se puteau rescumpará (Lev. XXVII, 1—8). Josue adause la acestia pre abitatorii cetatiloru Gabaon, Beeroth, Cefir si Cariatiearim, pre carii, de si erau Cananei, inse pentru fedulu celu facuse eu ei de si insielatu, nu voi ai taiá (Jos. IX, 23—29). Dupa David si Salomon inca mai immultinduse, dupa esiliu fura forte respectati (Ezr. II, 54. 58. VIII, 20 etc.)

LXXVIII. Cortulu.

Spre serbarea cultului D. dieescu ordená Moise dein damaudare d. dieesca a se face o besereca portaretia, dupa cum inca erá si viati'a poporului ebreescu mutatoria dein locu in locu; la care singuru erá iertatu a aduce sacrificia lui D. dieu (Ad. leg. XII, 13, 14), asiá catu tote alte altaria, a fora de cele facute de profeti, erau profane si condemnite (Lev. XVII, 8. Jos. XXII, 9—44). Asta besereca, ce erá construita dupa form'a cortu-

rilor, de aci se numea si Cortulu legeri sau a marturiei (Es. XXXI, 7 etc.), si sta dein trei parti:—

1. Tend'a, care era o aria quadrata de 100 coti lunga si 50 lata, inchisa cu veluri spendiuratorie dein rude de argentu, ce erau rezimate pre colonne de acaciu; fora coperisii, si cu intratulu de catra resaritu. Intr'insa se afla mai la midilocu altariulu de sacrificia (Es. XL, 29), quadratu cu patru corne de asupra, facutu dein acaci, er' de asupra implutu cu pamentu, unde se frigeau carnile victimeloru; impreuna cu alte vasa mai menunte precum ole, furcutie, lavaria etc.

2. Cortulu insusi, in la-intrulu aceiasi arie despre apusu, quadratu lunguretiu de 30 coti de lungu si 10 de latu, inchisu cu 48 de scandure de trei laturi, afara de resaritu unde era intrarea, si coperitu cu patru coperemente de panura si pieli; si era impartitu prein un velu in doue parti, dein care cea de catra resaritu si mai mare se numea Santuariu, si intr'insa era catra media-di Candelabrulu de auru cu VII ramuri, er' de media-nopte mes'a paniloru punerei inainte intraurita, si intre amendoue de catra velu era altariulu temierei erasi intrauritu. Er' —

3. Sant'a santeloru se dicea cealalta parte a cortului despartitu prein velu de
12*

catra santuarium spre apusu, quadratu cubicu de câte 10 coti in tote laturile, in carenuse aflá de catu arc'a fedului sau scriniulu legei erasi dein lemnu de acaciu facuta si intraurita cu doi Cherubimi de asupra. Intra asta parte nu erá iertatu a intrá de catu Ponteficelui, inca si lui numai o data intru un anu in diu'a impacarei, nu fora sange.—Descrierea toturoru acestoru parti se afla pre largu in cartea Esírei XXV—XXVII. XXX, 1 — 10. XXXI, 1 — 9. XXXV, 4—XXXVIII, 31. XXXIX, 31—36.

Nota. Tote aceste aparamente, cate erau mai mari, se desfaceau spre a le poté portá, precum partile tendei si ale cortului; celealalte mai mari, cate nu se poteau desface, aveau rude cu verige, spre a le portá Levitii impreuna cu vasale mai mici.—In Palestina Cortulu mai antaiu fù asediatu in Silo suptu Josue paná la Saul (Jos. XVIII, 1. XIX, 51. Jud. XVIII, 31. 1 Sam. I, 3. II, 12 urm. III, 3. etc.), care erá intre Bethel si Sichem. De aci se pare apoi a se fi mutatu in Nob (1 Sam. XXI), si in Cariathiearim, de unde David o duse in Jerusalem (2 Sam. VI, 17); si in urma facunduse beserec'a lui Solomon, se puse in la-intrulu ei (1 Imp. VIII, 8), fora de a se mai aflá decí in ainte alta memoria de catu 2 Mac. II, 4—8.

LXXIX. Serbatorile.

Afora de Sambatá, care erá santíta in memori'a creatiunei (Fac. II, 2, 3), si spre repausulu omeniloru, sierbiloru si vitelorü

lucratorie (Es. XVI, 23 — 30. XX, 8 — 11. etc.), si pentru a careia nesarbare erá dictata morte (Es. XXXV, 2. Num. XV, 32 — 36), mai erau de a se pazi si aceste trei serbatori urmatorie mai mari, in memori'a altoru templari insemnatorie pentru Judei.

1. Pascele, in aducere amente de e-liberarea dein sierbitutea egiptena si de trecerea prein marea rosia (Es. XII), care tie-nea optu zile incependu dela a 14-a di a lunei antaie de primavera seau Nisan ser'a la lun'a plena, si in care nu erá iertatu aman-cá alta pane de catu azima adeca fora a-luatu; er' in ser'a de antaiu se man-cá mie-lulu pasceloru friptu, cu lactuce, si incensi fiendu cá de drumu. A dou'a di erá a se aduce un menunchiu de ordiu coptu in spice la cortulu marturiei cá primitie secerisiului ce atunci se incepea, si sierbea spre regula-rea carendariului.

2. Rosaliele, sau serbatori'a septa-maneloru, pentru cá se serbá la capetulu a siesei septamane dela Pasci, sau in L-a di numerandu dela a dou'a di de Pasci, deunde si Pentecoste s'a numitu la Greci si Lati-ni, si fiendu cá intr'insa se inchiá secerea, de aci si serbatori'a secerei se numi (Es. XXIII, 16).

3. Serbatori'a Corturiloru, intru aducerea amente de petrecerea loru in 40 de ani sub corturi in desiertu, si tienea optu

dile incepandu dela 15 a lunei a VII sau Tisri (Octobre), dein care diu'a a opt'a e-
rá mai mare (Lev. XXIII, 34—43); — si spre
multiamita pentru adunatulu tuturoru frupte-
loru anului, de unde si serbatori'a erá un'a
dein cele mai voiose. Intr'aste dile locuiau
in corturi sau umbraria, ce le faceau dein ra-
muri de arbori pre coperisiele caselor, care
in resaritu sunt late; er' in besereca portan-
du in mana dein fruptele celoru mai gene-
rosi pomi cantau O s i a n a ! adeca: mantue-
scene. — In tote aste serbatori nu erá ierta-
tu a face nece un lucru de catu in cele sante.

Nota 1. Dupa esiliu se adausera si urmato-
riele doue serbatori: Furim, in 13 si 14 a lunei
XII sau Adar (Martiu), in memori'a scaparei Israe-
litiloru de furi'a lui Aman (Ester);—si a Innoiri-
loru beserecei dupa spurcarea ei suptu Antiocu
Epifane, in 25 a lunei IX sau Chasleu (Dec.). — Al-
te dile mai insemnate, erau :

1. D i u ' a i m p a c a r e i , cu 5 dile inainte de
serbatori'a corturiloru in 10 alui Tisri, dí de ajunu
de ser'a pan' intr'alta sera (Lev. XXIII, 27 — 32.
XXV, 9), in care singuru Pontificele functiuná; in-
tr'insa inca nu erá iertatu nemica a lucrá.

3. L u n ' a n o u a , in care aduceau sacrificia fo-
ra de a fi serbatoria, afora de cea dein lun'a VII,
care erá si inceputulu anului nou economicu, si se
publicá cu sunetulu trambeteloru de argentu (Num.
XXIX, 1—6). Intr'aceste mai alesu sacrificau regii,
si ceilalti omeni pii cercetau pre profeti.

Nota 2. Calendariulu ebreescu erá lunariu dein
XII si mai bene de luni, fia-care luna incepnduse

dela antai'a lumina a lunei, si se numerau de la luna in care cadeau Pascile, adeca: Nisan, Jiar, Sivan, Thammuz, Ab, Elul, Tisri, Marchesvan, Chasleu, Tebet, Sebat si Adar, care, candu nu ajungea la cocerea ordiului, se repetia, si asiã se regulã anulu lunariu dupa celu solariu. De aci si inceputulu anului erã indoitu: beserecescu incependu dela Nisan, si economicu dela Tisri.

Nota. 3. Dupa prescrisulu mosaicu erã de a se serbã nu numai a sieptea di sau sambat'a, ci si fia care al VII-le anu, care de aci se numea sabaticu, si in care nu erã iertatu a arã si a semenã nece a secerã nemica, er' culesulu celoru de senesi produse erã de a se lasã seraciloru si fieraloru, a fora de pome (Es. XXIII, 10, 11. Lev. XXV, 1—7. XXVI, 34, 35); de unde nece detoriile nu se cadea ale cere intr'acestu anu (Ad. leg. XV, 1—3); er' legea erã de a se lege in cele optu dile a le serbatoarei corturiloru ace lui anu (Ad. leg. XXXI, 10—13).—Si in urma, precum dupa VII septamane dela Pasci urmã Rosaliele in a L-a di cá serbatori'a septamaneloru, asiã dupa VII ani sabatici al L-lea erã anu mai alesu sacru, ce se numia Jubileu (Lev. XXV, 8—22), in care toti sierbii de origine ebreasca se libertau, si agrii alienati incetandu detoriile se intorceau la proprietarij loru.

LXXX. Sacrificiele.

Cultulu D. dieescu la ebrei, cá si la alte popore dein vechime, dupa datena vechia si mai alesu dein institutiunea mosaica stã dein sacrificia, carese aduceau an dein animale precum boi, vaci, junci, oi, berbeci, mieli, ciapi, edi pentru cei mai avuti, porumbi sau turturele pentru cei mai seraci,

—au deîn farina si aluatu cu vinu, sare si temía, inse numai la cortulu legei (Ad. I, XII, 13, 14), pentru cá nu aiurea, nefiendu sub ochii preutiloru, se se amestece rituri profane. De unde si asiá cu de amenuntulu sunt insemnate in cele mai deîn urma carti ale lui Moise tote formele, ce erau de a se pazi in aducerea sacrificieloru,

Nota. Sacrificiele dupa intentiune unele erau de multiamita, altele pentru peccate cu diferentele lor; er' dupa modrulu aducerei unele erau, ce se frigeau întregi si se ardeau de totu, altele in care numai unele parti se aduceau in sacrificiu precum renunchii, urechia cea mai mica a ficatului, cod'a grasa a oiloru precum se afla in oriente, si tota grasimea deîn la-intru de pre menuntaie. Er' cu sangele, ce se versá, stropiau si ungeau. Animalele puteau se fia numai cele sanetose, juncii de trei ani, oile de unu anu, porumbii si turturelele nu mai diosu de optu dile. Celalalte parti erau ale preutiloru.

LXXXI. Alte oblate.

Afora de sacrificia ebreii erau indetorati a aduce lui D, dieu inca:—

1. Primitiiele antaie deîn tote averile, si antaiu-nascutele deîn tote animalele domestice; precum si antaii-nascuti ai omniloru parte barbatesca erau consacracati lui D, dieu si dupa detoria nascuti sierbitori cultului D, dieescu. Inse in locul acestor'a consacranduse Levitii, cei de alte triburi aveau a se rescumpará cu bani (Es. XXIII,

19. Lev. II, 12. Num. XV, 17—21 etc.), Primitiile antaie erau ale preutiloru, cele de adou'a inse erau a se intorce spre ospetiu de multiamire, le care totu de un'a se cadea a chiamá si pre seraci si Leviti.

2. Decimele dein tote si fructuri si animale; cele antaie asemenea erau a le Levitiloru carii decim'a o dau preutiloru (Num. XVIII, 26—32), si se poteau si rescumpará cu bani; cele de a dou'a inse erasi spre ospetie de multiamita. (Ad. leg. XII, 17—19 etc.).

Nota. Afora de cele prescrise prein lege e-breii nu se îndemna a santí ceva lui D. dieu numai dein buna voientia sau a face voturi, inca spre usurarea cunoscentiei apriatu se dechiará, cà numai voturile dîse cu cuvinte respicate sunt indetoritorie (Num. XXX, 7), si se poteau scimbá cu altele (Lev. XXVII, 1—25); er' mulieriloru si prunciloru na erá iertatu a face votu fora invoirea barbatului si a parentiloru, carii le poteau nemici (Num. XXX, 2—17); inse cei ce faceau, erau indetorati a le implení. Dein acestea mai alesu erá Nazireatulú, prein care cineva se oblegá pre un tempu anumitu a se conteni de lucruri iertate, pre cum de vinu si ori ce beutura betiva. Unii cá acestia spre semnu nu se tundeau panà la plenirea tempului de votu, er' in diu'a implenirei si -radeau perulu si aduceau sacrificiele prescrise (Num. VI, 2—21). De multe ori cei mai avuti luau parte in Nazireatulú cuiva plenendu deintu al seu sacrificiele prescrise. Une ori insii parentii faceau votu pentru fili sei, precum facura ai lui Samson (Jud. XIII, 2—5. 12—23), si ai lui Joane botezatoriulu (Luc. I, 13—15).—De votu se tinea si anatem'a, cu care une ori cetati intregi, si tota

pred'a dein oste se condamnau la perire totale, asia catu a luá sau a ascunde dein acelea erá calcare de cele sante si cu morte se pedepsea (Es. XVII, 14. Ad. leg. XII, 14, 15. Jos. VIII, 1. 11—26).

LXXXII. Alte ceremonie.

La ceremoniele numeroase, ce se tienu mai de a prope de cultulu D. dieescu, Moise mai adause si altele ce se tienu numai mai de parte, precum sunt ale curatîrei pentru diverse persoane, precum:

1. Mulierile nascatorie, care dupa nascere de fetioru erau necurate siepte dile, éra dupa feta indoitu atat'a; de unde spre a se curatî erá indetorata a se aratá dupa 33 sau 66 de dile la locul celu santu spre a aduce sacrificiu pentru curatîre (Lev. XII).

2. Barbatii pentru versarea semen-tiei, si impreuna cu mulierea pentru amestecul inca si legiuitu, erau necurati panà ser'a si erau indetorati asi spalá vestimentele sale (Lev. XV).

3. Leprosii, cari panà erau tienuti cu acelu morbu, erau nevoiti a esí deintre omeni, si numai dupa dechiararea preutului, cui erau indetorati a se aratá, cum ca sunt vendecati, poteau a se reintorce in societate, inse mai antaiu radienduse de totu si spalandsi vestimentele, er' la optu dile aducundu prescrisulu sacrificiu (Lev. XIV).

4. Cei ce se atengeau de omu mortu,

de mormenturi, au de ori ce mortecina, erau necurati siepte dîle, si intr'a treia si a sieptea dî erau detori a se stropí cu isopu si apa mestecata cu cenusia de vaca rosia, si in urnia asi spalá vestimentele (Num. XIX, 11—22).

Nota. 1. De aci se tienu si prescrisele pentru animalele curate si necurate de a se poté mancá, pentru cele cu patru pietiore fiendu regula generaria: cum ca numai cele ce rumega si au copit'a despicata sunt curate, er' pescii numai cei cu soldii si aripioare, si dein cele sboratorie anunite unele; tote cele lalte impreuna cu sierpuitoriele necurate (Lev. XI. Ad. leg. XIV, 1—21). Spurcatu se socotea si totu vasulu si bucat'a, in care cadea ceva mortecina, si numai prein spalare se facea éراسi curate; asemenea si bucatele, ce se aflau in vasu descoperitu in casa cu omu mortu (Lev. XI, 1—38).

Nota 2. Lepr'a erá in oriente si in lumea vechia un morbu forte latitu si periculosu, de mai multe specie, inse care numai pre incetulu sapá sanetatea si stricá totu organismulu omului. Astadi in Europa nu se mai afla de catu prea raru, si se díce a fí incotatu, de candu omenii incepura a portá camesie de lînu si canepa in locu de lana. Ebreii credeau, cá lepr'a nu numai pentru omeni ci si pentru case e contagiosa .

LXXXIII. Legi sociale.

Spre tienerea dreptatei intre omeni, care e fundamentulu a tota societatea, Moise a pusu legi, care dupa spiritulu loru celu umanu sunt de tota laud'a demne. Acelea de si

sunt foarte multe, se potu reduce după capetele Decalogului la cinci mai principale.

1. Pietatea fililoru către părinți, prin care se îndetoriau a le fi supuși, a ascultă, și a nutri și a ajuta în lipsele lor, chiar și după esirea din casa părintească. De unde totă neomenirea, batujocur'a, a bătăia eră certată cu moarte, er' părinții aveau dreptu de a trage pre filii cei rei la judecata spre moarte (Es. XXI, 15. 17. Lev. XX, 9. Ad. leg. XXI, 18—21).

2. Credința căsătoritoru, după care bărbatul pre mulieră curvă o putea ucide (Lev. XX, 10), la casu de prepusu a o duce înaintea prentului spre a o supune la probă (Num. V, 12—31); er' cei mai multu bărbatul o putea lapeda, înse numai cu carte de divorțiu (Ad. leg. XXIV, 1—4). În care parte Moise, precum arată Domnul n. Is. Chr. la Mateiu (XIX, 8), se supuse numai cerbisiei poporului duru pre acele timpuri și datenelor comune. Singuru în N. T. căsatori'a se înalță la acelu grad și respectu, ce ise țuyeno în societate. Mulieră curvă și fetele prentiloru cu viața nemorală se ucideau cu pietre, au se ardeau (Lev. XXI, 9. Jo. VIII, 5).

3. Viața omului, după care nu eră iertatu nemenui a ucide au a vetemă pre altulu; și totu ucidatoriulu se judecă demnu de moarte, er' vetematoriulu se îndetoriau a plăti vetemarea altuia, de va voi vetematulu,

au a suferi asemenea vetemare dela vetematu. (Es. XXI, 30.) Dupa daten`a orientale Moisi suferi, cá fratí`a cea mai aproape seresbune mortea celui ucisu cu mortea ucidiatoriu-lui; inse spre scaparea celoru, ce au fora de voia au dein dreapta cauza a ucisu pre cineva, demandà cá intrandu in Cananéa se se anumesca trei cetati dein coce si trei dein colo de Jordan, in care ucidiatoriu-lu fora culpa alergandu se afle asilu sau locu de scapare, cu indetorire de a nu esí dein teritoriulu acelei cetati panà la mortea pontefice-lui, sub care s`a templatu uciderea (Num. XXXV, 6. 10—34. Ad. I. XIX, 2—13. Jos. XX), er` cei ce cu voi`a facura ucidere, si de acolo se dau afora.

4. Ave rile, pentru care nu numai totu furtulu, rapirea, si damnificarea erau strensu oprite, ci inca damnificatoriulu erá indetoratu dupa valoarea lucrului instrainatu au stricatu a reintorce in duplu si une ori pana in patratu si mai multu (Es. XXII). Inca si poft`a dupa ori ce avere a altuia erá strensu oprita in Decalogu.

5. Numele celu bunu, dupa care nu erá iertatu a marturisi strambu asupr`a altuia neci al cleveti sau al vorbi de reu, si alesu a nu grai de reu de imperati si mai marii sei (Es. XXII, 28. XXIII, 1. 7).

Nota 1. Moise intru legile sale nu se ingrigi numai de omeni, Ebrei, si liberi, ci prea omenose le-

gi puse si pentru inse animarile lucratorie, pentru straini si schiai. De aci demandà, cá se fia cu totu respectulu catra straini aducundusi a mente cá si ei au fostu straini orecandu intre alte popore (Es. XXII, 21)), asemenea si pentru schiai, in favorea caror'a demandà, cá si acestia se aiba repausu in serbatori, se ingrigesca de insuratulu si maritatulu loru, si dimitiendui se le ajute la intemeliarea familiei (Es. XX, 10. XXI, 2—11); er' pentru animale, nu numai cá se le dè repausu in serbatori, se nu injuge pre cele mai nepotentiose cu cele mai tari (Ad. leg. XXII, 10), nece se lege gur'a boulu trierandu (ac. XXV, 4), ci si pentru fterale campulu demandà, cá cele produse de sene si o parte dein agru nesecerata se le lasse pentru acelea, pentru seraci si veduve (Lev. XIX, 9, 10. XXV, 4—7. Ad. leg. XXIV, 19—22).

Nota 2. La ebrei mai erá iertata si poli-gamia sau de a avé mai multe mulieri de odata, inse si acest'a numai dupa cerbicosi'a loru si des-frenarea timpuriloru, precum aratà Domnul nostru Is. Chr. (Mat. XIX, 4—6) cá acést'a la inceputu n'a fostu asia. Afora de acea, mulierile la ei, cá si astadi in oriente la poporale necrestine, se cumparau dela parenti si frati, numai prea rare casuri fiendu, candu cineva sesi capete muliere fora pretiu de bani. Logodit'a se socotea cá si mulierea, de acia si acelei pedepse supusa, de se aflá a fi facutu curvia. Er' in catu pentru gradurile sangelui si cuscriei Moise oprì panà la a patr'a spitia (Lev. XVIII, 6 — 20). Mai straordinaria erá legea leviratului, dupa care fratele au cea mai de aproape fratia a unui barbatu mortu fora prunci erá detoriu asi luá de muliere pre veduv'a repausatului, er' prunculu ce se nascea antaiu dein a cea casatoria se scriea pre numele mortulu, tote averile si drepturile repausatului remanendu aceluasi (Ad. leg. XXV, 5—10.) Fetele inse nu poteau se erediteze de catu ne fiendu frati vii.

LXXXIV. Legi economice.

Ebreeii intrandu in Cananea erau se treca dein viati'a pastoresca la cea cetatiana, si la agricultura, deunde si unele legi lis'au dictatu prein Moise spre acestu scopu; de care sunt:

1. Cum ca pamentulu, ce lise va impartî nu este proprietatea loru, ci loru numai cá un feudu datu dela D. dieu, pentru care sunt si detori a dá decima (Lev. XXVII, 30. Ad. I. XII, 17, 18. XIV, 22—29).

2. Cum ca fia-care tribu, si fia-care famelia nu pote se si instraineze si sesi vendia de totu proprietatea sa; de unde si in anulu jubileu toti agrii se intorceau la proprietarii loru (Lev. XXV, 10. 13. 23—34).

4. Cá la fia-care anu al VII-le pamentulu se se lase nelucratu, pentru cá se aiba repausu cá tote cele facute de D. dieu, er' productele de senesi se ramana seraciloru, veduveloru, strainiloru si fieraloru, cá si acestia se se bucure de creatoriulu loru (Lev. XXV. 2—7. 20—22).

4. Cá in agri, vinii, si gradine se nu se semene sementie diverse; precum neci animalele diverse se nu amestece prein impreunare, nece panura se se tiesa dein fire mestecate de alte specie; tota amestecatur'a de specie diverse urita fiendu inaintea lui D. dieu; er' cele ce s'aru aflá facute in contr'a

acestei legi, se se adune pentru preuti (Lev. XIX, 19. Ad. leg. XXII, 9. 11 etc.).

5. Cá ori carui calatoriu au strainu sei fia iertatu a mancá dein vinia struguri, si dein agri granuntie catui va lipsí pentru fomme, inse a fora dein vinia si agru se nu scoate, nece se talie cu cucitu (Ad. leg. XXIII. 24, 25).

6. Cá la seceratu totudeun'a se lasa un cornu nesecheratu dein semenatura, si spicuitulu pentru cei seraci.

LXXXV. Legi de pedepsa.

Pedeps'a erá mulct'a in bani dupa damnele facute, reintorcerea indoita si impatratata a lucrurilor instrainate, batai'a, si mortea, care la vechii ebrei erá uciderea cu pietri (Ad l. XIII, 10. XVII, 7), au junghiarea (Jud. VIII, 20, 21. 1 Sam. XXII, 18 etc.), au spendiurarea (Num. XXV, 4. Ad. l. XXI, 22, 23); er' mai tardiu dupa daten'a Greciloru si Romaniloru erá crucifigerea, un'a dein cele mai cumplite si infioratorie pedepse, cu care se certau publicii facatori de rele si sierbii cei fugitivi. Condemnatulu se desbracă de vestimente, se batea cu vergi, si in urma leganduise manule si petiorele se redică pre un lemnu crucisiatu, unde numai singuru in poterea manuriloru, ce le petrundeau si cu cuie, dependea totu corpulu fora altu razimu

de catu un cuiu între petiore, pre care spendiuratu calareá, sau altu lemnu suptu petiore pre care petiorele une ori se si bateau cu cuie. Asia spendiuratu între durori ne-suferite inca mai multe dîle traiá, une ori cá se mora mai curundu, lise sfermau fluerele sau se innecau cu fumu. De unde si rusinca spendiuratu se socotea si mai mare la e-brei, cá ce totu spendiuratu in legea lui Moise se numesce blastematu de D. dieu (Ad. I. XXI, 23). „Christosu ne a rescumperatu dein blastemulu legeri, facunduse pentru noi blastemu; cá s'a scris: blastematu totu celu ce spendiura pre lemnu“ (Gal. III, 13).

Nota. Afora de aste legi sunt si altele mai multe specifice, ce nu e cu potentia tote ale inšrá, si care se potu vedé chiaru in cartile lui Moise, care inse si afora de autoritatea lui D. diecsca, numai dein punctu legislativu inca meriteza antaiulu rangu între vechii legislatori; precum in contr'a celoru ce fura omu liberu silu vendu (Es. XXI, 16), celoru ce se inchina la D. diei straini (XXII, 20), si in contra bestialitateri (ac. 19), ce se pedepsescu cu morte; asemenea cele in contr'a usurariloru (XXII, 25), a judeciloru, ce iau donaria pentru judeciu (XXIII, 8), etc.—Si cu acest'a trecemu la Partea V. cea de-preurma, in care se va continuá istori'a Ebreiloru, de aci inainte formandu un statu.

P A R T E A V.

D. Josue.

LXXXVI. Intrarea in Palestina.

Inca la inceputu curundu dupa esítulu dein Egiptu sub Moise indemnà D. dieu pre Israeliteni a intrá si a ocupá Cananéa (Es. XVII, 8—16), ci ei de o parte sparianduse de tariea locuitoriloru acei tieri (Num. XIII, 29, 30. 32—34 XIV, 1—10), de alt'a neincredienduse cu totulu in promisulu ajutoriu, se fecera nedemni de a intrá acolo (ac. XIV, 23. 29—37), si asiá numai generatiunea cea tenera dupa mortea celei betrane pre la anulu 40-le al guvernarei lui Moise incepù a bate lupta cu poporele inimice, si mai antaiu ocupà partea cea despre resaritul Jordanului, uciendu pre imperatii Sion al Amoreiloru si Og al Basanului, er' pamentulu impartindu-lu intre doue triburi Ruben si Gad si diu-metate dein Manase, dorindu acést'a ele in-sesi pentru bunetatea locuriloru de pasiune (Num. XXXII. Jos. XII, 1—6. XIII, 8—13. 15—32).

Er' dupa mortea lui Moise, scolanduse Josue filiulu lui Nun, pre care D. dieu l'a fostu alesu urmatoriu lui Moise inca in viatii (Ad. leg. XXXI, 1—8. 14—23), trecù Jordanulu in dereptulu Jerichonului, si ba-

tendu pre regulii a XXXI de cetati ocupà tota Cananea sau Pelestina si o impartì cu sorte intre cele lalte noue triburi si diumetate, adeca: Juda, Benjamin, Efraim si cealalta diumetate alui Manase, Simeon, Dan, Isachar, Aser, Zabulon si Neftali. Deintre care Juda si Benjamin cu Simeon si Dan cuprensera partea meridionale cu capitalele Hebron si Jerusalem; Efraim si Manase partea de midilocu cu cetati capitali Bethel si Sichein, éra ceilalti patru partea de media-nopte panà la Tiru si Sidon. (Jos. XIV — XIX). Totu deodata asemnà si Levitiloru cetati in midiloculu celoralti frati (XXI, 1—40), si anumì cele pentru asilu (XX); si asià impleni D.dieu promisiunea jurata parentiloru loru (XXI, 41—43). Er' Josue dupa aceea, mai innoindu odata legatur'a facuta sub Moise si indemnandui a tiené nestramutata legea lui Moise, in etate de CX de ani adormì ne desemnandu prenimenea sie de urmatoriu (XXIII, XXIV).

Nota. Cati ani a manudusu Josue pre Ebrei dupa Moise, in Scriptura nu s'a insemnatu, de unde si cronologi'a de aici panà la Saul nu se pote defige cu tota esactitatea. Beserec'a grecesca urmandu lui Josefu Fl., care scrie cà Josue agubernatu XXVII de ani, pune decursulu acestui restempu dela anii 3856 pana 3884 dela Adam, si asia in anii 1650 pana la 1623 inainte de Chr., er' Europenii dela 1450 pana la 1423. — A daugemu, cum ca neluandu tribulu lui Levi ereditate separata cá celelalte (Num.

XVIII, 20—24), in locui s'a computatu tribulu lui Manase care impreuna cu Efraim representá posteritatea lui Josef, dupa ce Jacob luandu dereptulu primogenitureri, ce avea doue parti dein ereditate, dela Ruben (Fac. XLIX, 3, 4), adoptà pre doi fili ai lui Josef spre a se numerá între ceialalti (Fac. XLVIII, 5), si asemnà lui Josef inca o parte predeasupr'a celor'alalti frati (ac. v. 22). Si de alt'mentrea tribulu lui Efraimu si Manase, fiendu mai numeroase decat celealalte afora de Juda, aveau lipse de un teritoriu mai latu, de unde si sortea le a fostu mai mare, si in istoria ebreiloru totu deaun'a au avutu role mai principali si preponderantia cá staturi mai mari.

LXXXVII. Terminii Palestinei.

Macar' cà dupa promisiunile vechi, mai de aproape numai Cananea erá anumita pentru Ebrei (nr. LXXI), dupa ce inse si partea preste Jordanu catra resaritu dela riu-lu Arnon pana la muntele Hermonului inca sub Moise fu ocupata si impartita loru, Palestin'a dela Josue inainte avù o intendere mai mare, a careia margini se afla desipte si in cartile lui Moise (Num. XXXIV, 1—15. Ad. leg. XI, 24), si intru a lui Josue (I, 4. XI, 16, 17. XIII, 2—6), dupa care de catra apusu pre lenga mare terminulu de o parte erá un riu al Egiptului (Num. XXXIV, 5. Jos. XIII, 3), er' de cealalta pre lenga Fenicia, pana la Dan; éra de partea de catra resaritu erá riu-lu Eufrate (Ad. l. XI, 24. Jos. I, 4), inse numai panà la riu-lu Arnon, preste

care locuiau Ammonitii si Moabitii de catra media-di impreuna cu Idumea, ce erau escluse dein posesiunea Ebreiloru (Num. XXXIV, 3. Ad. leg. II, 9. 19. 37), macar' ca David si pre acestiai supuse. Asia catu Palestin'a pre tempulu celei mai mari intenderi seten-dea dela gradulu 28 panà la al 37 de latime boreale, si dela al 52-lea pana la al 59-lea de lungime. Jordanulu erà lini'a care o impartià de alungulu in doue parti: orientale si occidentale.

Nota. 1. Jordanulu e riulu celu mai mare al Palestinei, curendu despre inmedia-nopte spre media-di, si se nasce sub polele Antilibanului deintru un lacu, ce se chiamà Fiala, dein care pre sub pamentu curre 3 mile geogr. panà la cetatea ce se chiamà Cesarea lui Filipu, unde ese afora cu mare impetu. De aci luandusi cursulu spre inmedia-di dupa alte 3 mile se vèrsa iu laculu Merom sau Samochonitis, care ver'a e mai secu, era prima-ver'a implenduse de ape e de 60 stadia lungu si de 30 latu (40 de stadia facu un milu geogr.). Dein acest'a apoi curendu alte 3 mile dà in laculu Genesareth sau marea Tiberiadei cum se numea prela inceputulu crestinatatei dupa numele cetatei fundate de Erode Antipa in onorea imperatului Tiberiu. Acestu lacu $3\frac{1}{2}$ mile geogr. lungu, si de 1 milu latu, cu apa dulce, are multime de pesce, unde si apostolii se aflau venandu pesce (Mat. IV, 18—22 etc.), er' impregiurulu lui erà incinsu cu munti fructuosi, dein carii curreau mai multe riuri menunte. Esindu dein acestu lacu totu in aceeasi dereptiune curre cá la 75 mile ital. (4 facu 1 geogr), pre o vale frumoasa panà ce ajunge in marea morta sau sarata, care

è un lacu lungu de 14 ½ mile geogr. si mai de 4 latu, si mai saratu de catu ori ce alta apa.—In Jordanu se versa numai unele riuri mai mici; er' in marea morta, de catra apusu riulu Cedriloru (Jo. XVIII, 1) venindu dela Jerusalem, si de catra resaritu Arnon, care resarindu in muntii Galaad mai antaiu curre catra media-dî avendu in stang'a pre Ammoniti, dupa aceea intorcunduse spre apusu cu Moabitii in stang'a formeza o peninsula impreuna cu marea morta.

Nota 2. Alte riuri mai mici sunt: Belu in partea boreale, care se versa in marea mediterania, precum si ceste urmatorie: Bosor care intra la Gaza; Escol sau Sorec lenga Ascalon, si riulu arundinei lenga Cesaria Palestinci. Singuru riulu Cison, care se nasce la polele muntelui Tabor, se imparte in doue ramuri, care currendu pre valea Esdrelom, un ramu se versa spre apusu in marea medit., er' celalaltu spre resaritu in Jordan.

LXXXVIII. Suprafaci'a.

Suprafaci'a Palestinei e muntosa (Ad. leg. XI, 11. III, 25 etc.), formata de doue linie paralele de munti, care incependuse de in Liban se tendu de ai. endoue laturile Jordanului, schimbanduse cu vâli si siesuri, panà ce catra media dî se impreuna cu muntii Arabiei. Muntii nusu inalti, inse cu crepature si spelunce, care adese ori fura ascunsuri de lotri mai alesu in partea boreale si resaritena; er' valile si campii parte fructuosi apti spre agricultura, parte arenosi si numai de pasiune, precum mai alesu erà partea meridionale mai multu desierta.

Nota. 1. Muntii mai insemnati aproape sau in la-intru Palastinei erau:—

1. Libanulu, in marginea boreale a Palestinei incepandu aproape de Tiru, de unde se imparte in doue ramuri mai mari: Libanu si Anti-Libanu, intre care se afla valea Siriei. In Libanu celu mai micu si boreale erau si sunt pana astadi renumitii cedri, dein care fù facuta beserec'a lui Solomon; er' in Antilibanu, care e mai spre media-dî si mai inaltu si de pururea coperitu cu niè (Jer. XVIII, 14) erau numai pini si ceri. Culmea Antilibanului cea mai inalta se numea Hermon, inca si Sirion si Senir. Deia partea spre Damascu cureau riurile Amanana si Farfar (2 Imp. V, 12), er' deia cea spre Palestina'a Jordanulu.

2. Carmel, adeca gradin'a lui D. dieu, asia numitu pentru frumosea vederei lui, munte singuratecu sau promontoriu lenga Acco sau Ptolomais, de 8 au dupa altii de 13 mile geogr. giuru in pregiuru, lenga riulu Cison, renumitu pentru fructuositate (Jes. XVI, 10. XXXV, 2), in culme cu pini si ceri, er' in vali cu olivi si lauri.

3. Thabor, erasi singuratecu ci mai micu, la medilocn intre Carmel Jordan, lenga valea Esdrelom spre media-nopte.

4. Gelboe, spre media-dî si resaritu dela valea Esdrelom in tienutul lui Isacar, unde per' Saul in bataia cu Filistea (1 Sam. XXVIII, 4 etc.).

5. Muntii lui Efraim, in midi-loculu Palestinei intre mare si Jordanu, catu tienea teritoriulu lui Efraim si Manase pana la Benjamin si Juda, cu capete mai singuratece: Ebal si Garizim dein care se recitara benecuentarea si blastemulu lui Israel (Ad. leg. XXVII. XXVIII), lenga Sicheu; Salmon (Jud. IX, 48, 49) etc.

6. Muntii lui Juda, lenga ai lui Efraim spre media-dî, si aceia si acestia cu paduri si vali fru-

ctuose, afora de partea spre Jordan. Muntele Olivetului de lenga Jerusalem, si cei între Jerusalem si Jerico, precum si cei dela Engadi laudati de vinu (1 Sam. XXIV, 1), se tienu de acesti de in urma.

7. Muntii Galaad dein colo de Jordanu spre resaritu incependu dela Hermon pan' in Arabia, dein care partea boreale cu tienutu cu totu se chiamá Bassan padurosa si cu pasiune, cea de midilocu Galaad, er' cea spre media-dî dein dreptulu Jericonului pana la marea morta Abarim cu culmile Fegor, Nebo, si Fasga.

Nota 2. Vâlile si campii între Jordanu si marea medit. mai insemnate erau aceste trei:—

a) Esdrelom, lenga muntele Tabor, dela Carmel pana la Jordan unde ese dein laculu Genesareth, prea fructuosa de grânu si adapata cu riulu Cison, unde mai multe batai avura Israelitenii (Jud, IV, 13 urm. VI, 33. 1 Sam. XXIX, 1. 1 Imp. XX, 26. 2 Imp. XXIII, 29. 1 Mac. XII, 49).

b) Valea de lenga marea medit. incependu de la Carmelu panà la riulu Egiptului; de in care partea boreale dela Cesaria panà la Joppe se chiamá Saron, renumita pentru bucate si pasiune; er' cea meridionale, in tienutulu Filisteiloru, nu numai de bucate ci si de vinu laudata.

c) Tienutulu Jordanului, de amendoue partile incependu dela laculu Genesaret panà la marea morta, lungu de 30 mile geogr. si de 3 latu, mai diosu de catu cealalta parte a tieiei, de acea si mai calda erá, si semenaturele mai curundu se coceau. Fructuosa erá numai partea mai dein diosu si alesu in giurulu Jericonului.

Nota 3. Desierturi inca erau multe in Palestina, deintre care mai insemnate erau: alui Iuda, incependu dela Thecoa, 1 1/2 mil. geogr. departe de Bethleem spre media-dî, se tendea prein Arabi'a

desiarta panà la senulu persicu, impreuna cu desierturile Engadi, Thecoa, Zif, Maon si altu Carmel; — desiartulu deintre Jerusalem si Jericho, si altele mai menunte. — Putiuri si fontane mai insemnate se afla in scriptura: Bersabea, adeca putiulu juramentului, sapatu de Abraam si de Isaac (Fac. XXI, 31. XXVI, 33), unde fù si cetatea de acestu nume si terminulu Palestinei spre media-di, 20 mile departe de Hebron spre Idumea. — Siloam lenga Jerusalem (Jes. VIII, 6. Neh. III, 15. Jo, IX, 7. 11); si putiulu lui Jacob lenga Sichen (Jo. IV, 6, 11).

LXXXIX. Clim'a.

Clim'a Palestinei e mai rece de catu a Egiptului si supusa mai multor scimbari atmosferice, inse preste totu stemperata si regulata, la munte mai recoroasa, er' pre vali si campie mai calda. De unde si temperatur'a anului intr'adeveru stà numai deiu vera si ierna, inse amendoue cu ceva diferentia de ale nostre. Ebreii o impartiau in siesa parti: secere, vera, toamna cu ceru seninu si fora ploia; sementura, ierna si frigu, candu ploile sunt forte multe mai alesu prela midilocu, cu tunete si fulgere infioratorie; la munti cu pucinea niea afora de muntele Libanului. Ver'a se incepe cu capetulu lui Aprile candu ploile inceta si cerulu se inserena, de aci pana in Juniu caldura stemperata, care inse panà in Septembrie totu cresce, er' noptile sunt reci. Intr' asta parte uscatiunea e mare, cà ploi'a numai for-

te rară se vede, ci nopțile sunt cu multă rouă; venturi despre resaritu fierbinti încă și mai mult înălțimea temperatură. Cu capetulu lui Septembrie înse începe ploia, și de aci iernă până în Aprilie. La începutu încă caldu, după aceea mai rece; tempulu nestatoriu, venturi umede despre apusu, la capetulu lui Noiembrie frunziile cadu; în Decembrie pucina niș și ghiacia ce curundu se topesce, venturi reci despre miez-noptē; cu capetulu lui Februaru frigulu scade, ploile încep de nou, apele dau afora și la șesuri caldură e mare. Ploia de toamnă e ploia semănăturii, cea de primăvera a secerăturii, fora de care pământulu nu aduce fructu (Lev. XXVI, 4. Ad. leg. XI, 14. 17 etc.), de aceea și cu atâtă sete se așteptau.

Nota. Cu toate aste climă Palestinei avea și multe neplăcute și chiar periculoase, precum:

1. Cutremurul de pământ, mai alesu pre lângă mare, de care înse Ierusalimulu mai nece decum patemi.

2. Tunetele și fulgerele, care pre acolo sunt și mai mari și mai periculoase, rupturile de nori, versările de ape, cu grindină în tempulu de iarnă.

3. Un vânt caldu ce suflă de către resaritu, cu arena aprensă și abure de pufoasă înecătoare, ce strabate toate medulariile și adese ori ucide.

4. Pesteau, mai alesu de în Egiptu și de airea venindu. Ebreii și o informau că pre un angeru cu săbiă scosă și ucidiatoriu (2 Sam. XXIV, 12—17. 1 Par. XXI, 11—17). Morbulu e contagiosu, înse nu pre în aeru, și la începutu mai în acelăși momentu

ucide candu se semte, er' apoi mai pierdiendusi de in potere, numai cam la trei dîle, multi si insanetosanduse. Ea se prende de omu prein atensu si aburitu, mai antaiu facundu doreri de capu, gretia, vomitura si menatura in diosu, in urma si nebunindu. Cei ce scapa, inca numai la siesa septemane se insanatosieza deplenu, toti inse au de a suferi pustéle subsuora si la cerbice rosie venete, care spargundu se lasa de in sene o materia puturoa.

5. Lepr'a, de care ebreii se paru mai multu a fi patemitu cá alti, de unde si scrietorii profani dîcu, cum ca judeii pentru acestu morbu periculosu au fostu scosi dein Egiptu (Tacit. hist. V, 3. Justin. hist. XXXVI, 2. Jos. Fl. c. Ap. I, 26). Ea erá de patru specie: Alba, a ebreiloru; Negra sau lichen; Alfosa, si Elefantiasis cea mai infricosiata de tote, de care se crede cá si Job a patimitu; er' a dou'a si a treia nu sunt periculoase.

6. Locustele, cea mai rea dein tote miselatatile acestei tieri si a orientelui preste totu, care in numeru nemarginitu cá nuorii, intunecandú lumin'a sorelui, si cu sunetu cá de osti venindu, totu ce e verde rode si nemice ce, nece o midilocire potenduse aflá de ale alungá au de a le stricá, paná ce in cursulu loru ajungundu la mare se innéca in acestu elementu loru necunoscutu lasanduse diosu; inse si atunci cu putorea mortacinei loru stricandu aerulu marginiloru, er' dein oua, ce le lasa ascunse in pamentu in trecere, esindu o noua-generatiune devastatoria, de nu se ingrigescu de buna ora a le cercá si stricá. Deintr'insele inse sunt unele bune de mancatu, alesu pentru cei mai saraci (Lev. XI, 22. Mat. III, 4).

XC. Productele.

Pamentulu Palestinei, cu tote cá e muntosu si pietrosu, dupa marturisirea scripturei

(Ad. leg. VIII, 7—10) și a scrietorilor vechi profani, e afora de pucine locuri preste totu forte fructuosu. Locuri de pasiune și de semenatura, cu bucate, pomi și vinie, animale selbatece și domestece, sare, metale și alte producte, se aflau și se afla pan' astadi intr' inșa intru o multime și varietate mare; mai alesu unele scumpe și rare producte, că balsamulu, nu se aflau airoa intru acea bunetate de catu in Arabia. Palmii și oliyii ei erau mai frumosi și de mai buna calitate de catu ai Egiptului; vinulu și miera in prisentia, și pentru ebreii obiectulu unui intensu comerciū, așa catu terenulu Palestinei dein mai multe respecturi eră mai bunu că al tieriloru invecinate.

Nota 1. Deintre pomii Palestinei cei mai rari și mai nobili suut;—

1. Palmii, astadi rari in acea tiera, inse ore candu forte desi mai alesu in giurnlu Jerichonului, de unde și cetatea palmiloru s'a fostu numitu (Ad. leg. XXXIV, 3. Jud. I, 16. III, 13.) Acesta arbure poftesce clima caldurosa, pamentu arenosu ci adapatu; cresce forte inalta, deunde e simbolulu persoanei frumose și numai in culme are coruna de frundie verdi preste totu anulu. Ea e de doue sexe; și spre a fructifică, culegunduse florile arburei barbatesci se punu pre ale celei femeesci. Pomele ei, crescu in form'a struguriloru, și se manca crude, sau storcunduse in calcatoria dau un mustu dulce, care și vinu de dactili și miera in scriptura se numesce.

2. Pistaciulu și terebintulu, doue arburi la faptur'a dein afora cu totulu asemenea, ma-

ri și frumose, înse diverse după pome. Dein terebintu se castiga suculu terebentinu nunitu, er' pista-ciulu face nuci forte generose în form'a amigdaleloru și mai delicate la gustu. Terebintulu traiesce preste o inia de ani, și nece o data nu e fora frundie, deunde și erá locu de locuentia sub umbr'a lui, cum aflamu de Abraam (Fac. XIII, 18), cá de Debora sub palmu (Jud. IV, 5).

3. Olivulu, poftesce loru secu, muntosu și arenosu, de acea la Jerusalem se aflau asia de multi și în buna stare în muntele nunitu al olivetului. Arburea e frumosa, totu anulu verde cu ramuri multe, de unde și erá simbolulu multimei de fili, și custá pana la 200 de ani. Fructulu ei e oliv'a, care se manca cruda, au sarându-se se pastreza, înse mai multu se storce spre ascote oleiu sau untu de lemn.

4. Ficulu, arbure nu mare și frundiosa, de unde Ebreiloru le placea a siedé sub umbrai (Jo. I, 49. 51), și „a siedé sub ficulu seu și sub viti'a sa“ erá în proverbiu la ei, ce înseamnă fericire (Mich. IV, 4. Zach. III, 10). Pomelei sunt cunoscute, numai catu în partile nostre se aducu uscate; și se facu de trei ori pre anu, înse cele mai bune sunt cele de antaiu.—La fructu semena și Sicomorii, de alt' mentrea la facia cá murii sau fragarii; înse pomelei sunt mai dulcie și rele pentru stomacu, de unde și numai cei seraci le mancau, candu dein contra pretiulu sicomorului stá în bunatatea lemnului pentru lucru, în mii de ani neputrediendu.

5. Mărulu punicu sau granatu, arbure mica și ramosa, cu pome granate nu numai prea frumose și de a supra cu corona incinse, și si la gustu prea delicate cu un suc dulce-amaru prea placutu. Ebreii aplecau form'a loru și în ornamente artistice precum la cortulu legei (Es. XXVIII. 33. 34) și la beserec'a lui Solomon (1 Imp. VII, 18).—Citrii

si pomorantiile numai mai tardiu se introdusera in Palestina.

6. Balsamulu, si arbure si tufaria, cu sucu lui celu cunoscutu mirositoriu si insanatosiatoriu, care inse numai dein tufaria curre, si suda de sene in lunele de vera Jun. Jul. si Augustu, er' ce curre dein taiatura in codia nu e asia bunu, precum nece care se castiga dein pisatulu ramuriloru si granuntiele lui. In Pal tina crescea in Galaad, lenga Jerichon si Engadi, inse astadi s'a sterpitu cu totulu, si numai in Arabia se mai afla dein acestu impregiuu.

Nota 2. Afora de aceste arburi generose mai erau la ebrei cultivate si altele mai comune, precum meri, aluni, impreuna cu vitiele de struguri, ce le cultivau in gradine si vinie impreuna cu flori si cu legumi. Viniele se inchideau cu gardu, si in la-intru aveau storcatoria si turnu pentru veghiatori (Jes. V, 2. Cant. I, 5. II, 15. Mat. XXI, 33). Vitiele erau mari si grose, ce nu aveau lipse de a se astupa in pamentu pre ierna, si se legau de pari au se plantau lenga arburi mai alesu ulni. Cultur'a cealalta si culesulu mai asemenea erau cu ale nostre, numai catu calcatori'a era de piatra cu gaura de desuptu, pre care cura mustulu intr'altu vasu de piatra. Culesulu era de trei ori in anu, in Aug., Sept., si Octobre, dupa cum adeca se coceau strugurii unii mai curundu de catu altii. Strugurii insii erau si in uve si in volume cu multu mai mari ca in tierile nostre (Num. XIII, 24--28), cum si astadi sunt. Culesulu si calcatulu era simbolulu ucideriloru de bataia, precum vinulu al sangelui, strugurii fiindu rosii. — Arburi selbatece erau Cedrii, pinii, cerii, tamariscii etc., care erau numai de lucru si de focu.

Nota 3. Animale selbatece, afora de lei. ursi si lupi, mai de insemnatu se aflau, dein cele cu patru petiore: Sacal sau vulpe mica, o specie intre

lupu si vulpe, predatoria inse nece periculosa nece astuta; rinocerotulu a deca nasu-cornulu, o specie de capriora; asinulu selbaticu etc.; — deintre sboratorie: Strutiulu, iute fugitoriu, descrisu la Job (XXXIX, 13—18);—dein cele de apa: Calulu-dериu (ipopotamulu), si Crocodilu (leviathan) numai se memoreza in Scriptura, inse in Palestiu'a nu se afla, ci in Egiptu auendoue in Nilu, dein care celu d'antaiu prea multu semena cu bibolulu si numai la nechezatu cu calulu, e forte tare si preceputu; er' crocodilulu e dein genulu sierpuitarielor, cu pitiore cá de vipere ci in forma colosale; aflarea lui e in Egiptu si in America.

XCI. Agricultur'a.

Intru un pamentu asia de bunu Ebreii poteau sperá, cum ca industri'a loru va fi premiata cu cele mai mari folose economice. De acii si aflámu numai de catu dupá intrarea loru in Palestina cu totulu danduse acestei ocupatiuni, afora dein catu le fú de lipse a se ajutá unii pre altii in ocuparea sortiloru loru impartíte (Jos. I, 12—18. XXII, 1—9). Agricultur'a inse la Ebrei nu potú inca in periodulu dela Moise panà la David se ajunga la starea in floritoria; bataile ce aveau necontenítu a portá incontr'a vechiloru abitatori si vecinele natiumi, cei impetiau sii subjugau, nu le lasau totu repausulu de lipse spre acesta ocupatiune paciuita, cu atatu maipucinu pentru arti si comerciu. De aceea pre lenga pastoritu si agricultura, portarea ar-

meloru erá deintre cele mai d'antain deto-
 rentie a le loru, care inse dupa Josue se pa-
 re a se fi neglesu in catu-va dupa indatena-
 t'a urmare, ce au tote invasiunile a supr'a
 unui poporu duru si vertosu intru o tiera
 culta si avuta. De unde necei aflãmu inca
 facundu ceva progresu in civilisatiune deca-
 tu in tempurile mai tardie, si cetatile ce le
 aflãmu memorate, inca sunt tote facute de
 vechii abitatori Cananei, pre caru Ebrei nu
 mai iau scosu afora, de unde au potutu (Jos.
 XV, 63. XVI, 10. XVII, 12, 13 etc.).—Nu-
 mai intru pazirea legeri mosaice se pare ge-
 neratiunea de sub Josue a fi fostu mai cu de-
 stingere statatoria de catu celealalte panã
 la esiliulu babilonicu (Jos. I, 16—18. XXII,
 2. 10—34. Jud. II, 8—13).

Nota 1. Agricultur'a la ebrei, afora de gra-
 dinaritu si viniaritu, stã dein lucrarea campului, a-
 ratu, seceratu si amblatitu. Aratur'a pre acele locuri
 erã numai uu'a, si se incepeã tomn'a pre la iucepu-
 tulu ploiei de tomna in lunele de antaiu, candu se se-
 menã semenatur'a de tomna, sau in Feurariu si Mar-
 tiu pentru cele de vera, candu se incepeau ploile de
 primavera. Semenaturele de tomn'a cresceau preste
 ierna asia, catu cu inceputulu primeverei prela Pa-
 sci ordiulu incepea a se coce, si dupa densulu gra-
 nulu, urezulu, meliulu, linulu si alte semenature usi-
 tate in oriente; er' secar'a si ovesulu in acele clima-
 te calde nu se face. Instrumentele aratorie precum
 aratru, grap'a etc. erau forte simple, si aratur'a in-
 ca erã mai numai rinitura, inse bunetatea locului si
 mai multu caldur'a climei facea, catu in cele mai

bune locuri proventulu erá dela 30 panà la 100 (Fac. XXVI, 12. Mat. XIII, 8), scrietorii profani Erodotu, Plinia etc. scriu de proventu si pana la 300; ci astadi Palestina si orientele preste totu produce numai indieciu si arare ori pana la 30. De aci si averile erau mari in vechime dupa mai mica ostenela. Economii bunii ajutau fecunditatea pamentului ingrasiandulu mai alesu cu arderea de palie, curatindulu de pietre, si adapandulu cu canale dein riuri. Ebreii inse de canale nu aveau lipse de catu pentru semenaturele pucine de vera, pouii de gradiue, si legumi; de lipse erau in tierile mai secetose, precum in Egiptu, Mesopotamia etc., unde canalele se incrucisau preste tota tier'a. Seceratulu se tienea in cele sicpte septamane intre Pasci si Rosalia, si erá dile de bucuria cá si culesulu de vinie. Menunchii secerati se adanau in aria intru o parte a agrului, si se ambleteau au cu bâte, au calcandui sub petiorele boiloru si ale caliloru, au cu machine in form'a grapeloru cu rotile intre lemne, de care se legau boii si menatoriuulu siedea deasupra. Cu aste machine invingatorii mai crudi calcau si pre inimicii prensi in batalia (Jud. VIII, 7, 16. 2 Sam. XII, 31. Am. I, 3). Granulu trieratu se venturá, si cernenduse se punea in sapatore afunde si largi sub pamentu cuptusite cu palie si astupate bene de supra, au in granaria; er' paliele, cate nu se foloseau spre notretiuulu viteloru, se ardeau spre ingrasiarea pamentului. La aceste lucruri de campu se aplecau mai alesu boii, carii erau tauri, cá-ci jaganitulu erá opritu in legea lui Moise (Lev. XXII, 24), si asinii, despre carii legile mai susu (nr. LXXXIII, 1).

Nota. 2. Armatur'a Ebreiloru, cá si ale altoru popore dein vechime, stá dein arme ofensive precum spat'a, ast'a, lanci'a, arculu si sagetele ce se portau in tulba, — er' defensive scutulu, loric'a, coifula etc., inca si cu fund'a dein care aruncau pietri

multu se foloseau cá si David in lupt'a cu Goliathu (1 Sam. XVII, 40. 49. 50). Asupr'a cetatiloru se foloseau si alte machine. Ostile inca aveau tactic'a militaria, impartirea in mii, sute si cinci-dieci sub ducii si capitauii loru. Inse artea militaria la cea mai mare perfectiune dupa Josue fù adusa numai mai tardiu sub David. La Cananei inse aflamu iuea si sub Josue nu numai cetatile intarite, ci si cara ferecate cu cose de bataia (Jos. XVII, 16. 18. Jud. I, 19). Préd'a, afora de omeni si de vite, erá a ostasiloru; er' omenii si vitele se impartiau in doue parti, un'a a ostasiloru remasi a casa, dein care inse acestia aveau a dá a 50-cea Levitiloru. Unii duci reserbau pre partea sa lucrurile cele mai scumpe, caror'a urmandu David aduná tesaurii destinati spre edificarea beserecei. Inse candu vre o cetate se pune sub anatema, nu erá iertatu a retiené nemica (Jos. VI, 24. 26. VIII, 26—28. X, 28—30.) Er' intru semnu de invingere se redicau monumente, si invingatoriloru le esiau cetati intregi inainte saltandu si cantandu laudele iuvingatoriloru (Jud. XI, 34. 1 Sam. XVIII, 6—8).

XII. Cetati.

Cananea pre tempulu intrarei Ebreiloru erá plená de cetati, care presupunu un poporu numerosu si nu fora cultura; multe de intr'insele erau mari si tari (Num. XIII, 29), si residenti'a unoru regi deintre carii Josue a supusu 31 (XII, 9—24), éra celelalte in mare numeru, care si cu numele se numescu si impreuna cu totu pamentulu s'au impartitu loru. Deintre acestea Josue anumi siesa pentru asilu, trei de o parte de Jordanu si

trei de alta; despra apusu: Hebron sau Cariath-arbe in tienutul lui Juda, Sichem intr'al lui Efraim, si Cades in Galilea intr'al lui Neftali; er' spre resaritu: Bosor presesu in tienutul lui Ruben, Rammoth in Galaad intr'al lui Gad, si Gaulon in Basan intr'al lui Manase, care tote de odata erau si preutiesci (Jos. XX, 7—9).

Nota 1. Altele mai insemnate pre acestu temu si pana la esiliu erau:

1. Jerusalemulu, mainainte Salim (nr. LXXI, 1), dupa aceea Jebus numitu pentru locuitorii Jebusci (Jos. XV, 8. XVIII, 28), er' in urma Jerusalem, in tienutul lui Beniamin, inse locuita de Judei (Jos. XV, 63. Jud. I, 8), cá la cinci mil. geogr. departe de Jordanu spre apusu, mai in midiu-loculu tierei; ea era pusa pre mai multi munti precum Sion pre care David edificà o fortaretia ce o numi cetatea sa, Moria pre care Solomon redicà beserec'a si pre care se dice cá Abraam era se sacrifice pre Isaac filiulu seu, cu o vale intre amendoi spre amedia - di, si cu riulu Cedriloru spre resaritu intre Jerusalem si muntele olivetului. Insemnatatea ei incepù numai dela David, care aici - si stranutà residenti'a dein Hebron, si dupa edificarea besereceloru urmatorie fù nu numai Capital'a imperiului ebreescu ci si Centrulu a totu cultulu mosaicu, pana la eversiunea totale sub Titu si Vespasianu la a. 70 dela Chr. La a. 136 dupa Chr. imperatulu Adrianu o redicà de nou numinduo dupa numele seu si a templului ce a redicatu in loculu celui ebreescu Aelia Capitolina. In urma o ocupara arabii sub Califulu Omar, care edificà au consacrà beserec'a vechia crestinesca in templu Moamedanu. Astadi e

sub domnirea turcesca, forte scapatata, si abia numerandu 25,000 abitatori, care odinora numerá 120,000, si la Pasci preste doue milioane. Incungiu-rulu ei pre tempulu Romaniloru era de 50 de stadia sau preste un milu geogr., astadi abia de una ora.

2. Jerichon, in tienutulú lui Benjamin, intre Jordanu si Jerusalim, de Jordanu 60 de stadia, er' de Jerusalim 150 departatu, cetate forte vechia, sub Josue derimata (VI, 1—26) ci apoi erasi edificata (1 Imp. XIV, 34), si infloritoria pana la inceputulu crestinatei, si pre care Erode inca o a si mai infrumsetiatu cu un palatiu regale. Tienutulú ei intru o clima calda era un adeveratu paradisu cu nobilii sei pomi: palmi, balsamu, rugi etc., inse si cu sierpi venenati. — Aprope de Jerichon lenga Jordan era cetatea Galgala, unde Josue redica XII pietri in memoria trecerei Jordanului, si taiá impregiuru pre cei netaiati in desiertu (IV, 20—25. V, 2—9); acolosi serbara ebrii antaiele Pasci intrandu in Cananea, si man'a inceta (V, 10—12).

3. Silo, in tienutulú lui Efraim intre Bethel si Sichem, 10 mil. rom. departe de Sichem, sub Josue cetate centrale (XVIII, 9 urm. XIX, 51. XXI, 2. XXII, 9. 12) si loculu cortului pana la Eli.

4. Bersabe, terminulu Palestinei spre media-df, in tienutulú lui Juda, 20 de mile rom. departe de Hebron, numita de la putiulu juramentulu sapatu de Abraam si Isaac (Fac. XXI, 31. XXVI, 33).

5. Dan, terminulu in partea spre media-nopte, in tienutulú lui Dan, de unde se si numi, mainainte numita fiendu Lais sau Lesem (Fac. XIV, 14. Ad. I. XXXIV, 1. Jos. XIX, 42. Jud. XVIII, 7 urm), aprope de funtanele Jordanului si de cetatea mai tardia numita Paneas.

6. Gabaon, in tienutulú lui Benjamin (Jos.

XVIII, 55), între Jerusalem și Bethel, cu alte patru cetăți Cananeene, a căroră locuitori fură iertate de Josue (IX, 3—27. X, 2), și adăuși la ministeriul Cultului, pentru care și cortul legii în această cetate s'ă ținut încă și sub David (1 Par. XVI, 39. XI, 29) și Solomon (1 Imp. III, 4 urm.); de alt'mentrea cetate preutiescă (Jos. XXI, 17).

7. Dabir sau Cariat-Sefer adică cetatea cartilor, în ținutul lui Iuda și preutiescă, de unde pote și numirea (Jos. XV, 49. XXI, 15 etc.); aproape de Hebron. — Cariat-iearim, cetatea pădurilor, în ținutul lui Iuda, spre Benjamin (Jos. XV, 60), 9 mil. rom. de la Jerusalem spre apusul-midia-noapte, unde orecatu-va tempu se țină arc'ă legii (1 Sam. VII, 1. 2 Sam. VI, 2. 1 Par. XIII, 6). Și altele. — Nazaret, Cafarnaum, Betsaid'a etc. erau cetăți mici în Galilea de pre tempulu Domnului n. Is. Chr.

Nota 2. Numerul cetăților se înmulți și în parte se schimbă după exiliu și mai ales în epoc'a romană, cândă și gustul greco-romanu se introduse. — Cesaria, Ptolemais etc. sunt de pre atunci. — Înainte de exiliu aflăm cetățile întărite și pre locu înalt și muntos asediate că Jerusalemul, și fora în doiela erau cu muri tari încunghurate, cum fă Jerichonul, de unde și numai un'ă câte un'ă se puteau cuprinde. Mărinea loră și numerul locuitorilor nule aflăm însemnate, ci la totă templarea nu eră că Babilonul, Ninive și Tebe. Diferenți'a de cetățile grece romane stă mai ales în stilul architectural al căsătoru, care în oriente pre arare ori sunt cu ferestrele în afora și catra curte, er' ferestrele de catra cale, și care se aflau, numai la serbatori și solenități publice se deschideau. Întru celelalte cum a fost gustul de atunci, nu se scia deplenu, ci după rămășițele ruinelor și ale descrierilor judecându, a fost în mare varietate încă și la Ebrei după epocă.

E. Judecii.

XCIII. Periodulu Judeciloru.

Dupa moartea lui Josue, nedenuminduise altu urmatoriu, administratiunea publica re-mase precum se pare in man'a Ponteficelui, caruia spre ajutoriu, in tempuri periculose pentru statu si natiune, se scolau barbati anemosi si cu zelu pentru relegiune, patria si natiune; carii prein eroicele loru fapte castigandusi influentia asupr'a poporului luau parte si in administratiune si jurisdictiune, de unde si cu nume generale Judeci, ebrecesce Sofetim, se numescu, cum si la Cartagine-ni, ce erau de origine Fenicieni, se numiau (Liv. XXX, 7. XXXIII, 46. XXXIV, 61). Seria cronologica a acestoru barbati separe a nu fi deplena in cartea Judeciloru, remanendu la indoielea, deca intre Samson celu mai depre urma jude dein acesta carte, si intre Eli celu dein 1 Sam. n'a remasu cineva afo-ra. Ea se incepe dela Othoniel si se termina in Samuel profetulu in ordenea urmatoria. — Dupa moartea lui Josue alta generatiune noua si rea scolanduse cadu sub Cusan-Risataim regele Mesopotamiei in optu ani (Jud. III, 8); dupa care se scolà: —

I. Jude, Otoniel filiulu lui Cenez dein Juda, carei scapà de sub Cusan, si judecà 40 ani (III, 10, 11). — De aci caduira sub Eglon regele lui Moab in 18 ani (III, 14), si se scolà: —

II. Jude, Aod fiulul lui Gera, carei scapà de Eglon, si judecà impreuna, cu —

III. Jude, Samgar fiulul lui Anath care batù pre Filistei, 80 de ani (III, 30, 31). — Dupa aceea cadiendu sub Jabin Cananeulu regele de Hasor 20 de ani (III, 1, urm.), se scolà —

IV. Jude, Debora profetes'a, muliereea lui Lapidoth, care judecà in muntele lui Efraim intre Ramasi Bethleem, si chiamandu pre Barac fiulul lui Abinoem dein Neftali, batù pre Sisara ducele lui Jabin la riulu Cison si scapà pre Israel 40 de ani (V, 32). Atunci cantara amendoi acelu imnu maretiu de invingere dela Jud. V, 2—31. — Dupa Debora cadiendu sub Madianiti in siepte ani (VI, 1), scolà D. dieu pre —

V. Jude, Gedeon fiulul lui Joas, sau Jerobaal, care batù pre Madian si Amalic in valea Ezdrelom, si judecà 40 de ani (VIII, 28). — Dupa mortea lui se redicà —

VI. Abimelech fiulul seu a imperatì in Sichem in 3 ani (IX, 22). Er' dupa acest'a urmara : —

VII. Jude, Thola fiulul lui Fua si nepotulu de frate al lui Gedeon dein Isachar, judecandu in Efraim 23 ani (X, 2).

VIII. Jude, Jair Galaaditenulu dein Manase, 22 ani (X, 3). — Dupa care cadiendu sub Amoniti si Filistei, se scolà —

IX. Jude, Jeftae Galaaditenulu, carei

batù, si judecà siesă ani (XII, 7). — Dupa elu —

X. Jude, Absan Bethleemitenulu, si epte ani (XII, 9).

XI. Jude, Ailon Zabulonenu, diece ani (XII, 11).

XII. Jude, Abdon filiulu lui Hillel-Efraimitenu optu ani (XII, 14). — Dupa care cadendu sub Filistei 40 de ani (XIII, 1), se scolà —

XIII. Jude, Samson filiulu lui Manoe Danitenu, carei batù, si judecà 20 ani (XV, 20).

XIV. Jude, Eli preutulu, 40 ani (1 Sam. IV, 18). Dupa care trecundu 20 ani urmà —

XV. Jude, Samuel profetulu panà la Saul regele antain al Ebreiloru (1 Sam. VII, 1 — 6). — Jud. I, 1—1 Sam. VIII.

Nota. Periodulu Judeciloru dupa aceste daturi, dela caderea sub Cusan panà la scolarea lui Samuel, in numeri espresi e de 470 ani, fora de a fi vumplenu, de ora ce nu se afla espresu, cati ani au trecutu dela mortea lui Josue panà la acea cadere, care Josefu Fl. o pune la 18 ani, asemenea necu cati au trecutu dela mortea lui Gedeon panà la Abimelech, si dela Jair panà la Jesta. Neespresu inča este si catu a judecatu Samuel. Inse in cartea 1 Imp. (VI, 1) dupa testulu ebreescu se pune in numeri espresi, cum ca totu periodulu dela esirea dein Egiptu panà in al IV-le anu al lui Solomon, candu incepù a se edificà beserec'a lui, au trecutu numai 480 ani cu

totulu, dein carii scotiendu acei 470 de mai susu, aru remané pentru Moise, Josue pana la caderea sub Cusan, Samuel, Saul, David si cei trei ani de antiu ai lui Solomon numai 10 ani. Versiunea celoru LXX are si mai pacinu 440 ani, er' Josefu Fl. mai multu 592, si beserec'a grecesca inca si mai multu 656 ani; de unde dupa computulu acestia periodulu judeciloru intregu dela mortea lui Josue panà la alegerea lui Saul e de 505 ani adeca dela 3885 panà 4390 dela Adam, carii respundu aniloru 1623 — 1118 inaintc de Chr., sau 1423—1095 dupa calculu Europeanescu cu diferentia de 23 de ani. Spre redicarea diferentiei între numerii aniloru dein cartea Judeciloru si cei dein 1 Imp. VI, 1, multe ipotesi se cercara, dein care cea mai aproape de adeveru se pare, cum ca nu toti judecii au judecatu pre totu poporulu ci unii numai in parte, nece toti au fostu succesivi ci unii coetanei in diverse locuri judecandu, precum nece subjugarea sub straini au fostu universale pentru toti ebreii. La tota templarea deligerea aniloru periodulu dela esîre pana la inceperea edificarei beserecei lui Solomon la loculu citatu e asia positiva, catu tota alta computare nu pote se nu ise subordeneze.

XCIV. Starea de atunci.

Acestu periodu infaciasieza cea mai trista stare a poporulu ebreu intru o adeverata si deplena anarchia incungiuratu cu inimici neimpacati de tote laturile, carii acum unii acum alti -lu subjugau, asia catu si restempurile de resuflare abia ajungeau spre vendecarea calamitatiloru suferite panà ce cadea intr'altele noue. Cei mai periculosi fura nu

numai Canancii, cu carii impreuna locuiau, ci si cei mai dein afora, despre apusulu Jordanului Filisteii mai indelungatu, er' spre resaritu Amonitenii, Moabitii, Amalecitii, Madianitii si Sirii, pana candu David in periodulu urmatoriu mai pre totii subjugà. De unde si in civilisatiune, arti, industria si comerciulu, nu se facu mare progresu; dein contra, dupa mesurele politice ale inamiciloru, aflamu pre ebrei in acestu periodu redusi la acea umilire, catu nece sauru le era iertatu a ave in midiloculu seu, la care se si ascuta fierulu aratrului si alte instrumente economice, ci eran nevoiti spre aceea a alerga totu denn'a in pamentulu vecinului poporu dormitoriu, care le luase armele si midilokele de a se pote rescola si asi recastiga independenti'a natiunale (1 Sam. XIII, 19—22). —Inse si dein partea relegiosa, si prein urmare si morale, starea loru era asia de apusa, catu legea mosaica pre acestu periodu se pare prea pucinu oserbata, er' cultulu d. dieiloru straini neincetatu urmatu, ori catu dealt' mentrea in calamitatile publice numai dela D. dieulu parentescu asceptau si luau ajutoriu, precum in tota cartea Judeciloru invederatu se demustra.

Nota. Sub periodulu Judeciloru cadu unele evenete mai memorabile dein istori'a profana, precum: Expeditiunea Greciei la Troia, care fu presa si arsa pre la a. 1209 in ainte de Chr.; er' cu doi ani mai

tardiu se dice a fi' fundata in Italia Alba-lunga de Enea Troianulu. Er' la a. 1146, Atena dupa mortea regelui Codru, se fece republica.

F. Regii,

XCV. Saul. 1095—1056 a. Chr.

Ebreii sub Samuel panà la anema petrecuti de calamitatile publice pan'aci suferite, si necautandu inapoi la istori'a parentiloru sei, cercara asi aflá scapare pre alta cale si dupa esemplulu poporaloru invecinate in alegerea unui capu politicu vediutu (1 Sam. VIII, 1—9); si cu tote cà Samuel se nevoi a le aratá nu numai ne ajunsulu a cestui midi-locu spre acelu scopu fora credentia in D. dieu si pazirea legeri parentesci, ci si neplacerile ce voru se sentia dein alegerea unui rege, ei inse nu se abatura dela cugetusi (ac. VIII, 10—22); si in urma Samuel le alese in adunare publica pre Saul filiulu lui Cis dein tribulu lui Benjamin (IX, 1—X, 27); care de si fericitu in ostirile mainante, inse neascultandu de cuventulu lui D. dieu si al profetului fu lapedatu si parasitu de D. dien. Dein care cauza turbanduse la mente si cu prepusu portanduse catra David genere-seu, pre care Samuel pre ascunsulu unsese de rege urmatoriu (XVI, 1—14), in urma peri in batai'a ce o avu cu Filisteii in muntele Gelboe impreuna cu Jo-

natan și alți fii ai lui, pre carii planse David intru o elegia, ce face onore mareanimitatei a cestui nobile barbatu (2 Sam. I, 17—27).

Nota. 1. Scriptur'a neci anii lui Samuel, cati a judecatu singuru, neci ai lui Saulu deplenu nui insemeza. Josefu Fl. scrie, că Samuel a judecatu singuru 12 ani, Bizantinii 20 singuru și 20 cu Saul. Er' de Saul la 1. Sam. (XIII, 1) dupa testulu ebreescu se dice, că numai doi ani a imperatitu, ci aici neindoită s'a pierdutu numerulu mai mare, precum și celu dein anii vietiei candu a inceputu a imperati. In versiunea celoru LXX nu se afla acestu versu. Er' Fapt. Ap. (XIII, 21) și Josefu Fl. punu 40 de ani că a imperatitu; caror'a urmandu bescrec'a grecesca computa anii imperatiei lui dela 4390 pana la 4429 dele Adam sean 1118 — 1079 inainte de Chr.; er' dupa calcululu mai esactu al noiloru cronologi Europeni 1095 — 1056 a. Chr.

Nota. 2. In istori'a teocraticei ebreesci Samuel profetulu se infaciasieza cu un carecteriu atatu de energicu, catu elu pre dereptulu se pote numi al doilea fundatoriu al cultulu mosaicu dupa Moise. Autoritatea lui inaintea poporulu și a regelui fū atata de mare, cata a neci unui altuia deintre urnatori. Dein a lui scola esī David acelu nobile și plenu de talente barbatu; și profetismulu ebreescu, care asia de benefactoriu se aratā pentru ebrei, totu dein acea scola - și luā inceputulu; inca și formarea Cultulu cantaretiu, care sub David se organizā, totu deacolo - și trage iuceputulu, dupa ce in legea lui Moise totu cultulu numai in sacrificia și ceremonie e pusu.

Nota. 3. Poterea regesca in oriente e absoluta monarchia, la Ebrei inse fū incatu-va constitutivnaria (1 Sam. X, 25. 2 Sam. V, 3) cu legatura in-

tarita prein juramentu intre poporu si rege, a caruia detorentie se afla insemnate in Adou'a lege (XVII, 15). Atributele regesci erau coron'a, sceptrulu, si tronulu; si se ungeau cu oleu santu de profeti intru semnu de imperatia, pentru care si Mesia-Christos u adevca un su se numeau (2 Sam. I, 14 etc.). Proventele pre la inceputu erau neregulate, mai multu dein donaria, predi, si posesiuni private; la care apoi se adausera si dare pre capu, lucru cu man'a si alte dari.

XCVI. David. 1055-1016 a. Chr.

In loculu lui Saul, inca in viatiai, fu alesu si un su de rege David filiulu lui Jessai dein tribulu lui Juda si cetatea Bethleem; dupa mortea lui Saul mai antaiu numai de Juda recunoscutu si cu resiedenti'a in Hebron, pre candu Isboeth filiulu lui Saul recunoscutu de celelalte triburi imperati doi ani. Ucienduse inse acest'a, fu recunoscutu de toti Israeliteni, si mutandusi resiedenti'a in Jerusalem intari Sionulu, care o numi cetatea lui David. Suptu elu, statulu ebreescu se redica la culmea politica cea mai inalta, la care nece o data mai multu n'a ajunsu, batusi fiendu toti inimicii de prein pregiuru si marginile imperatiei intendienduse pana la Damascu, Eufrate, Idumea, Egiptu si mare. Inse nu numai erou mare fu elu, ci si religiosu, credentiosu si supusu lui D. dieu intru tote „barbatu dupa anem'a lui D. dieu“ (Fapt. Ap. XIII, 22), si in cele crate peni-

tente; pentru care-i si promise, că sementi'a lui va imperati in eternu (2 Sam. VII, 16. Ps. LXXXIX, 4—6). Elu fu si celu de antâin, carele se ingrigi de cultulu D. dieescu, aducundu arc'a legeri de in Gabaa in Jerusalem, unde redicandui cortu in Sion ordena de in Leviti cantareti si musicanti impreuna cu alti sierbitori, si insusi incepu a cumpune acele cantece relegioase, de catu care poesia mai sublime nu se afla (1 Par. XXIII, 4, 5. 24. 30. XXV). Cugetandu a edifica si besereca lui D. dieu, insusi fu opritu pentru sangele celu versa in bataile avute, ci morindu incredentià lucrulu acest'a filiului seu Solomon ce a urmatu (2 Sam. VII, 1—13). Er' dupa 40 de ani de imperatire gloriosa mori in adunci betranetie de 70 de ani in Jerusalem (2 Sam. V, 4, 5).

Nota 1. David imperati dupa computulu beserecei grec. dela 4430 pana la 4469 dela Adam, sar in anii 1073—1039 inainte de Chr.—Elu fu nu numai erou mare, ci si musicu in cétera, si poetu atatu relegiosu catu si elegiacu, precum marturisescu poesiele lui, ce se afla in cartea Psalmiloru, intr'ale lui Samuel si a Paralipomenelor autai'a.—Poesi'a in vechime, precum pretotendenea, asia si la ebrei era impreunata cu music'a; er' saltarea, de si cunoscuta ebreiloru, orientaliloru se pare nedemna de seriozitatea unui barbatu: de acea si David fu risu chiaru de insasi muliere sa, că - ce saltà in publicu in serbatori'a relegiosa a aducerei arcei Domuului in Jerusalem (2 Sam. VI, 14—16. 20—23). Poesi'a ebreiloru e mai multu relegiosa, in imuiri

parte istorice parte sententioase, morale si curatu lirice, care le infiraramu airea (nr. XX, 2), cu imagini si sentiri delicate si vii, inse nece dupa metru nece cadentia, ci numai dupa un ritmu mai multu semtitu de catu regulatu. Urmele ei in scriptura sunt forte vechi, inse la adeverat'a ei flore fù adusa numai sub David si Solomon, precum demustra cartea Psalniloru si ale lui Solomon. In acest'asi periodu aflãmu si music'a in desvoltarea ei cea mai mare, aplecata la cultulu D. dieescu, macar'ca urmele ei se potu duce panà la Moise (Es. XV, 20, 21), si afora de cultu inca si mai susu (Fac. XXXI, 27. IV, 21). Instrumentele mai insemnate erau: bucinele de argentu, cu care preutii nunciau serbatorile, ceter'a in trei panà la optu corde, lir'a etc.

XCVII. Solomon. 1015—975 a. Chr.

In loculu lui David urmà Solomon filiuu seu, barbatulu pazei cumulu arata numele, celu mai stralucitu, mai fericitu si mai intieptu deintre toti regii ebreiloru. Pietatea si relegiositatea lui la inceputu fù mare cá si a tatani -seu, beserec'a ce a redicatu-o insusi antai'asi data, macar dein averile adunate de tata-seu, fiendu marturia. De fam'a intieptiunei si invetiaturei lui se impluse totu pamentulu, catu si imperates'a Sabei dein Arabia fericita veni sei cerce si sei audia intieptiunea, precum si astadi numele lui in Oriente inca si la Mohamedani e tipulu intieptiunei macar' cá incarcatu cu fabule cá si la rabini. Inse aste bune calitatile miciorà nemesuratulu luxu, prein care numaisor-

sera tote averile lasate de parentele seu si castigate prein intensulu comertiu pan' in Ispania, ci si pre poporu asupri cu dari grele si neaudite pan' aci, de unde si poporul se nemultiemi si dupa mortei se taià o parte mare a imperaticei de catra urmatoriu-lu seu. La acestea se adause luxuri'a necum-patata cu tineria de mai multu cà o miade mulieri si tinerie, dein care multe fiindu straine si idololatrice, in favorea loru redicà beserece si altaria D. dieiloru straini in Jerusalem (1 Imp. XI, 1—13), caror'a si insusi se inchinà la betranctie. Asia catu anii lui dein urma ne infacisieza o persona cu totulu diferente de cum erà la inceputu; dreptu care is'a si incunoscentiatu prein profetu, cum ca si partea, ce va mai remané filiulu-lu seu, inca numai pentru David ise va lasà (1 Imp. XI, 9—13).

Nota. 1. Solomon imperati 40 de ani (1 Imp. XI, 42), dela 4470 pana la 4510 dela Adam, sau in anii 1038—998 inainte de Chr. dupa computulu bizantinu.—Subtu elu incepù civilisatiunea ebreiloru in arti, comertiu si literatura. Artile-i demustra pom-posele edificia, ce redicà in Jerusalem, edificandu nu numai beserec'a, ci si palatiulu seu si al imperatesei impreuna cu altele, macar' cà la acestea inca fù nevoitu a cere maiestri dela regele Tirului, neajungundu cei ce se aflau intre Ebrei (1 Imp. V, 6).—Comertiu-lu, celu incepù insusi, si prein urmare nu remase fora imitatori, fù nu numai pre marea mediterania si marea rosia, unde Solomon avea in Asiongaber dein Idumea portu pentru statiunea nailoru, pre

care împreuna cu Fenicii aduse multime de aur de in Osir (1 Imp. IX, 26—28. XI, 22),—ci si pre uscatu negociatorinduse cu cali, pre carii cumpará de in Egiptu sii vendea in Siria (X, 28, 29).—Er' in catu pentru literatura, a carei inceputu avemu al cercá in-ca inainte de Moise in Egiptu, asiderea numai sub Solomon se pare a se fi redicatu la un gradu mai insemnatu, de si nece odata nu lipsira si pan'aci nu numai genealogisti inainte si sub David, carii aveau da a tiené tablele genealogice ale famelieloru si posesiuniloru lor, ci si alti scrietori istorici si poetici, precum intre altii supunemu a fi chiaru si Samuel auctoriulu scolei profetice, innologice si musicale, David autoriulu multoru psalmi si elegie, Asaf innologulu, si profetii Nathan si Gad (1 Par. XXIX, 29), carii au scrisu istori'a fapteloru lui David. Inse precum totu deun'a airea, asia si la Ebrei, literatur'a, ea sesi pota luá sborulu cuvenentiosu, avea lipse de tempuri cu pace; carei cercustari se adanse si acelu momentu, ce ia datu Solomon chiaru si insusi luandu parte activa in literatura precum arata nu numai fragmentele Operiloru lui, ce le aflamu adunate in Scriptura, ci si espres'a mentiunare in 1 Imp. (IV, 32, 33) de operile ce a scrisu: proverbe 3000, cantere 1005 si de in istori'a naturale despre plante „dela cedru pana la isopu, de vite, sboratorie, sierpuitorie si pesci;“ de in care partea cea mai mare a peritu. De aci nece au mai lipsitu scrietori, profetici si innologici, intre ebrei pana dupa esiliu si dupa aceea. Nu sboru inse a luat u literatur'a mai tardiu sub Ezechia si pre la esiliu.—Pre la a. 975 a. Chr., in care mori Solomon, panu cronologii mai noi a fi vietuitu O m e r u.

Nota 2. Templulu lui Solomon, care pre largu in partile lui se descrie la 1 Imp. VI, 1—38, erá facutu dupa must'r'a cortului legi, numai ántu o proportiune mai mare si de in materia mai solida: lemnu de cedru, piatra, marmure si arame. Munt celulu, pre

care erá redicatu, se aflá in midiloculu cetatei ca tra
 media nopte intre Sion, si impreunatu cu acest'a pre-
 in o punte preste valea deintre ei. Intratulu si por-
 tile mai de frunte erau tote despre resaritu cu faci'a
 spre muntele olivetului, intre care currea riulu cedri-
 loru. Beserec'a fú inceputa in anulu al patrulu al im-
 peratfiei lui Solomon si in anulu al unspredecece fú fi-
 nita (1 Imp. VI, 37, 38); dedicarea ei se fece intru
 o adunare solenne a totu Israelulu in serbatori'a cor-
 turiloru, introducundu arc'a fedului si celelalte apa-
 ramente vechi, er' Solomon tienendu o rogatiune so-
 blime acomodata inaltului scopu al baserecei si rele-
 giunei (1 Imp. VIII, 15—54) si benecuentendu po-
 poporulu, care-lu ospetá in de doue ori siepte díle; si
 marirea Domnului implù cas'a (ac. 10-12).

XCVIII. Juda. Israel. 974—588 a. Chr.

Dupa Solomon urmá filiulu seu Robo-
 am, care pre poporulu, interritatu de Solo-
 mon, prein neintiept'a gubernare inca si
 mai multu l'a instrainatu, asia catu dein XII
 triburi numai doue, al Judei si al lui Benia-
 min, remasera lenga densulu, er' celelalte ta-
 ianduse-si alesera rege pre Jeroboam fili-
 ulu lui Nabat, care punendusi residenti'a mai
 antaiu in Bethel acolo redicá si un cultu i-
 dololatricu spre a trage pre ebreii partei sa-
 le dela Jerusalim, cá nu comunecandu ei in
 cultulu mosaicu al residentiei lui Roboam se
 se amagesca si la recunoscerea tronului legi-
 timu. De atunci Ebreii se impartíra in doue
 imperatie numite a lui Juda si a lui Isra-
 el: a carei impartiri urmare fu debilitarea si

scapatarea statului; deunde dupa multe lupte cu imperatii vecini ai Egiptului si ai Siriei, in urma ambe imperatiile se stricara, mai antaiu a lui Israel stricata de Asirieni dupa 253 ani, er' a lui Juda dupa 387 si asia cu 133 de ani mai tardiu.

Nota. 1. Regii dein famili'a lui David dupa Solomon pana la esiliu fura:

Roboam in 17 ani. Abia 3. Assa 41. Josafat 25. Joram 8. Ochozia 1. Atalia muma lui 6. Joas 40. Amazia 29. Ozia 52. Jotham 16. Achaz 16. Ezechia 29, subtu care in al siesale anu se strica imperati a lui Israel. Deci Manase 55. Amon 2. Josia 31 ani. Joachaz 3 luni. Joiachim 11 ani. Joiachin 3 luni. dupa care fu dusu cu o mare parte a natiunei in esiliu in Babilonu, de candu se si incepe numerarea celoru LXX ani de esiliu. Dupa Joiachin urmandu Sedecia maș imperati 11 ani, dupa care rebelandu in contra lui Nabuchodonosor imperatului Babilonului fu presu si impreuna cu partea remasa a poporului dusu in esiliu in Chaldea, pucini carii scapasera fugindu in Egiptu; er' stricarea cetatei si a baserecei urma in anul urmatoriu, 388 dela schisma si 588 inainte de Chr. dupa calcululu mai certu al noiloru cronologi (4 Imp. XIV, 21. XV, 2. 10. XXII, 42. 2 Imp. VIII, 17. 25. XI, 4. XII, 1. XIV, 1. XV, 2. 33. XVI, 2. XXI, 1. 19. XXII, 1. XXIII, 31. 36. XXIV, 18. 8).

Nota. 2. Er' regii schismatici ai lui Israel au fostu: Jeroboam I. in 22 ani. Nadab 2. Basa 24. Ela 2 ani. Zamri 7 dile. Omri 12 ani. Achab 22. Ochozia 2. Joram 12. Jehu 28. Joachaz 17. Joas 16. Jeroboam II. 41 ani. Zaharia 6 luni. Sallum 1 luna. Manaem 10 ani. Fecaia 2. Feca 20. Osea 9 ani (1 Imp. XIV, 20. XV, 25. 33. XVI, 8. 15. 23. 29. XXII, 52. 2 Imp. III, 1. X, 31. XIII, 1. 10. XIV, 23. XV 8.

13. 17. 23, 27, XVII, 1). In urm'a caror'a imperati'a fu cuprensa de Salmanasar regele Asiriei, si locuitorii fu-
ra dusi in Asiria si Media, er' in loculu acestor'a
se adusera colonisti straini asiriani, carii amestecan-
duse cu remasitiile Israeliteniloru se numira **Sama-
ritani** dela cetatea **Samarria**, unde regii lui Israel
mai in urma avura residentia (1 Imp. XVI, 23, 24).
— Imperati'a Asiriei se redica sub **Ful** (pre la a.
773 iuainte de Chr.), **Tiglat-falasar** (740), **Salma-
nasar** (720); scadiu sub **Sanacharib** (714), ci erasi
se redica sub **Asarhadon** (700-680) dupa care cu-
rundu scapatandu la a. 600 fu sfermata de **Medi si**
Babiloneni.

Nota. 3. Dupa computulu beserecei grecesci
periodulu dela **Roboam** pana la anai'a portare in e-
siliulu babilonicu in al IV-le anu al lui **Joiachim**
e de 373 ani, sau dela a. 4510 pana la a. 4883 dela
Adam, care respundu aniloru 998—625 inainte de
Chr. Er' al imperatiei lui Israel de 260 de ani, de-
la a. 4510 pana la 4770 dela **Adam** sau 998—738
a. Chr., totu dupa acelu computu.— Pre acele tem-
puri eveuementele mai insemnate dein istori'a profa-
nasunt: a) 885. Legislatiunea lui **Licurgu** regelui
Lacedemoniei sau **Spartei**. b) 776. Inceputulu **Oli-
piadeloru** institute de **Ifitu** in onorea lui **Ercule**,
serbate totu la patru ani. c) 759. Stricarea **Nini-
vei** sub **Sardanapalu**, dupa care se fundara trei im-
peratie: a **Asiriei** noue sub **Ninu** celu teneru, a
Mediei sub **Arbace**, si a **Babiloniei** sub **Belesis**.
d) 753. Fundarea **Romei** prein **Romulu**.

XCIX. Starea periodului.

Scapatandu statulu **Ebreiloru** dupa **Solomon** prein schism'a, de aci si cultur'a a-
bia inceputa nu potu se nu scapete cu puci-

ne restempuri mai fericite. Turburarile dein la-intru, rivalitatea si certele intre ambe imperatiile, uciderile si predarile, fura atateasi venetari in corpulu politicu si sociale. Starea relegiosa in imperati'a lui Israel cu pu-cine esceptiuni fù degradata la idololatria cu cea mai mare coruptiune morale chiaru si in fameliile regesci, intre care Achab cu muliereea sa Isabela fet'a regelui Sidonului (1 Imp. XVI, 29—33) in tota sortea de vi-tiuri se destinsera. Inca si in imperati'a lui Juda idololatri'a fù latita intru atat'a, catu chiaru si in beserec'a lui Solomon fù introdusa (2 Imp. XXI, 4, 5. 7. XXIII, 4. 6, 7. 11, 12), favorindu insisi regii, mai alesu Ro-boam, Achaz Manase si Amon. Ci nu lipsira si barbati tematori de D. dieu carii se tienura de relegiunea parentesca, si nu nu-mai idololatri'a introdusa o desfientiau ci si cultulu mosaicu de nou-lu introduceau, intre carii se destinsera Josafat, Ezechia si Josia, cestu dein urma tienendu serbatori'a Pasceloru cum nu s'a mai tienutu dein dilele judeciloru (2 Imp. XXIII, 22, 23. 2 Par. XXXV, 18), er' Josefot trametiendu prenti si Leviti pre-in cetati se invetie pre poporu legea (2 Par. XVII, 7—9). Intr'acesta epoca nu lipsira si profetii asi redecá cuventulu asupr'a releloru morale si nerelegiose, indemnandui ase in-torná la legea parentesca si la cultulu ade-veratului D. dieu, dela care singuru au de a

asceptá scapare si ase teme de peritiunea totală, ci cu pucium efectă, precum eventulu a aratatu.— Intr'insa, mai alesu incependu dela Ezechia, si literatur'a profetica incepù a se innulti tienuendu pana dupa intorcere dein esiliu, a careia reprezentatori mai de fronte intre cei mari fù Jesaia de sub Ezechia, er' Joel, Amos, Michea si Abacum de intre cei mai mici. Suptu Ezechia se adunara si proverbele lui Solomon, care pan'atunci se paru a fi fostu resfirate (Prov. XXV, 1), si sub Josia cartea legeri de nou se publicà (2 Imp. XXII, 10—20).

Nota 1. Inceputulu scrierei e necunoscutu. In Oriente si in Europa pana la aflarea Tipografiei pre la midi-loculu secului XV cartile se scrieau cu man'a. Materi'a pre care se scrià, mai autaiu erau frundele si scorti'a unor arbori, osale si pendi'a, dupa aceea papirulu sau chart'a ce se facea dein papur'a Nilului, membrana sau pielea de animale care si pergamenu se numesce dela Pergamu cetatea Frigiei, unde se aflà modrulu confectionarei ei; si in urma chart'i'a. Form'a cartiloru mai vechia erà volume, si se scrià numai pre o facia impartita in mai multe colonne sau pagine; de unde si fia-care carte numai pre una facia se scrià; si cá se incapa intrega, atate folia se lipeau impreuna unulu lenga altulu, cate erau de lipse spre scrierea unei carti, care apoi se involuiá pre lenga un lemn si infasiorauduse cu acia se semrà, de unde si volume se numescu; er' pre d'usu se scria forte arare ori (Apoc. V, 1). Monumentele inse publice se scriau in lemnu cá legile lui Solon, au in pietra cá ale lui Moise, au in table de arme cá la Romani; acestea

dein urma se spendiurau pre parietii templeloru cá se le pota lege ori cine, au se legau cu verige pre o margine in forma de carte statoria dein mai multe table. La Romani erau in usu si tablele de cera, ce erau cam catu un foliu in 8. dein cartile nostre, de buxu, legate cu acia de o margine prein gaure, in form'a unei carti si implute cu cera pre tote laturile dein la-intru, care invetiarii si deregatorii publici le portau cu sene, si insemuau intr'insele cu penna de osu au de fieru, ce se numea stilu, scriendu in cera cu capulu celu ascutitu, er' cu celu latu nediedu si stergundu cele scrise. Pentru materiele mai vertose, cumu-su lemnulu, piatr'a si aramea, stilulu crá de fieru si dupa lipsa mai tare; ér' pentru scrierea pre materie mai moli si cu negrela, se foloseau cu pene de arundine ce se numesce calamu, cu care si pan'astadi scriu in oriente; inse penele de sboratorie arau necunoscute.

Nota. 2. Intre profetii periodului acestuia pre la inreputu, sub Achab si Jehu regii lui Israel, in tier'a acesta se destinsera mai alesu doi: Ełia si Elise in discipululu lui, carii investiti cu potere extraordinaria cá si Moise se nevoira a reinviá si sustiené cultulu adeveratului D. dieu ci cu efectu pucina. Istori'a loru pre largu se afla in 1 Imp. XVII — 2 Imp. XIII; er' scrisori de la ei n'au remasu.

G. Esiliulu.

C. Starea sub esiliu. 587—536 a. Chr.

Esiliulu babilonicu dupa predicerea lui Jeremia profetulu tienù LXX ani (XXV, 11, 12), numerandu dela anii depre urma ai lui Joiachim (Dan. I, 1) panà la al doilea anu al lui Ciru imperatulu Persiloru, carele su-

rupandu dinasti'a chaldeiloru si ocupandu Babilonulu fii antaiulu rege persescu si fundatoriulu dinastiei panà la Alesandru Marele. Dela stricarea Jerusalimului inse panà la Ciru fura numai 52 ani. Despre starea poporului in decursulu acestui periodu nu aflamu de catu prea pucine date in cartea lui Daniel. Ebreii inse, si mai alesu judeii, se paru acun tardiu a fi sentitu totu adeverulu relegiunei parentesci, vediendu cu ochii implenite nu numai promisiunile, ci chiaru si pedepsele urmate dein neascultare; si captivitatea babilonica avu acelu mare efectu, catu judeii convingunduse deplenu, de aci inainte cu tota anim'a se legara de relegiunea mosaica. Dereptu carei si aflamu studiendu si adunandu cu totu zelulu monumentele istorici patriei si relegiunei loru. Intru celealalte starea materiale a judeiloru nu se pare a fi fostu nesuferita. Dupa mortea lui Nabuchodonosor, urmatoriulu acestuia Evilmerodacu in data la inceputu scose pre regele Joiachin dein prensore si-lu onora dupa demnitatea regale (2 Imp. XXV, 27); nobilii ebreiloru se cresceau si aplecau in cele mai inalte deregatorie politice (Dan. I, 3 — 5. II, 48, 49), inca si dupa intorcere sub regii persesci (Est. VIII, 1, 2. 15. Neh. II, 1 — 6); singuru dorulu de patri'a pierduta si aducerea a mente de Jerusalem se vede a fi sfasiatu anemele esulatiloru de durore, care

asia amaru prorumpe in tristele loru cantece de pre atance. „La riurile Babilonului, acolo amu siediutu si amu plansu, aducundune amente de Sion ... De te voiu uitá pre tene Jerusalime, se me uite derept'a mea; se se lipisca limb'a mea de gutulu meu, de numi voiu aduce amente de tene; de nu me voiu suí la Jerusalim, la capulu bucuriei mele (Ps. CXXXVII, 1 — 6. cf. Dan. IX, 2, 3. X, 2, 3. Neh. I, 3, 4 etc.).

Nota. Anii esiliului dupa computulu beserecei grecesci se numera dela a. 4883 panà la 4952 dela Adam sau anulu antaiu al lui Ciru, sau 625—556 inainte de Chr. cu diferentia de 20 ani mai in susu de catu dupa cronologii mai noi. — Imperatii Babilonului sub carii judeii fura dusi si tienuti in esiliu sunt acesti patru: Nabuchodonosor care imperati 43 de ani, Evilmerodac 2 (dupa altii 5), Neriglisor 4 (dupa altii 3), si Baltasar 17; cu alte numiri la profani: Nabocolasar, Ilvarodam, Niricasolasar, si Nabonad, de intre care celu mai d'antaiu fu celu mai stralucitu. Deal'mentrea inceputulu acestei dinastiei se pune la a. 747 a. Chr. sub Nabonasar, dela care si er'a s'a numitu. — Sub tempulu esiliului cadu mai insemnate evente profane: Legislatiunea lui Solon pentru Atena la a. 593;— si ocuparea puterii supreme in Atena de Pisistratu la a. 561, care domni 33 si adunà operile lui Omeru.

H. Dupa esiliu.

CI. Sub Persi. 536—334. a. Chr.

Prein edictulu lui Ciru I (2Par. XXXVI, 22, 23. Èzr. I, 1—4) danduse voia esulati-

loru a se întorçe în patria și asi reedificá beserec'a și cetatea Jerusalemului, mai antaiu sub Zorobabel principe deîn tribulu Judei multi judei se întorsera și începura a edificá beserec'a, inse nevoiendu a cuprende și pre Samaritani în comunitate, fura opriti pan' într'al II leanu a lui Dariu Istaspe (Ezr. IV, 24), candu indemnandu profetii Aguei și Zacharia și capatandu noua facultate începura a continuá edificarea beserecei, ce o terminara în anulul al VI - le alui Dariu aceluasi (VI, 15).

Cu 58 de ani mai târziu după antai'a întorcere, o noua colonia fu conduse de Ezra preutul în Jerusalem, și cultulu începù a se restatorí (Ezr. VII — X). Inse cetatea înca totu neînterminata remase, pana ce 30 ani mai târziu Neemia venindu cu noua plenipotentia și ajutoriu, terminà și cetatea și introduse alte reforme mai alesu în cautarea casatoriilor cu mulieri de alte națiuni, ce dede ocasiune multoru neplaceri. Acel'asi după ce guvernà Judea XII ani, se întorse erasi în Babilonia, și mai târziu în Jerusalem, unde unele noue abusuri introduse le sterse; ajutandu Malachia profetulu celu de preurma în Canonulu V. T. (nr. 11, 47). Celalalte faturi ale Ebreiloru deîn acestu periodu sunt necunoscute, lipsindu fântanele istorice ale scriptruei pana la Macabei. Ci Judeii se paru a fi fostu în buna pace sub Persi, er' de

celelalte X triburi se crede, că nu s'au mai întorsu mai multu înapoi în Palestina,

Nota 1. Periodulu acest'a dela Ciru pana la ştergerea imperatiei persice prein M. Alesandru, după computarea noiloru cronologi, e de 202 de ani, după carii Ciru a imperatitu 7 ani, Cambise 7, Smerde 1, Dariu I Istaspe 35, Xerxe I 21, Artaxerte I Longimanu 41, Xerte II Sogdianu 1, Dariu II Nottu 19, Artaxerte II Memnon 45, Dariu III Ochu 21, Arses 2, Dariu IV Codomanu 3; asia catu venirea lui Ezra cade în anulu 478, er'antai'a alui Neemia în a. 444 înainte de Chr. — Inse Bizantinii computandu acestu periodu a fi de 213 ani, beserec'a grecesca numera anii 4952 — 5165 dela Adam, sau 556 — 343 înainte de Chr. cu diferentia de 10 ani.

Nota 2. Sub acestu periodu dicu rabinii a se fi începutu Sinagog'a cea mare sub Ezra, care ar' fi adunatu cartile V. T., si de unde apoi s'a trasu Sinedriulu sau tribunalulu supremu în cauzele civile si religioase cu LXX de asesori. — Sinagoga se numira si adunarile mai mici prein cetati si sate afora de Jerusalem, unde în serbatori se adunau spre a ascultá legerea legei si a profetiloru, si tienerea cultulu mai micu fora sacrificia. Totu pre atunci se vedu a se fi introdusu si unele noue ajunuri, precum: în 17 alui Thamuz (Jul.) în memori'a cuprinderii Jerusalemului, în 9 Ab (Aug.) într'a apunderii beserecei, în 3 Tisri (Oct.) într'a uciderei Godoliei (Jer. XL, 4), si în 10 Tebet (Jan.) într'a inceperii obsidiunei Jerusalemului.

Nota 3. De beserec'a a dou'a cum s' catu a fostu de mare, nu aflâmu scrisu în Scriptura, inse la tota templarea a fostu mai mica de catu a lui Solomon, precum se cunosce dein tristarea betraniloru, carii le vediura pre amendoue (Ezr. III, 12, 13. Ag. II, 4. 8 — 10). — Besereca emula acestei redicara

Samaritanii pre la capetulu acestui periodu in muntele Garizim lenga Sichem, introducundu cultulu mosaicu sub Manase preutulu, care nevrendu asi laped'á muliereca fet'a lui Sanballat prefectului Samariei (Neem. XIII, 28), fugí la samaritani si deodata le impartasí si cartile lui Moise, care panà astadi le tienu. Inse Samaritanii cultulu mosaicu nu l'au tienu curatu; sub Antiocu Epifane inchinara acea besececa lui Joie celu grecescu; er' in urma stricata de Joane Ircanu preutulu-rege al Judeiloru, nu se mai innoi.

Nota. 4. Evenementele mai celebre dein istori'a profana in acestu periodu sunt: —

a) La greci: 504 a. Chr. inceputulu batailoru persice. 400, moartea lui S o c r a t e.

b) La Romani: 509, Roma se face republica. 390, Batai'a dela Allia cu Gallii.

CII. Sub Greci. 333 — 175. a. Chr.

M. Alesandru surupandu imperati'a persesca, ocupà si Palestina, care dupa moartea acestuia la a. 324. fu ocupata de Ptolomeu Lagi regele Egiptului si tienuta de urmatorii lui panà la Ptolomeu Epifane, dupa care pre la a. 186 fu ocupata de Seleucu Philopator regele Siriei si tienuta de urmatori pana la Antiocu Epifane. — Sorteaa Judeiloru sub Ptolemei preste totu fu buna, a fora de cele ce se legu ina III. Mac. de sub Ptolomeu Philometor, ce sunt la indoieala. Deunde si multi judei se asiediara in Egiptu sisi redicara besececa in Leontopoli dupa mustr'a cei dein

Jerusalim inse mai mica, fora de a rumpe ne-sulu cu acest'a.

Nota 1. Regii Egiptulului dupa Alesandru M. fura: Ptolemeu Lagi, care imperati 40 ani. Pt. Philadelfu 39. Pt. Evergete I, 24. Pt. Philopatru 17. Pt. Epifane 24. Pt. Philometor 35. Pt. Evergete II. 28. Pt. Soter 18. Cleopatra 22. — Er' ai Siriei pana la Antiocu Epifane: Seleucu Nicator 33, Antio-cu Soter 19, Ant. Dieu 15, Seleucu Calinlcu 21, Sel. Ceraunu 3, Antiocu M. 36, Sel. Philopatru 12, Antiocu Epifane 11. — Dupa Bisantini tienu acestu periodu 150 de ani, dupa computulu beserecei gre-cesci dela a. 5165 panà la 5315 care e al V-le alui Antiocu Epifane, sau anii 343—193 inainte de Christos.

Nota 2. Sub Ptolomeu Philadelfu, acelu mare protectoriu al scientieloru, se dice a se fi inceputu si traducerea V. T. in limb'a grecesca, si mai antain Pentateuchulu. — Beserec'a dein Leontopoli fù edifi-cata sub Pt. Philometor (180—145 a. Chr) de Onia pontificele emigratu, si stricata sub Vespania-nu. — Alte templari mai memorabili profane sunt de-pre acea epoca: Inceputulu belului punicu I, si II, la a. 264 si 219. Batai'a dela Cannae 216. Si ocu-paraia Macedoniei de Paulu Emiliu la a. 168 a. Chr.

CIII. Sub Macabei. 175—63 a. Chr.

Antiocu Epifane vrendu cu poterea a stringe pre Judei sesi lase legea parentesca, profanà beserec'a Jerusalimului punendu sta-tu'a lui Joie si sacrificandu animale necura-te. De care interritanduse Judeii, sub ductu-lu prentului Matatia si a cinci fili ai lui, ca-rii Ma cabei se chiamara, se rescolara si

revendecara independenti'a natiunale, gubernandu sub nume de principe si pontifice unul dupa altulu: Juda, Jonatan si Simon fratii. Acestuia urmà filiulu seu Joane Ircanulu, apoi Aristobulu I, si Alesandru Janeu fratii, carii luara titlu de rege. Dupaei Alesandra Salena muliereea cestui dein urma se impacà cu Fariseii, ce se rescolasera asupr'a lui Janeu, si dupa noue ani de guvernare pacata lasà demnetatea fililoru sei Aristobulu II, si Ircanu II, carii certanduse intre sene fura calcati de Romani, si Pompeiu intrà in S. Santeloru la a. 63 a. Chr.

Nota. Macabeii domnira 112 ani, adeca: Matatia 9, Juda 5, Jonatan 18, Simon 8, Jo. Ircanu 28, Aristobulu I. 1, Ales. Janeu 27, Alesandra 9, si Aristobulu II cu Ircanu II pana la Pompeiu 7. Er' dupa bizantini 130 ani, dela 5315 pana la 5445 de la Adam sau 193—63 a. Chr. — Fariseii si Saduceii erau doue secte scolastice nascute pre aceste tempuri, dein care Fariseii afora de legea scrisa mai observau si traditiunile betranilorn si in ceremonie erau scupulosi pana la minutie. Er' Saduceii erà o secta Epicuria, care nece spiritu neci inviere nu credeau, si numai dein afora se asemenau Fariseiloru. Coruptiunea amendororu secteloru in urma fù mare.— Afora de acestia mai erau Essenii si Therapeutii, o forma de monachi locuindu in desiertulu Judei si al Egiptului cu disciplina severa. — Templari mai celebre pre acesta epoca sunt: Stricarea Cartaginei de Scipione Emilianulu si a Corintului de Mumiu la a. 146; — conjuratiunea Catilinarie sub Cicerone, si formarea Siriei in provincia rom. 63 a. Chr.

CIV. Sub Romani.

Dupa multe certe de inla - intru, in urma la a. 37 a. Chr. ocupà Erode I sau celu mare Jersalimulu si tronulu Palestinei, donatu cu titlu de rege de Romani, celu d'antain de sange strainu si Idumeu, sub care se nascù Domnulu nostru Is. Chr. precum se crede in al 34 le anu sau celu mai depre urma al victiei lui. Elu reedificà de nou beserec'a de in Jerusalim intru o splendore nespusa si dupa gustulu clasicu, inse pentru crudimile lui totu fu temutu si uritu inaintea Judeiloru. Dupa mortei urmara trei fili ai lui: Archelau cá etnarcu preste Judea, er' Erode Antipa si Filipu cá tetrarchi preste Galilea si provinciele de preste Jordanu. Judea inse dupa esularea lui Archelau se fece provincia romana, gubernata de procuratori romani si supusa presidiloru Siriei.

Nota. Nascerea Domnului n. fiendu sub Erode, nu pote se cadia mai diosu de catu in anulu III - le inainte de Er'a vulgare, chiaru si dupa calcululu bizantinu.— Palestin'a pre atunci erà impartita in Judea, Samaria si Galilea despre apusulu Jordanului; er' deiucolo erau siepte provincie: Perea, Decapolis, Gaulonitis, Batanea, Auranitis, Trachonitis si Abilene, dela riulu Arnon pana la Damascu.— Judea erà partea merid.; Samaria cea de midlocu cu cetatea Neapolis sau Sebaste; er' Galilea cea boreale cu cetatile Tiberias. Cesaria, Ptolemais, Jafa etc. ceste trei de in urma lenga marea mediterania. — Archelau imperatì in anii

3—7 dupa Chr. Antipa in 3—49. Filipu in 3—34, in loculu carui urmà Herode Agripa I, in 37—44 cu titlu de rege preste tota Palestina; si dupa acest'a feliulu seu Agripa II, dupa care incetà tota umbr'a de independentia.

CV. Stricarea Jerusalimului.

Judeii semtiendu tempulu venirei Mesiei, si nerecunoscundu pre celu prenunciatu de atate ori prein profeti, se incercara inca o data asi recastigà independenti'a rebelandu asupr'a Romaniloru, carii sub Vespasianu si Titu in batai cumplite frangundu, in urma cuprensera si arsera Jerusalimulu impreuna cu beserec'a la a. LXX dupa Chr., si asia se impleni dis'a Domnului nostru: „Cà nu va remané pietra pre pietra“ (Mat. XXIV, 2).

Nota. Dupa Juliu Cezariu ucisu in a. 43 a. Ch. urmà Octaviu, carele sub numele de Augustu imperatî 44 ani si mori in a. 14 d. Chr. er' Tiberiu in 37, urmandu Caiu Caligula care mori in 41. Er' in 54 morindu Claudiu urinatoriulu lui Caligula, urmà Neron care mori in 68. Vespasianu se fece imperatu in 69, Titu in 79, Domitianu in 81, Nerva in 96, si Traianu in 98 pan' in 117, sub care se dice a fi moritu Ioane Evangelistulu mai preurma de toti la a. 102, candu se incepù si belulu cu Dacii.

F I N E.

A d a u g e.

- Nr. II, not.. 4, pag. 7, lin. 14 dupa in f. si sub metropolitulu Teodosiu tiparitu in Bucuresci, a. 1703 in f. si erasi.
- Nr. III. pag. 8, lin. 19 dupa apostoliloru: patruspradiece epistole ale lui Paulu; siepte.
- Nr. LXV, p. 136, l. 24 dupa (Gal. III, 8). „Nu dice: si sementieloru, cá despre multe, ci cá despre un'a: si intru sementi'a ta, care este Christos (ac. v. 16).
- Nr. LXXI, p. 153, l. 19 dupa lapte si miere (Es. VIII, 8. 17. XXXIII, 3. Num. XIII, 28 etc.).
-

E r a t e.

Pag. 7,	lin. 24,	recunoscutu.
11,	— 11,	scrise.
13,	— 2,	lumei și.
13,	— 5,	credenti'a.
20,	— 1,	volumele.
26,	— 20,	vomu.
31,	— 28,	aceeasi ord.
37,	— 4,	lucrutiloru.
41,	— 26,	judeca.
44,	— ult.	căria.
45,	— 23,	nu sunt.
48,	— 6,	neco.
—,	— 27,	acum.
49,	— 1,	cantecelor.
54,	— 17,	carele.

Si altele mai incolo. unde se va afla e in locu
de c, au n in locu de u.
